

ประวัติวัดสุบรรณาราม

ประวัติ วัดสุบรรณาราม



สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

โปรดให้พิมพ์เป็นที่ระลึก

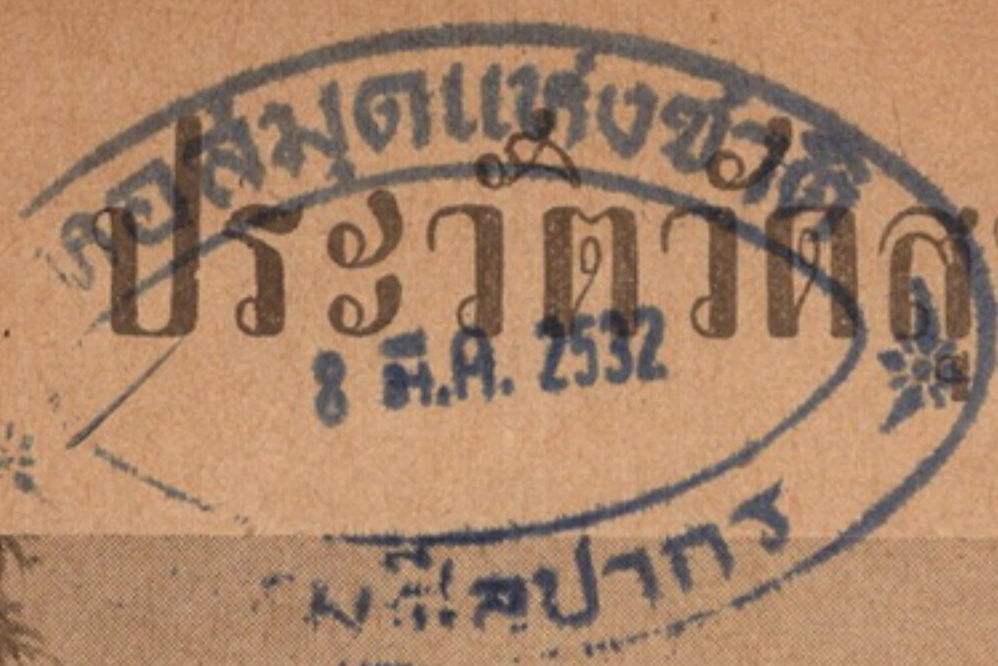
ในงานสมโภชครบ ๑๐๐ ปี แห่งวัดสุบรรณาราม

294.3135

ล 2452

จังหวัดอุบลราชธานี

๑ มกราคม ๒๔๕๖



ประมวลศิลปวิทยาการ



สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า

โปรดให้พิมพ์เป็นที่ระลึก

ในงานสมโภชครบ ๑๐๐ ปี แห่งวัดสุปัฏนาราม

จังหวัดอุบลราชธานี

๑ มกราคม ๒๔๙๖

กรมการปกครอง
จังหวัด...



เลขที่ ๑๙



เลขที่ ๒๙๔.๓๑๓๕

๙ ๒๔๕ ๗

เลขทะเบียน ๙๓๖๗๘๐๙๑๒.

คำนำ

ในสมัยแห่งวัดสุทัศนารามได้มีอายุเจริญยิ่งขึ้นมาบุญจบครบรอบหนึ่งศตวรรษในปี พ. ศ. ๒๔๙๖ ซึ่งเป็นโอกาสที่ควรประกอบกรณียะเฉลิมฉลองให้เป็นที่น่าสรรเสริญ เพราะวัดนี้มีเกียรติประวัติและความสำคัญแก่บ้านเมืองอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ

วัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ มีพระบรมราชโองการให้คณะกรรมการเมืองอุบล ได้ออกภูมิประเทศที่เหมาะสมขุดเจาะถวายเป็นที่สถิตพระวรราชเทวีแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นด้วยพระราชทรัพย์ส่วนหนึ่ง พร้อมด้วยกำลังทรัพย์และกำลังแรงของประชาชนโดยเสด็จพระราชกุศล.

และวัดนี้ เป็นวัดแห่งแรกที่ทำให้กำเนิดการศึกษาคึกคัก ตามันศึกษา ขนในภาคอีสาน เป็นศูนย์กลางแห่งการบริหารคณะสงฆ์ การศึกษา การตั้งสอนอบรม และมีเจ้าอาวาสปกครองด้วยดีมาจนเป็นลำดับมา ซึ่งถ้าว่าโดยอายุและการงานของวัดส่วนที่เกี่ยวกับสังคมแล้ว ก็น่าจะเป็นที่นับเป็นประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองได้ส่วนหนึ่ง.

เมื่อคณะสงฆ์และคณะข้าราชการ พ่อค้าประชาชนชาวอุบลฯ มาคำนึงถึงเกียรติประวัติและความสำคัญของวัด พร้อมทั้งอายุของวัดซึ่งได้เจริญมาครบรอบหนึ่งศตวรรษดังกล่าวแล้ว เพื่อจะเฉลิมพระราชศรัทธาและฉลองบุญคุณของบูรพาจารย์ จึงได้ร่วมมือกัน

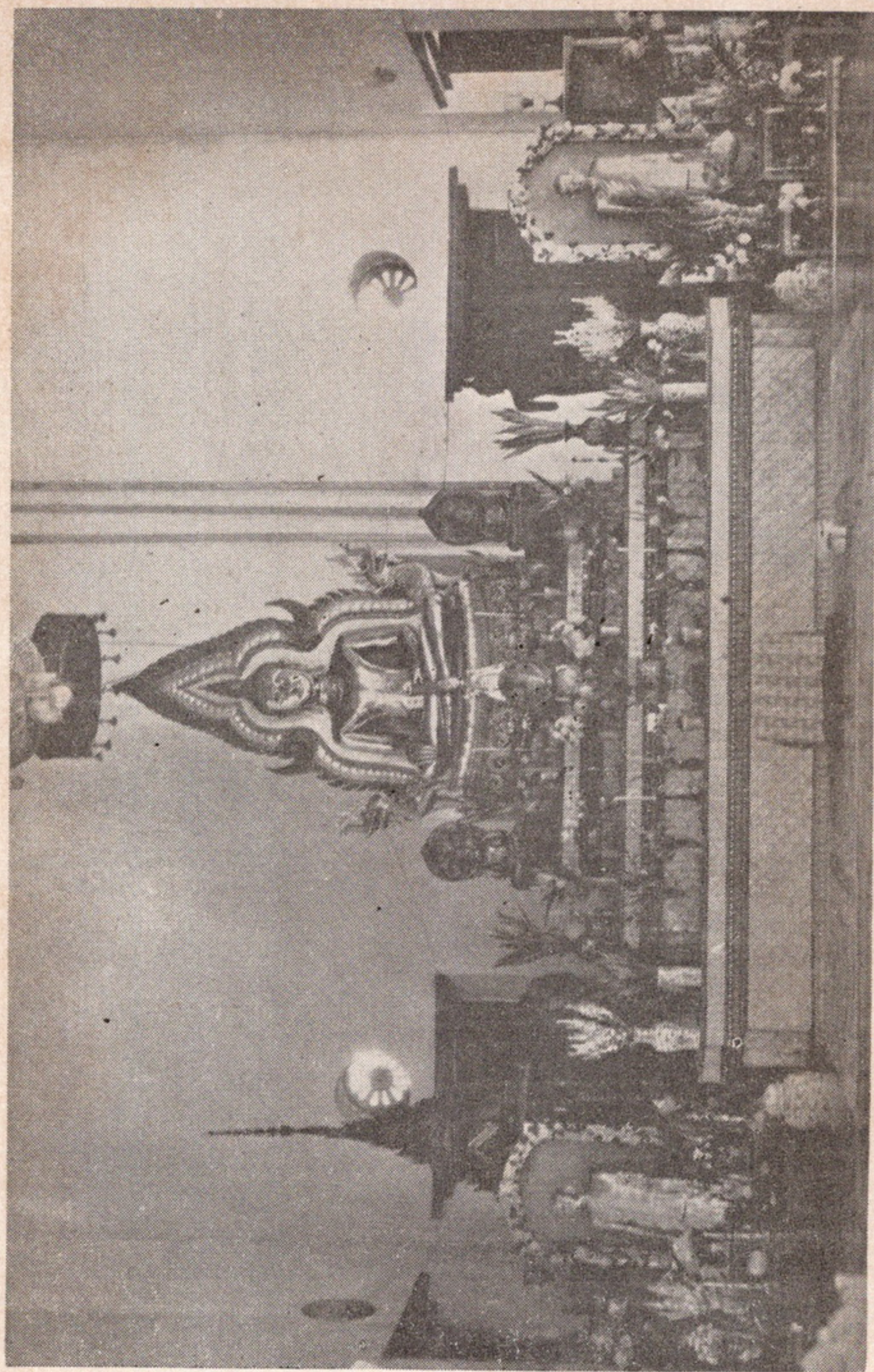
ประกอบพิธีสมโภชวัดในสมัยมงคลพิเศษ กำหนดงานในวันพฤหัสบดี
ที่ ๓ มกราคม ถึงวันจันทร์ที่ ๕ มกราคม ๒๔๙๖ รวม ๕ วัน ๕ คืน.

ขณะเดียวกัน คณะกรรมการจัดงานสมโภช ใคร่จะได้หนังสือ
ประวัติวัดคู่บุญนารามพิมพ์ขึ้นเป็นที่ระลึกในงาน เพื่อเป็นการเผยแพร่
ให้พุทธศาสนิกชนทราบเกียรติประวัติและความสำคัญของวัด ซึ่งมีแก่
บ้านเมืองเป็นอย่างไรนั้นไปในตัว. เห็นว่าเรื่องเหมาะสมแก่งาน
อย่างยิ่ง จึงจัดให้พิมพ์ขึ้น หนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้แต่งและพิมพ์
รวมกับสารคดีหลายเรื่อง เป็นที่ระลึกในงานฉลองพระอุโบสถและ
ผูกพัทธสีมาวัดคู่บุญนาราม เมื่อปี พ. ศ. ๒๔๗๙ เป็นครั้งแรก แต่พิมพ์
ครั้งที่ ๒ นี้ ให้จัดพิมพ์แต่ประวัติวัดคู่บุญนารามโดยเฉพาะ หวังว่า
หนังสือนี้จะกล้าเร้าประโยชน์แก่ผู้สนใจโดยควรแก่ภาวะ.

สมเด็จฯ พมหนวิโรจ

วัดบรณนิวาส พระนคร.

๑ มกราคม ๒๔๙๖



พระพุทธรูปเจ้าพระประธานในพระอุโบสถ

ศตวรรษลุด

พระวิมลศีลาจาร วัดพระศรีมหาธาตุ

ประพันธ์

บรรณสมัญญะมาส

สัมพัทธ์ผณินทรอุดม

โดยศกกีฬพศตะฉนำ

เบื่องวัดสุบัณัสถิตะสถาน—

เพรงท่านพระพันธูละสฤษ—

รังเริ่มเฉลิมกุศละอา—

เป็นศรีอีสานสุระเกตร

ชูชัคคะสัถวันิกระยล

โปรยสันติบันสุชะประกอบ

เบิกบุญมณัญมนะวิสาร์

แรงเมตต์พระเจตนผดุง

บังบาปอบายนิรยะบร

สายธรรมยุตติกะปฐม

เริ่มรังสฤษติคณะวิธาน

ศิษย์ท่านสนองกิจะพระเถ—

ครองวัดวิวัฒนะทวี

ทินมกราคม

อดิเรกดำรงวาร

รยะนำประจวบกาล

ติสวัสดิพิพัฒน์มา

ติสฤตสถานตรา

ทรเอื้ออุปถชน

ธุวะเจตนาตล

ทิศะทางสว่างมาน

ณะระบอบระบิลอารย

สุชะสืบประชากร

นระคองนิรันดร

ชยะเบิกอุปถบาล

อนุกรมอีสานสถาน

ถิระสืบสวัสดิ

ระพระเทวธัมมิ

ทะนุเนื่องนิรันดามร

เผยแผ่พระแผ่คณะพรต

จบด้านอิสานวระสภา—

ยุคสามพระเถระสี่ริจัน—

นำวัดสวัสดิอนุสน—

เสริมสิกขากิจมนะประกอบ
ช้ทางสว่างศิริประสาน

อวยอรรถอุคมบรมะวิท—

นำสงฆ์ศราพกะทวี่

ยุคสืบศักดิ์คณะพระติส—

สายสืบสนองปวระแผน

อวยอรรถอุคมบรมะวิท—

อารีณะคีตละขจร

เบื่องวัดสุปัฏนະพดุง

เสนาสน์พิลาศวรสถาน

เป็นอาทอโบสถะสถิต—

เลอหล้าสง่าศุภะแสงดง

เนมิตรประกิตพระปฎิมา—

ดำรงพระลักษณะกัศุ

อารามอร่ามวิวิธวัฒน์

ศรีเมืองประเทืองสุขะนคร

จตุทิศสถาปนา

พระพัฒน์พิบูลผล

ทะอนันต์คุณานนต์

ธวิวัฒน์วิธิการณ์

ธุระชอบวิชาชาญ

สุขะสืบสวัสดิ

ยะประสิทธิประชาชี

ธวิวัฒน์วินัยแผน

สะสถิตเสถียรแทน

สุขะเพื่อประชากร

ณะเนื่องนิรันดร

ชนะจบประจ่ามาน

ถิระคองประจวบกาล

ธสถาปนาแปลง

ยะวิจิตรจรัสแสง

อดิเรกประดับภู

กระสาธุดำ

กละม้วนมนินทร

ศิริทัศน์สถาพร

จิระกาลประมาณมา

คาบนี้ดีถมหุตะฤกษ์
วันวัดสุปฏิปันต์สถิตมา

ควรปรีดีปราชุชะเผติม
เพิ่มพัตน์สวัสดิวระทวี่

โอมองค์สรรเพชฌ์ภักวันต์
เอนกมหาการุณย์

ดับเขตาแดโลกเลอคุณ
ดิเรกนิรติศรัย

นบธรรมคัมภีร์ประไพ
พิลาศด้วยผลพรรลายน

เพื่อโมกข์ศิวโลกผลผาย
ตระศักรกุศลอาณา

สงฆ์สายศราพกสา—
นุศาสน์อนุสนธิสืบพงศ์

สีกุหม่อฏฐ์โดยองค์
พระศาสน์สถิตสืบสันต์

โอมองค์จตุรภักตร์รัตตพรรณ
ทรงหงษ์ระเห็จเวหา

หริรักษ์ทรงจักรศักดา
ทรงวัชรนาถนฤมล

รติเบิกอุบัติตรา

ศตวรรษสวัสดิ

ศิริเริ่มเฉลิมศรี

จิระนิตย์สถิตกรัน

คุณาอนันต์

อุดมอดุลย์

ประภาตพิไล

อนรรฆค่าคุณพราย

ทรเทอดธรรมา—

สืบสุนทรทรง

กมลาศน์เลอสร

ครุฑอาศน์อาสา

ภูเตศวรสุรศักดิ์โสภณ
ประภาพักพื้นพรรณา

กาวิพาหน

มยุราศน์เอารสอมรา
ดิเรกสฤษดิรังษี

ทรงศักดิ์ศักดิ์

เคารพพระคุณอัน
หิตาสวอาศน์อำพน

โตมรกระวี

ยมเทพอธิบดีสากล
ตระศักดิ์ศักดิ์อาทร

มหิงษ์ฟ้าห่ออำพน

รชนิกฤตย์, สุริยาพิทยบวร
แจ่มโลกจรัสรังษี

อาภาอาทร

เทวาสากลอันมี
นชั้นสวรรค์สำเนา

มเหศักดิ์

ห้วยเหวเปลวปล่องช่องเขา
ละเมาะลำธารชาษตรี

เงินโชดสำเนา

สยามเทวธิดาเรื่องศรี
สถิตนพปฎลเศวตฉัตร

ปกไทยชน

เสื่อเมืองทรงเมืองเรื่องรัฐ
ฐพีสยามยศยง

หลักเมืองหลักบุญ-

เชิญช่วยอำนาจเดชคง
บันดาลพระเดชบริพัตร

อภิบาลบรรจง

นำวัฒน์สู่วัดสุปัฏน
สว่างพิบูลพุลผล
สถิตเด่นเป็นคู่อุบล
อีสานเกษตรสาทร
ยืนยงคงคู่นคร
ประจวบอวสานกาล เทอญ.

จำเรณูสวัสดิ

หลักชัยมงคล

คู่ฟ้าถาวร

ประวัติวัดสุปฏิหาราม

บรรพที่ ๑

ว่าด้วยลูกโลกอันเป็นที่อาศัยของสัตว์

ก่อนแต่จะกล่าวถึงการสร้างวัดสุปฏิหาราม จะกล่าวถึงพนมม
และปวงชนผู้อยู่ในพนมมพอให้เห็นภาพดังต่อไปนี้:—

ในโลกอันเป็นที่อาศัยของปวงสัตว์ ทวีปเอเชียเป็นส่วนหนึ่งของ
ของลูกโลก. ประเทศสยามซึ่งตั้งอยู่บนคาบสมุทรด้านใต้ที่เรียกว่า
“แหลมทอง” เป็นส่วนหนึ่งของทวีปเอเชีย, พนมมเป็นที่ราบสูงซึ่ง
ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระนครกรุงเทพฯ เป็นส่วนหนึ่งของประเทศ
สยาม อันมีแนวภูเขาเป็นแดนคั่นน้ำให้ไหลลงรวมแม่น้ำโขง. จังหวัด
อุบลราชธานี เป็นส่วนหนึ่งของพนมมด้านนี้, แม่วัดสุปฏิหาราม
ก็เป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี, พนมมด้านนี้ยังมีแนวภูเขา
เป็นแดนคั่นน้ำออกอีกเป็น ๒ ส่วน คือส่วนเหนือและส่วนใต้.

ส่วนเหนือเป็นที่ตั้งแห่งจังหวัดทั้ง ๕ คือ เดช, อุตรดิตถ์, หนอง
คาย, ดงคนคร, และนครพนม. บรรดาแม่น้ำที่ในพนมมด้านเหนือ
นั้น ไหลลงสู่แม่น้ำโขงตามส่วนของพนมมด้านนี้. สำหรับส่วนใต้
เป็นที่ตั้งแห่งจังหวัดทั้ง ๔ คือ นครราชสีมา, บุรีรัมย์, สุรินทร์, ชุรินทร์,
อุบลราชธานี, รอยเอ็ด, มหาสารคาม, ขอนแก่น และชัยภูมิ บรรดา

๑-๒ เปลี่ยนเป็นประเทศไทย ๓. เปลี่ยนเป็นศรีสะเกษ ๔. มหาสารคาม
แยกเป็น ๒ จังหวัด คือ มหาสารคาม และ กาฬสินธุ์

แม่น้ำทมิฬในพหภูมิถันได้นั้น ได้ไหลลงรวมที่แม่น้ำมุดก่อนทงต้น.
และแล้วแม่น้ำมุดน้ำพาดลงไปสู่แม่น้ำโขง.

คนแม่น้ำมุดนั้น กระเหว่าเกิดที่ภูเขานันทงอยู่ในระหว่างจังหวัด
นครราชสีมา กับจังหวัดนครนายกหรือปราจีนบุรี ซึ่งมีช่องทางไหล
ไปยังด้านทิศตะวันออก ผ่านนครราชสีมา, บุรีรัมย์, สุรินทร์, ชุขันธ์
และอุบลราชธานี, ทะลุออกรวมแม่น้ำโขง ณ ที่บ้านด่านปากมุด
อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดอุบลราชธานีทางทิศตะวันออก ซึ่งห่างจาก
ที่ตั้งศาลากลางจังหวัดไปราว ๕,๐๐๐ เด็น (๘๐ กิโลเมตร).

อนึ่ง แม่น้ำภาชี เป็นแม่น้ำที่ใหญ่ด้ายหนึ่ง มีต้นน้ำกระเหว่า เกิด
ที่ภูเขานันทงอยู่ในระหว่างจังหวัดชัยภูมิกับจังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งไหล
คดเคี้ยวไปตามธรรมชาติของนายช่างผู้แต่ดัดรรค ได้ผ่านชัยภูมิ,
ขอนแก่น, มหาสารคาม, ร้อยเอ็ด, แล้วเข้าเขตอุบลราชธานี มารวม
กับแม่น้ำมุดทางทิศตะวันตก ซึ่งห่างจากที่ตั้งศาลากลางจังหวัด
ในราว ๕๐๐ เด็น (๕๐ กิโลเมตร).

บันดาจังหวัดซึ่งตั้งอยู่บนที่ราบสูงถันนั้น จังหวัดอุบลราชธานี
ตั้งอยู่ทแถมฝั่งซ้ายของแม่น้ำมุด เป็นจังหวัดมถันพหภูมิทกวาง
ใหญ่ทางด้านเหนือ. มีถันแคบเล็กเรียวทางด้านใต้. มีเนื้อที่ประมาณ
๒๓,๑๗๒ ตาราง ก.ม. มีพลเมืองมากกว่า ๖๐๐,๐๐๐ เศษ ในปีค
(พ.ศ. ๒๔๗๕) บันทองที่ออกเป็น ๑๓ อำเภอ กับกิ่งอำเภออีก ๒

๑. เปลี่ยนเป็นศรีสะเกษ ๒. เปลี่ยนเป็นอำเภอโขงเจียม ๓. พ.ศ. ๒๔๕๕
มี ๑๔ อำเภอ กับ ๓ กิ่งอำเภอ มีพลเมืองมากกว่า ๘๐๐,๐๐๐ เศษ

เป็นจังหวัดติดต่อกับอินโดจีนฝรั่งเศส มีแม่น้ำโขงและภูเขาคือเป็นที่
เขตต์แดน, มีพรมไม่ราบ สูง ๆ ต่ำ ๆ เหมือนดุกคด้น และต่ำกว่า
จังหวัดอื่น ๆ ซึ่งอยู่บนที่ราบสูงล้วน. จังหวัดอุบลราชธานีน่าจะอาศัย
ความตนเอง จึงเป็นพรมที่มีทรายมาก, แม่น้ำพรมที่มีทรายมาก
นั้นเอง ก็คงเป็นเพราะน้ำพัดเอาทรายมากมั่งทั้งไว้แต่ปางยังเป็น ทะเด
หุดวง.

ปวงชนชาวขอมผู้เป็นเจ้าของถิ่นเดิมแต่โบราณ ไม่ได้สร้าง
เมืองและปราสาทหินที่สำคัญลงในพรมจังหวัดอุบลราชธานี แม่น้ำ
แห่งเดียว, คงจะเห็นว่าเป็นที่ไม่ว่ามีทรายมาก, ถึงจะมีโบราณ-
วัตถุของขอมอยู่บ้างก็เป็นส่วนเล็กน้อย, ขอน้ำให้หยั่งทราบน้ำใจ
ของขอมได้ว่า ขอมไม่ชอบตั้งเมืองลงในที่ไม่ว่ามีทรายมาก, พัง
ดังเกิดเมืองสำคัญที่ขอมสร้างไว้ ล้วนเป็นที่ราบและปราศจากทราย,
แม่งจะมีกจนวนน้อย เช่น สุรินทร์, บุรีรัมย์, พมาย เป็นต้นอย่าง.
เพราะว่าการสร้างเมืองของขอม ต้องชุกคเอาดินพูนขึ้นทำเป็นกำแพง
โดยรอบ ชนเคียวบ้าง ดองชนบ้าง เพื่อบอกกันศึกเด้อเห็นได้, และ
ชุกคไว้ภายในเมือง ซึ่งตระหนกชื่อว่า สระแก้ว, สระขวัญ, สระ
ทอง, แทะบทุกแห่ง. ทงนั้นจะไม่เป็นแต่เพียงอาศัยอาบ ดม และ
ใช้สอยเท่านั้น อาจเกี่ยวแก่พิธีได้ยศาสตร์ด้วย คือเมื่อประกอบพิธีค
ักเอาน้ำในสระที่มีชื่อเช่นนั้นมาเซพชทานามนต์, ด้วยเหตุผลดังกล่าว
มา น้ำให้สันนิษฐานได้ว่า พรมที่เป็นจังหวัดอุบลราชธานีทางต้น

ไม่ต้องด้วยลักษณะอันจะพึงก่อร่างถาวรวัตถุที่สำคัญ ปวงชนชาว
ขอมจึงเป็นได้.

อันที่จริง พนภูมิ์ดวนน์ มิใช่เป็นแต่ขอม แม้ชาวเราที่พลอยเป็น
ด้วย, พึงเห็นชาวเราที่เดือนจากนครเวียงจันทน์ คอกรุงศรีรัตนาคณหุต
ลงมาตั้งนครจำปาศักดิ์กิตติและเมืองชนของนครจำปาศักดิ์กิตติต่างก็พากันเป็น
ได้ ไม่ไยดีในอันจะเข้าถือดีทช คงเป็นบ้านเมืองชนในพนภูมิ์ดวนน์.
ท้าวจารย์แก้ว เมื่อพาพวกพ้องแยกจากนครจำปาศักดิ์ อพยพออกมา
ตั้งเมืองที่ทุ่งสุวรรณภูมิ ได้ผ่านพนภูมิ์ดวนน์มาเหมือนกัน, ถึง
อย่างนั้น ก็ไม่มีปรารภจะตั้งบ้านเรือนชนในพนภูมิ์ดวนน์. ทงนั้นจะ
เห็นเป็นทไม่ราบแต่มีทรายมาก ซึ่งไม่เหมาะแก่การทำนาเท่านั้น, แต่
หาได้พินิจให้ซาบซึ้งไปถึงคุณภาพดวนน์อื่นไม่.

อันคุณภาพที่ชวนตัวฝังอยู่ในพนภูมิ์ดวนน์ ซึ่งจะอำนวยความสะดวก
เจริญรุ่งเรืองให้หย่อมมีปริมาณมาก เป็นต้นว่า มีแม่น้ำหาดายด้ายมา
รวมกัน มีห้วยหนองคลองบึงบางมาก, มีแร่ธาตุสำหรับทำเกิดอ
ดินขาวได้มากมาย, มีน้ำซึมซาบอยู่ใต้ดินแทบทุกแห่ง ชุดบ่อได้น้ำได้
เย็นรสจืดสนิท, มีพนภูมิ์ที่ไม่ราบ เหมาะสำหรับตั้งบ้านเรือนอยู่บน
เนิน ดงป่าเขียวไม่ชนและเมื่อฝนตก. น้ำฝนนั้นยังไหลธารน้ำอุ่นหรือ
บุดงมาสู่ที่ดุ่มอันเป็นหนอง บารุงเพียงพืชพันธุ์ให้ออกงาม, พนภูมิ์
ที่ประกอบด้วยทรายนั้น ถ้าเป็นนานากขงาย, แม้ถึงจะแดง พืชพันธุ์
ก็ไม่เหี่ยวแห้งไว, เป็นดวนน์ก็เช่นกัน เพราะทรายเป็นธาตุที่เย็น, หาก

จะให้ผู้คนหรือผู้ป่วยบางเพียงเล็กน้อยก็จะไม่จดจำ อาจารย์พาพิษพิษ
ให้งอกงามอยู่เดิม.

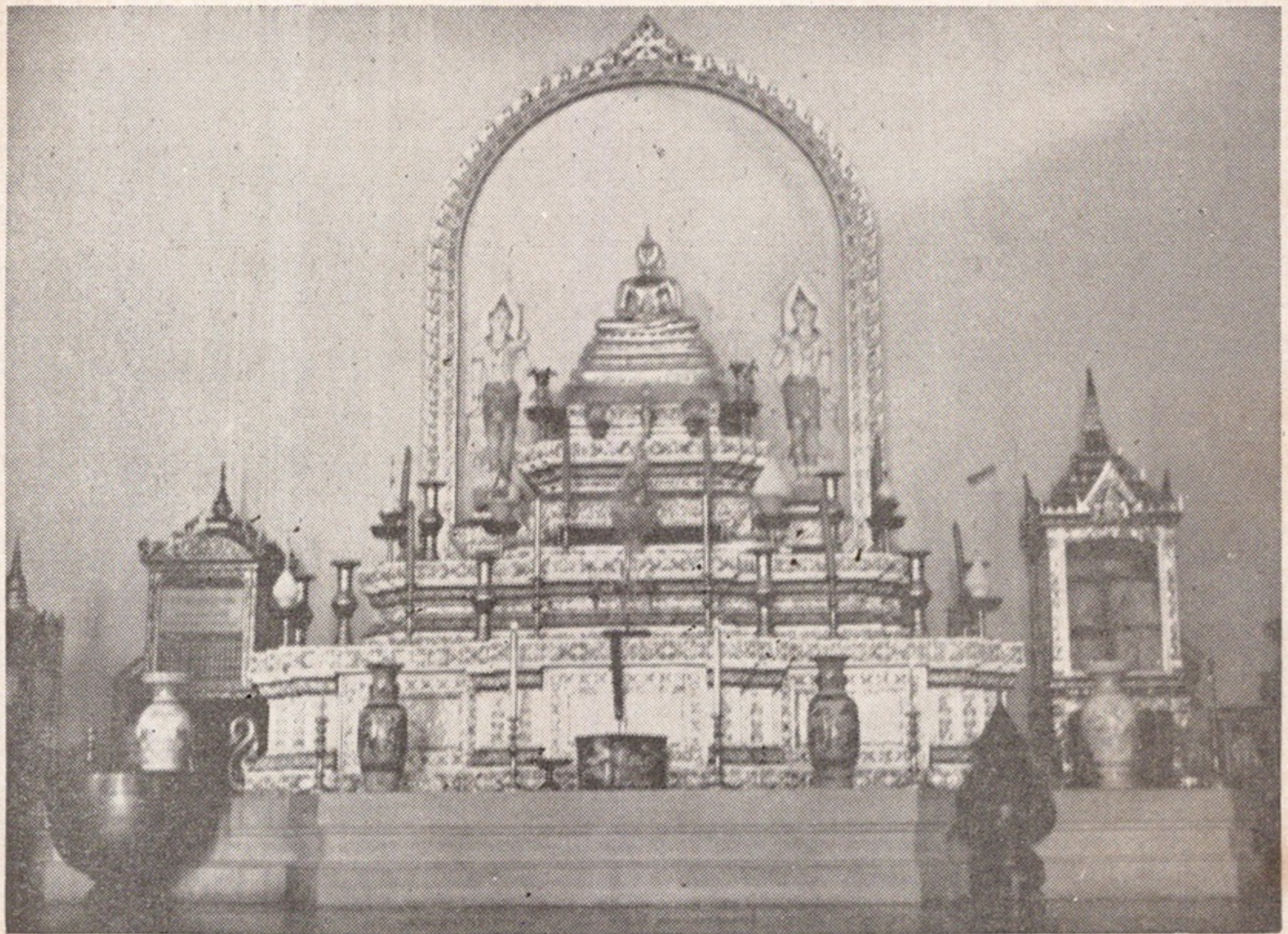
ธรรมดาพืชที่ซึ่งเป็นทราย ย่อมรักษาหมู่ไม้ทุกพันธุ์ให้สดชื่น
เขียวชะอุ่มอยู่ตลอด ๓ ฤดูกาล บันดาลให้อากาศดีไม่มีพิษร้ายแรง,
ช่วยปลงชนที่อยู่อาศัยให้ได้รับความสำราญบานใจ, มีมิติที่ควร
วิจารณ์อยู่ว่า “พันธุ์ไม้ที่แก่แล้วธาตุเกลือ ๑ มีทรายมาก ๑ มีน้ำที่ซึม
ซาบภายในดิน ๑ มีหมู่ไม้ทุกพันธุ์สดชื่นเขียวชะอุ่มตลอด ๓ ฤดูกาล
ลักษณะทั้ง ๔ นี้ เป็นลักษณะสำหรับเพาะพืชพันธุ์มนุษย์ให้เจริญทั้ง
จักมีสติปัญญาด้วย” ทั้งนี้ขอฝากนักรู้ไว้วิจารณ์, เพราะว่าคุณภาพ
ทั้งปวงที่กล่าวมานั้น ผู้ที่วิจารณ์ย่อมเห็นได้ด้วยยาก แล้วยาก
กันเห็นได้.

ครั้นปวงชนชาวอุบลไม่มีพญามืดฉนวนพอจะอาศัยใดแล้ว จึง
พากันเข้าถนัดทิศในพญามืดฉนวนที่เป็นเนินเตี้ยๆ ตั้งชนเป็นบ้านเมือง
และกลับได้รับความเจริญมั่งคั่งเมืองท่ามากกว่าจังหวัดใกล้เคียง, ทั้งนี้
เห็นจะเป็นเพราะได้อาศัยคุณภาพที่กล่าวมานั้นเป็นมูลเหตุ. ความจริง
คุณภาพที่กล่าวมาทั้งปวงนั้น ประหนึ่งยื่นท่าตรงคอยความเจริญอยู่,
เป็นแต่ปวงชนชาวอุบลป่วนเก่า ยังนอนหลับสนิทเป็นอรหันต์ดิบอยู่
กล่าวคือมักน้อยสันโดษ ทำแต่พอกินพอใช้ไปชั่ววันชั่วคืนเท่านั้น ยัง
ไม่มองเห็นกาลไกล ความเจริญจึงงอกเงยเป็นอยู่, ต่อไปปูนใหม่ได้
เป็นมรดกมา ตื่นจากหลับละความเป็นอรหันต์ดิบเสียแล้ว จักแลเห็น

การช่างต่าง ๆ, การเพาะปลูกต่าง ๆ, การซื้อขายต่าง ๆ เป็นกอน
 ทรัพย์อันประเสริฐ แล้วแต่จะอบรมตัวของตัวให้มีคุณภาพภายในไป
 ประกอบกับคุณภาพภายนอก อันธรรมชาติหากเลกดรรคบันใจแล้ว
 นั้น ก็จะเป็นกอนทรพชนทนท. เพราะว่า บ้านเมืองที่จะเจริญ
 รุ่งเรือง ต้องอาศัยคุณภาพทั้งภายใน คือตัวของตัวเป็นคนดี, ทั้ง
 ภายนอก คือพินภูมิเป็นสถานที่อันดี, ดีทั้งสองอย่างนี้เข้าประกอบกัน
 จึงจะเจริญรุ่งเรืองได้. อันพินภูมิที่ดีมีคุณภาพนั้นหาได้ง่าย, ส่วนผู้
 เป็นเจ้าของที่ดีมีคุณภาพนั้นหาได้ยาก.

ด้วยเหตุดังนี้ ปวงชนชาวอุบลจึงควรอบรมตัวของตัวให้เป็น
 คนดี มีดวงตาครอบญาณแล้ว แม่นาห้วยหนองคลองบึงบาง จะได้
 รับการบำรุงให้มีทานบ มีเหมืองฝายสำหรับกินน้ำ, ความชุ่มชื้นจะมี
 ตลอดกาล, ส่วนเรือกล่นไวนาจะได้รับการบำรุง มีผู้คนหรือบุุยาหาเนื้อ
 ที่ให้กิน, แม่น้ำพินภูมิสำหรับปลูกฝักจะรู้จักเดือกแต่ต้นทิด. หรือ
 แม่น้ำไม่ไปหาเหวเขาเถาวัลย์ต่างชนิด ตลอดจนดินต่างประเภท
 อันธรรมชาติหากเลกดรรคบันใจ ซึ่งควรแก่การประดิษฐ์ให้เป็นวัตถุ
 ประเภทใด, ก็จะได้มีการประดิษฐ์ให้เป็นวัตถุประเภทนั้น. เมื่อเป็น
 ดั่งนี้ รถไฟหลวงสายวารินก็จะได้บรรทุกวัตถุที่เป็นสินค้าต่าง ๆ มี
 มะม่วง, มะปราง, ลำไย, มะขาม ทั้งหวานทั้งเปรี้ยว, กล้วยใหม่ เครื่อง
 จักสาน เครื่องกลึง เครื่องทอ เครื่องฝั้น เครื่องปั้น อะไรต่ออะไร

จิปาถะส่งออกไปจำหน่าย, เงินทองกองแก้วอันเป็นผลที่^๒ต้องการจะ
 ใ^๒หัดเข้ามา ความ^๒มั่ง^๒มี^๒จะ^๒ท^๒ว^๒มา^๒ก^๒ช^๒น^๒ก^๒ว^๒า^๒ท^๒เบ^๒น^๒อ^๒ย^๒ จ^๒ึง^๒ขอ^๒เ^๒ค^๒อ^๒น^๒ผ^๒ู^๒ม^๒ง^๒
 ความ^๒ด^๒ุ^๒ช^๒ด^๒ม^๒บ^๒ุ^๒ร^๒ณ^๒พ^๒ึง^๒ส^๒น^๒ใจ.



พระพุทธรูปหิรัญ (จำลอง)
สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ ปรทาน
ประดิษฐาน ณ ตึกพระมหาเถระ

บรรพที่ ๒

ว่าด้วยปวงสัตว์ที่อาศัยลูกโลก

ปวงสัตว์ที่อาศัยลูกโลกนั้นมหาดายจำพวก ต่างโดยจำพวกที่
ไม่มีเท้า มีเท้าสอง มีเท้าสี่ มีเท้ามาก, หรือจำพวกที่อยู่บนบก จำพวก
ที่อยู่ในน้ำ, หรือจำพวกที่มีปีก จำพวกที่ไม่มีปีก, หรือจำพวกมีทั้ง
กระดูก มีทั้งเดือ, หรือจำพวกไม่มีทั้งกระดูกไม่มีทั้งเดือ, หรือจำพวก
ที่มีใบหูออกดูเป็นดวงเดียว, และจำพวกที่ไม่มีใบหูออกดูเป็นไข
ก่อนแล้วจึงเป็นดวง, ปวงสัตว์เหล่านี้ ล้วนอาศัยเกิดแก่เจ็บตาย อาศัย
ความเจริญและความเสื่อม อาศัยความสุขและความทุกข์อยู่ในโลกนี้
ทั้งนั้น บันดาลสัตว์เหล่านี้ หม่อมมนุษย์จัดเป็นสัตว์ที่มีภูมิสูง, แต่ในหมู่
มนุษย์นั้นเอง ยังแยกออกไปเป็นชาติต่าง ๆ ซึ่งถึงความเจริญแล้วก็มี
กำลังเจริญรุ่งเรืองก็มี จะเจริญก้าวหน้าต่อไปอีกก็มี, ไทยทั้งหมด
ย่อมเป็นส่วนหนึ่งของชาติมนุษย์, ไทยเวียงจันทน์คือไทยส่วนหนึ่ง
ของไทยทั้งหลาย และไทยอุบลก็เป็นส่วนหนึ่งของไทยเวียงจันทน์,
แม่ท่าน พนธุโล (ดี) ผู้เป็นเจ้าของวัดวัดบุญนาราม ก็เป็นส่วน
หนึ่งของไทยอุบล.

แท้จริงไทยทั้งหมดเป็นชาติที่นักประวัติศาสตร์รับรองว่า เจริญ
มาแต่ช้านาน ทั้งเป็นชาติที่ใหญ่โต, แต่ภายหลังได้แยกย้ายกันออกไป
ซึ่งมีขอปรากฏเป็นเครื่องหมายประจำแซ่ ประจำก๊กของคนๆ มากมาย

เป็นต้นว่า เงี้ยว, เซิน, ญวน, พวน, ดอ, ดาว, แดม, ไทย, ญไท, โถ, ย่อ, โย้ย และกะเดิงเป็นตัวอย่าง. เหตุที่เป็นดังนี้ น่าจะเป็นเพราะในปางใดปางหนึ่ง เมื่อมีเหตุการณ์ควรแยกจึงได้แยกย้ายกันไปตั้งภูมิดำเนาอยู่คนละทิศคนละทาง, ทั้งภูมิประเทศเป็นสถานที่ห่างไกลกัน ประกอบด้วยภูเขาลำดงพงแขมกีดกัน จะไปมาหาสู่ซึ่งกันและกันเป็นการลำบาก. อำนาจของผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ที่เคยคุ้มครองป้องปกผละดูสุขบรรเทาทุกข์มานาน ย่อมแผ่ไปไม่ถึงถึง, เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนั้น ความไม่สงบความไม่ดำรง ก็จะมีเกิดขึ้นในบุคคลที่อยู่เป็นหมวดหมู่. นี่เองเป็นเหตุให้ชุมนุมหนึ่ง ๆ ยกผู้ดำรงฐานะเป็นพ่อเมืองคุ้มครองป้องปกหมู่พวกของตน ๆ และแคว้นมณฑลของชาติชนใหม่เพื่อเป็นเครื่องหมาย, ดังพวกย้งแถมดักเหนือดักตอเป็นเครื่องหมายเพิ่มขึ้นอีกโศดหนึ่ง เว้นแต่ไทยสยามไม่เปลี่ยนแปลง ยังคงยึดคำว่า “ไทย” เป็นชื่อของชาติอยู่เป็นปกติ.

ส่วนไทยด้านข้างที่ยึดคำว่า “ลาว” เป็นชื่อของชาตินั้น น่าจะเป็นด้วยเหตุ ๒ ประการ, ประการต้น คำว่า “ลาว” เป็นชื่อของพวก “อ้ายลาว” ซึ่งเป็นบรรพชนมาแต่ดั้งเดิม ไทยด้านข้างยังคงยึดคำว่า “ลาว” ในคำว่า “อ้ายลาว” นั้นเป็นชื่อชาติของตนอยู่, ประการที่สอง เมื่อไทยด้านข้างเข้ามาอยู่ในถิ่นฐานของชาติ ละว้า หรือ ลัวะ แล้วเห็นว่าชนใกล้เคียงกับชื่อ อ้ายลาว อันเป็นชื่อของบรรพชน ก็อาจยึดเอาเป็นชื่อชาติของตนก็ได้, ทั้งขอฝากนักประวัติศาสตร์ไว้พิจารณา. แต่

ข้อสำคัญอยู่ที่ไทยทั้งหลาย แม้ถึงจะแยกช่อออกไปเป็นกกเป็นเหตา
 กอต่าง ๆ ก็หาสามารถที่จะแยกออกได้ไม่, เพราะเค้าของคำพูดยัง
 เหมือนกันอยู่ เช่น พ่อ แม่ บู่ ย่า ตา ยาย ลูก หลาน หลาน, ตา หู
 ดึง ดน ร้าง ใจ ยืน ย่าง นิ่ง นอน ช้าว น้ำ หมู หมา เบ็ด ไก่ เป็น
 ตัวอย่าง, เค้าของคำพูดเหล่านี้ ยังเป็นเครื่องดัดให้กรูรับรองว่าเป็น
 ชาติเดียวกัน.

ในอันดับนี้จากถ้าวณะเพาะไทยอุบถ อันชนชาวอุบถจะได้แยก
 จากนครเวียงจันทน์ ออกมาตั้งภูมิดำเนาอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานีเดียว
 นนน เพราะพระว.... ผู้เสนาบดี กับพระเจ้าศรีบุญดาร์ ผู้ครอง
 กรุงศรีรัตนาคนหุต ไม่ปรองดองด้ามคคกัน. เหตุให้เกิดแตกร้าง
 ไม่ด้ามคคกันนั้น น่าจะอยู่ที่พระเจ้าศรีบุญดาร์ยังอยู่ในวัยหนุ่ม ชรรณ
 ดำหรับผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่จะมีน้อย แม้การคุมครองบ้องปกทวยราชวัตร
 ก็น่าจะไม่มีปรกติสุขนัก, แดะนัยว่าพระว... เป็นผู้สนใจในการ
 ตกเตอน ซึ่งยังตกเตอนกยงไรผด เมื่อพระว... ไม่พอใจในการ
 ปกครองของพระเจ้าศรีบุญดาร์ เพื่อหุดบหุดกตนให้พ้นภัยการเมือง จึง
 ได้พาพวกพ่ออพยพไปตั้งอยู่ ณ ที่ตำบลต่าง ๆ คือที่ตำบลบ้านหินโงม
 ที่ตำบลหนองบัวดุมภู แดะที่ตำบลคอนมคแดง ซึ่งห่างจากคำตา-

๑. คำว่าว.... อาจจะมีสร้อย คงจะเป็นวรสารสุไรกร หรือวรราชภักดี
 เพราะเบนสมัชนิยมมคธแล้ว พึงเห็นสิริบุญสาร นันทเสน อินทวงศ์ และอนุวงศ์
 ซึ่งเป็นเจ้านายในปุ่นนั้น ถิ่นล้วนแต่มคธ.

กลางจังหวัดอุบลราชธานีไปทางบุรพทิศราว ๕๐๐ เส้น และแล้วได้
เข้าความภักดีต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี.

ยังมีคนสำคัญ ๔ คน ซึ่งเป็นที่ไว้วางใจของพระเจ้า... คือท้าว
กาญบุตร, ท้าวคำผง, ท้าวทศพรหม, และท้าวหน้าผูนอง, เขาร่วมกัน
เป็นกำลังต่างตาต่างหูได้ทั้ง ๔ คน. ต่อมาพระเจ้าสิริบุญสาร ให้พระยา
สุโขเป็นแม่ทัพยกไปปราบ จนพระเจ้า... ถึงมรณกรรมในทริบ ซึ่งถ้า
จำไม่ผิดกเมอบพระพุทธศักราช ๒๓๑๙, การมรณกรรมของพระเจ้า...
นี่เองเป็นเหตุการณ์สำคัญ ทำให้เกิดการเมืองใหญ่โตขึ้นในระหว่างกรุง
ธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต เพราะว่าเมื่อพระเจ้า... ถึงมรณกรรม
ด้วยเหตุการณ์เช่นนั้นแล้ว ท้าวกา ท้าวคำผง ท้าวทศพรหม และท้าว
หน้า ได้ให้ผู้ที่ไว้วางใจถือไปบอกไปยังเมืองนครราชสีมา ขอให้กราบ
บังคมทูลพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อขอกองทัพ, พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรง
พระกรุณาโปรด ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้น
ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก กับกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคลมหาสุรสิงหนาท ครั้นดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาสุรสิง-
หนาทพิชิตราช ทั้งสองพระองค์เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปปราบ ได้นครเวียง
จันทร์กับนครจำปาศักดิ์ เป็นเมืองประเทศราชขอบเขตต์ขึ้นทูลมา-
มณฑล และได้พระแก้วมรกตพร้อมทั้งพระบางเข้ามาสู่กรุงธนบุรีใน
คราวเดียวกัน.

นับว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๗ พระแก้วมรกตได้ย้ายจากนครหลวง-

พระบางลงมาประดิษฐานอยู่ที่นครเวียงจันทน์ ครั้นประดิษฐานอยู่ที่
นครเวียงจันทน์ได้ ๒๓ ปีแล้ว เสด็จมาประดิษฐานอยู่ที่บ้านพันพร้าว
ฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้ามกับนครเวียงจันทน์ ๑ ปี จึงเสด็จเข้ามากรุงธน-
บุรีเมื่อ พ. ศ. ๒๓๒๒. อายุคาด ๒๓ ปีของพระแก้วมรกตซึ่งประดิษฐาน
อยู่ที่นครเวียงจันทน์นั้น นับเป็นเครื่องหมายว่า กรุงศรีสัตนาคนหุต
ล้านช้าง-เวียงจันทน์ รักษาอิสรภาพปกครองตัวเองอยู่ได้เพียงเท่า
นั้น แล้วยกเสียความเป็นเอกราช ตกเป็นเมืองประเทศราชเมื่อ พ.ศ.
๒๓๒๑ ในแผ่นดินพระเจ้าศิริบุญสารนั่นเอง.

ความจริง พระอ.... เป็นผู้ประกอบด้วยคุณดั่งมบต้นน้ำบ่อ
หลายประการ เป็นต้นว่า เป็นคนหนักแน่นในเหตุการณ์, มีความจงรัก
ภักดี, ประกอบด้วยเมตตาการุณย์, โอบอ้อมอารีในหมู่คณะ, เพราะ
คุณดั่งมบต้นน้ำ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจไพร่พลพวกพ้อง ให้ติด
ตอยห้อยตามมากมาย. แม้ท้าวกำบุตร ท้าวคำผง ท้าวทศพรหม
และท้าวหนาน้อง ก็มคค้อย่างเดียวกัน. พฤติการณ์ของท่านทั้ง ๕ นั้น
พึงรู้ได้จากดองพี่น้องที่เป็นกรรมกรตำแหน่งแค้น คือแค้นเทพคนหนึ่ง,
แค้นนามคนหนึ่ง, ซึ่งเป็นผู้ร่วมใจกับท่านทั้ง ๕ นั้น. เมื่อดองพี่น้อง
ได้ติดตอยห้อยตามท่านทั้ง ๕ นั้นไปในที่ต่าง ๆ แล้ว, ภายหลังจึงพา
กันมาฝังรกรากตั้งภูมิดำเนา ประกอบการอาชีพอยู่ที่ตำบลดอนมดแดง
ซึ่งเป็นคันทัดทุ่ง “แสนทิวสุข” มีดูกลหาดน้บเซอถ่ายมาคราบ
เท่าทุกวันนี้.

ท่านแดงทั้งสองนั้น ได้กล่าวยกย่องคุณสมบัติของมุนายทั้ง ๕
ไว้ให้ดูก่อดานเดาด้วยกันฟังดีขึ้นมา, บันดาคุณสมบัติของท่านทั้ง ๕ นั้น
ย่อมมีปริมาณมาก จักนำคำสุภาษิตมากด่าว่าเป็นบางประการ ที่ท่าน
ได้ตักเตือนกันและกันไว้ซึ่งน่าจับใจยิ่งนักว่า “อย่าเห็นแก่เงินแลน
ไถ ให้เห็นแก่ไพร่แลนเมือง” ซึ่งโดยความก็คือ “ทรัพย์สินทุก
อย่าง แม้ถึงจะแตกหักหายไป ก็พอเยียวหาได้, แต่มารดาบิดาพี่
น้อง พวกพ้องไพร่พล เมื่อแตกสามัคคีหรือล้มหายตายจากแล้ว ยาก
นักที่จะเยียวหาได้,” อีกนัยหนึ่งคือ “อย่าให้เห็นเงินดีกว่าไพร่ ให้
เห็นไพร่ดีกว่าเงิน จึงจะไม่เขียดเบียดไพร่” ดังนี้. ถ้อยคำอนันนบว่า
เป็นสุภาษิต และเป็นพระยานให้แด่เห็นว่า ท่านทั้ง ๕ นั้นประกอบด้วย
คุณสมบัตินานับถือโดยแท้. อนึ่งสำหรับท้าวเก่า ท้าวคำผง ท้าวทศ
พรหม และท้าวหน้า เมื่อพระ ร.... ดวงดับไปแล้ว ได้พากันตั้งภูม
ิถาเนาอยู่ทบ้านห้วยแจระแมแห่งหนึ่ง, ที่บ้านดงหท่าแห่งหนึ่ง, และ
คูมครองบองปกพวกพ้องไพร่พลดีด้อมมา.

บรรพที่ ๓

ว่าด้วยการทรงตั้งเมืองและทรงตั้งผู้นำเมือง

ในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อจุลศ. ๒๓๓๔ ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งเมืองอุบลราชธานี โดยทรงให้ยกบ้านแจละแมชนบทเป็นเมือง, แต่แล้วได้เดือนลงมาอยู่ที่เมืองอุบลเดียน ซึ่งห่างจากบ้านแจละแมลงมาทางทิศใต้ราว ๓๐๐ เส้น. อนึ่งการที่เอาอุบลเป็นชื่อเมือง คงจะยึดเอาหนองบัวแห่งหนึ่ง ซึ่งห่างจากบ้านแจละแมไปทางทิศตะวันออกราว ๓๐ เส้นนั้นเป็นแน่, และคำว่า“แจละแม”ตามตำนานที่กล่าวไว้นั้นดูไรจากเหตุผล ซึ่งยากที่ผู้มั่งคั่งดวงตาจะเชื่อได้. เรืองนไศพยายามค้นหาความจริงมานาน และพบคำพูดของด้วยคำหนึ่งว่า “จะแม” ซึ่งแปลว่า “โอเหิน” หรือ “เหินอัม” เป็นเหตุให้นึกแน่ในใจว่า แจละแมคงจะเพี้ยนมาจากจะแมเป็นแน่อน, คำว่า ห้วยแจละแม จึงคือห้วยโอเหิน หรือห้วยเหินอัมนั่นเอง เหมือนคำว่า “แก่งสะพือ” ซึ่งเพี้ยนมาจากคำว่า “ซำพืด” หรือ “ซำบืด” อันเป็นคำภาษาด້วญ แปลว่า “งูใหญ่” หรือ “งูเหลือม” ซำ คือ งู พืดหรือบืด คือ ใหญ่, แก่งสะพือก็คือแก่งงูใหญ่นั่นเอง.

ในรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อจุลศ. ๒๓๕๗ ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งเมืองเขมราฐ และเมืองยโสธร ทั้งสองเมืองในคราวเดียวกัน. สำหรับเมืองเขมราฐนั้น ตามความในพงศาวดารหัวเมือง

มณฑลอีสาน ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐุม เคนจร)
 นั้นว่า ยกบ้านโคกกงพะเนียงเป็นเมืองเขมราฐ, แต่ความจริงบ้าน
 โคกกงพะเนียงยกไปอยู่ที่หาด เมืองก่อนเมืองอยู่ตำบลบ้านโพหนอง
 ทองทออาเภออำนาจเจริญเคยจน, และเห็นว่าเมืองก่อนนั้นชื่อของเมือง
 เป็นเขมราฐธานี. ขอนนาจะเฒ เพราะว่าเป็นพะเนียง แปลว่าทอง ตรง
 กับตำบลบ้านโพหนอง, ทั้งขณฝากนักประวัติศาสตร์ไว้วิจารณ์.

ส่วนเมืองยโสธรนั้น ยกบ้านดงหัทธนะเป็นเมือง, คำทวาบ้าน
 ดงหัทธนะ เพราะมีรูปดงหัทธนะเป็นของโบราณอยู่ที่ตำบลนั้น. เพราะว่าพณภูมิแถบ
 นั้นมีโบราณวัตถุของขอมอยู่บ้าง เช่นตำบลบ้านลาดทองมีใบเตมาและ
 เสาหินหลายชิ้น กับมีเจดีย์องค์หนึ่งไม่สูงโต แต่งดงาม, แม้ถึงนัก
 โบราณคดีก็เคยได้ยินชมเชยเจดีย์องค์นั้น. ชาวเมืองเรียกกันว่า ธาตุ
 ก่องข้าวน้อย มุดเหตุที่จะมีชื่อเช่นนั้น เพราะมีตำนานเล่าว่า

“ยังมีกร ทาชายคนหนึ่ง ทำนาอยู่ที่ทุ่งลาดทองนั้น, มาวันหนึ่ง
 แม่น้ำข้าวไปดงเป็นเวดาด้ายอยู่หน่อย เพราะความหิวจัด เขาได้เห็น
 ก่องดำหรับได้ข้าวเหนียวที่แม่น้ำไปนั้นเล็กน้อย จึงต่อว่าแม่ว่า ทำไม
 ไม่เอาก่องใหญ่มา ก่องน้อยนิดเดียวจะอิ่มหรือ, มีความหิวทวนโมโห
 ให้พด้นเกิดขึ้นในจิตต์ใจ คว่าได้เอกรเขาไปจะตีแม่. แม่จึงพูดอัน
 วอนว่า ลูกเอ๋ย ถึงจะเป็นก่องน้อย กต้อนแต่นั่นใน ขอให้ลูก
 ลองกินดูก้อ” ดงนั้นเป็นหาดยกรงหาดยครา, แต่เขาก็ไม่ฟังเสียง ได้
 ตีแม่ลงไปจนถึงตาย. ครั้นแม่ตายแล้ว เขากินข้าวก่องน้อยก็ไม่หมด,

ก่อนนกรรรมหนักที่เขาทำอันฉวยผล ให้ต้องเดือดเนื้อร้อนใจไม่ว่างเว้น, เขาจึงคิดว่า สิ่งอื่นไม่มีที่จะระงับดับร้อนได้ นอกจากสร้างพระธาตุ อุทิศกุศลให้แม่, เมื่อปลงใจแล้วจึงมีสร้างพระธาตุของกันชนทันที, รูป ลักษณะคล้ายกับกองข้าว จึงเรียกว่า “ธาตุกองข้าวน้อย”. ความจริงตำนานนี้ เห็นจะพอเป็นเครื่องเตือนใจคนผู้คิดได้บ้าง จึงนำมาแสดงไว้.

ในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อจุ พ.ศ. ๒๓๔๓ ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งเมืองหนองคาย เมืองไชยบุรี และเมืองอำนาจเจริญ, เมืองหนองคายนั้นตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงฝั่งขวา เป็นท่าสินค้าที่ดี เพราะทางเหนือเกี่ยวถึงนครหลวงพระบางหรือเชียงแสนได้, ทางใต้เกี่ยวถึงมาดิงอุบล นครจำปาศักดิ์ ตลอดจนพนมเปญ, เป็นเมืองใหญ่ทางมณฑลอุดรธานีเมืองหนึ่ง. เมืองไชยบุรีตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงฝั่งขวา และริมแม่น้ำสงครามฝั่งตะวันตก, เพราะที่นั้นเป็นแม่น้ำรวมกัน, ต่อมาเมื่อทางการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลง ได้ยุบเมืองไชยบุรีตั้งเป็นอำเภอ และย้ายที่ว่าการไปตั้งอยู่ที่บ้านบึงกาฬจัน, ยังคงเป็นอำเภอไชยบุรีจนจังหวัดหนองคายอยู่ในบัดนี้. เมืองอำนาจเจริญตั้งที่ตำบลบ้านค้อใหญ่อยู่ฝั่งเหนือของเซบก ห่างจากอุบลไปในระหว่างทิศอุดรและพายัพราว ๑,๕๐๐ ไมล์ เป็นท้องที่อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี.

ในรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อจุ. พ. ศ. ๒๔๐๖ ทรง
พระกรุณาโปรดให้ตั้งเมืองพิบูลมังสาหาร เมืองตระการพืชผล และ
เมืองมหาชนะชัย ในคราวเดียวกันทั้ง ๓ เมือง, สำหรับเมืองพิบูลมังสา-
หารนั้น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำมูลฝั่งขวา ห่างจากที่ตั้งจังหวัดอุบลราชธานีไป
ทางบูรพทิศตามลำแม่น้ำมูลราว ๓,๐๐๐ เด่น. ต่อมาได้ยุบตั้งเป็นอำเภอ
แต่คำว่า พิบูล กดาบไปเป็น พิบูล เรียกกันว่าอำเภอพิบูลมังสาหาร,
นาจะเป็นด้วยเสียงราษฎรที่ไม่รู้ต้นสายปลายเหตุ เรียกพิบูลเพี้ยนไป
เป็นพิบูล. ผู้ที่เป็นใหญ่ในราชการครั้งกระโน้น คงไม่ได้สนใจจะรัง-
เกียจเสียงนั้นไว้, เมื่อกาลล่วงไป ผู้ใหม่มาแทนไม่ได้พิจารณาเหตุผลให้ถ่อง-
แท้ ก็ใช้พิบูลไปตามเขา เข้าทำนองพวกมากลากไป เดยตามเดยมา
จนบัดนี้ (พ. ศ. ๒๔๗๕). ส่วนเมืองตระการพืชผลตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก
ของลำน้ำเซบก ห่างจากที่ตั้งจังหวัดอุบลราชธานีไปทางทิศอีสานราว
๘๐๐ เด่น, บัดนี้ยุบตั้งเป็นตำบลอยู่ในท้องที่อำเภอคูหา. เมืองมหาชนะ-
ชัย ตั้งอยู่ริมแม่น้ำภาชีฝั่งตะวันตก ห่างจากที่ตั้งจังหวัดอุบลราชธานี
ไปในระหว่างทิศพายัพกับทิศประจิมราว ๒,๐๐๐ เด่น, บัดนี้ยุบตั้งเป็น
อำเภอพาคายาด.

ในรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อจุ. พ. ศ. ๒๔๒๓ ทรง
พระกรุณาโปรดให้ตั้งเมืองพนานิคม, จุ. พ. ศ. ๒๔๒๓ ทรงพระกรุณา

๑. อำเภอพิบูลมังสาหาร เป็นอำเภอพิบูลมังสาหาร ๒. อำเภอคูหา เป็นอำเภอ
ตระการพืชผล ๓. อำเภอพาคายาดเป็นอำเภอมหาชนะชัย

โปรดให้ตั้งเมืองวารินชำราบ พ. ศ. ๒๔๒๕ โปรดให้ตั้งเมืองเกษมสีมา
 เมืองพนานิคมตั้งที่ตำบลบ้านพระเหลา ห่างจากที่ตงจังหวัดอุบล-
 ราชธานีไปทางทิศอุดรราว ๓,๐๐๐ เด่น, บดินยุบลงเป็นตำบลอยู่ใน
 ท้องที่อำเภออุทุมพร เมืองวารินชำราบตั้งอยู่ตำบลบ้านกอนจ้อ ห่าง
 จากที่ตงจังหวัดอุบลราชธานีไปในระหว่างทิศอีสานกับทิศบูรพา ราว
 ๓,๗๐๐ เด่น, บดินยุบลงเป็นตำบลอยู่ในท้องที่อำเภอสุวรรณวาร เมือง
 เกษมสีมาตั้งอยู่ตำบลบ้านท่าค้ำคิง ห่างจากที่ตงจังหวัดอุบลราช-
 ธานีไปในระหว่างทิศอุดรกับทิศอีสานราว ๓,๖๐๐ เด่น, บดินยุบลงเป็น
 ตำบลอยู่ในท้องที่อำเภออุทุมพร ก็เพราะยุบเมืองทั้ง ๓ คือเมืองเกษมสีมา
 เมืองพนานิคม และเมืองตระการพัสผด รวมเป็นอำเภอเดียวกัน
 อำเภออุทุมพรจึงเป็นอำเภอที่กว้างใหญ่ มีพลเมือง ๗๐,๐๐๐ เศษ.

เมือง ๑๕ เมืองที่กล่าวมานี้ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งขึ้น
 แล้ว ได้พระราชทานให้แก่มุขมณฑลฝ่ายเหนือของพระว... เป็น
 เจ้าเมืองในปูนต้นทั้งสี่, การมีผลประจักษ์แจ้งเช่นนี้ ย่อมเป็นด้วย
 อำนาจแห่งความจงรักภักดีกตัญญูกตเวทีของพระว... ซึ่งเป็นผู้นำมา
 แต่ปางบรรพ์. ดังนั้นปวงชนผู้ที่เป็นเชื้อสายพวกพ้องของพระว... จึง
 ควรพูนใจในการได้ผู้ชวนทางทิศ, และควรมีความกตัญญูกตเวที
 จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริราชเจ้า ที่ได้ทรงชุบเกล้าชุบกระหม่อม
 ให้ได้รับแสงสว่าง คือความรุ่งเรืองจนปรากฏแก่โลก.

๑. อำเภอสุวรรณวาร เป็นอำเภอโขงเจียม

บัณฑิตผู้ใดหนึ่งเมืองเหล่านั้น จักกล่าวแต่ผู้ใดหนึ่งป็นต้นบางเมือง
 พอเป็นตัวอย่างเท่านั้น, ในท่านผู้ใดเป็นกำลังของพระว... ทง &
 คือท้าวคำผง ท้าวทิตพรหม ท้าวหน้า แดะท้าวกำนัน ท้าวหน้าเป็น
 ผู้มีความกล้าหาญยิ่งกว่าพี่น้องทั้งหลาย คือได้รับพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าผู้
 ครองนครจำปาศักดิ์ โดยนามว่าเจ้าพระวิชัยราชขัตติยวงศ์ ส่วนท้าว
 คำผงได้เป็นเจ้าเมืองอุบลคนแรก มีนามว่าพระประทุมสุรราชบัง
 พระประทุมราชวงศ์บ้าง. เหตุที่มีนามดังนี้ นำให้สันนิษฐานว่า นามว่า
 พระประทุมสุรราช น่าจะเป็นนามที่เจ้านครจำปาศักดิ์คิดตั้งมาก่อน, ส่วน
 นามว่าพระประทุมราชวงศ์ คงจะเป็นนามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
 ยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชทานพร้อมกับคราวตั้งเมืองอุบล.

เมื่อพระประทุมสุรราช หรือพระประทุมราชวงศ์ถึงแก่กรรมแล้ว
 ดุ พ. ศ. ๒๓๓๘ ทรงพระกรุณาโปรดให้ท้าวทิตพรหมเป็นพระพรหมราช-
 วงศ์ เจ้าเมืองอุบลคนที่สองต่อมา, ส่วนท้าวกำบุตรของพระว... นั้น
 ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระเทพวงศ์ เจ้าเมืองเขมราฐ. นอกจาก
 ท่านทง & นั้นแล้ว ท้าวสังหุเป็นหลานของเจ้าพระวิชัยราชขัตติยวงศ์
 เจ้านครจำปาศักดิ์ ก็จัดว่าเป็นกำลังราชการคนหนึ่งสมควรยกย่องเชิด
 ชู จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระสุนทรราชวงศ์ เจ้าเมืองยโสธร.

โดยฉะเพาะเมืองอุบล เมื่อดุ พ. ศ. ๒๓๔๓ พระพรหมราชวงศ์
 (ท้าวทิตพรหม) ถึงแก่กรรม เมืองอุบลได้ว่างเจ้าเมืองอยู่ ๖ ปี, ดุ พ. ศ.
 ๒๓๔๔ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้อุปฮาด (กุทอง) ซึ่งเป็นบุตรของ

พระประทุมราชวงศ์ (คำผิง) เจ้าเมืองคนแรก เป็นพระพรหมราชวงศ์
 เป็นเจ้าเมืองอุบลคนที่ ๓ ต่อมา. พระพรหมราชวงศ์ (กุทอง) นี้เป็น
 ต้นสกุล สุวรรณภูณ. แต่ความจริงนั้นควรเป็น ฦอุบล. เพราะว่าสกุล
 ฦอุบล ย่อมรวมต้นวงศ์อื่นเดียวกัน โดยเนื่องมาแต่พระประทุมราช-
 วงศ์ (คำผิง) ด้วยกัน เป็นแต่ต่างคนต่างชื่อจึงต่างคนต่างได้เท่านั้น.
 ครั้น พ.ศ. ๒๔๐๖ พระพรหมราชวงศ์ (กุทอง) ได้ถึงแก่กรรม ผู้มี
 เชื้อสายเนื่องมาแต่พระว... ที่ได้เป็นเจ้าเมืองอุบลจึงตั้งผู้ใดคนหนึ่ง.

ครั้น พ.ศ. ๒๔๐๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เจ้าหน่อ
 คำ เป็นเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ ดำรงรัฐสีมาอุบลราชธานีบาด
 เจ้าผู้ครองเมืองอุบลราชธานีต่อมา, เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ผู้
 เป็นหลานเจ้าอนุวงศ์ และเป็นที่เจ้าจอมมารดาวงศ์ในรัชกาลที่ ๔
 เมื่อรับราชการสนองพระเดชพระคุณมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๒๘ จึงได้ถึงอนิจ-
 กรรมในพระนครขณะเข้ามาราชการ.

ต่อขึ้นมา เมืองอุบลไม่มีเจ้าเมือง เป็นแต่ทรงพระกรุณาโปรด
 ให้มีข้าหลวงประจำเมือง, ปุณต้นคือพระยาศรีรังสิตเทพ (ทัด) ผู้บิดา
 และพระยาภักดีณรงค์ (ดิน) ผู้บุตร สกุลไกรฤกษ์, ทั้งสองท่านนี้
 เป็นข้าหลวงประจำเมืองอยู่นาน. กิจที่ท่านทั้งสองได้ทำไว้ ส่วนสำคัญ
 ควรชี้ให้เห็น คือการตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยชื่อ วาสักสถาน
 ตั้งโรงพิมพ์ ตั้งโรงเตี๊ยม และสร้างเรือกลไฟ ๒ ลำ สำหรับเดินในลำ
 น้ำมูล ไปมาระหว่างอุบล และนครราชสีมา.

ส่วนเจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงให้เป็นข้าหลวงต่างพระองค์ ได้เสด็จ
 มาประทับอยู่เมืองนี้ ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
 พิศนัยนาครเป็นที่ ๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิ
 ประสงค์เป็นที่ ๒ ค่อนั้นมาเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ที่สมุหเทศาภิบาล
 มี ๒ ท่าน คือพระยาศรีธรรมศกราช (เจริญ จารุจินดา) เป็นที่ ๑
 พระยาศรีธรรมศกราช (ปิ่น บุนนาค) เป็นที่ ๒, เหลื่อนั้นเป็นแต่ชั้น
 ผู้ว่าราชการจังหวัด และข้าหลวงประจำจังหวัดตลอดมา.

พันธุเลกานุกรณ

๓๓

เชษฐชนประมวญพอง
แต่ “เจ้าพระคุณพิน-
ผู้เป็นบุราณสงฆ์
เอกอัครประชาธิ์
ธรรมยุตติกาสา-
ยังแคว้นอุบลบง-
ควรเราจะสังเวช
เมื่อนชพะสนเขยณ
ยลในฤทัยท่าน
พร้อมเดชะเปรียบปูน
อีกคันถธูรา
มุงมาตรพิฆาตถอน
กลหนงธเมตตา
จิตต์เข้มกมลบาน
บันลาภะสามิษ
สาราณียัธรรมวาง
เที่ยงธรรมปราสาท-
มานเฉทประเภทอา-
ด้วยเดชพระคุณ^๕
เสริญส่งกุศลพลัน

ชนะปองภิวาวันท์
ธูลเถระ” นาม “ดี”
สห “องค์พระจอมขวัญ”
ชนะแรกธแบกวงศ
ธูประดาประดิษฐ์ลง
กษัตริ์อิสานเวียง
ตระเหตุพิบัติเบียดพ
กิติโคตร บั^๕เสอมสุญ
บุระสรพื่อนันต์คุณ
สุริยานิสากกร
สมถากีสาทกร
มลมูลเกลศมาร
กรุณาประดาปราณ
บมิหม่นมิหมองหมาง
ธมิปีดฤอำพราง
มนะม่นมิหมายคลา
ยะวิรัตธรรมสา-
คติหินก็สิ้นพันธุ์
ชนะชัยนิยมสร-
ปลุโสตถีสถาน เทอญ.

พระมหาเขมม แสนทวีสุข ประพันธ์

บรรพต ๔

ยุคที่ ๑

—

ความสำคัญก่อนยุคที่ ๑ จักกล่าวด้วยการตั้งวัด และพระเถระ
ผู้ครองงานเสียก่อน, บรรดาวัตรธรรมยุตต์ในภาคอีสานนั้น วัด
ดุษฎีนาครามเป็นวัดแรก ซึ่งคณะกรรมการร่างน่าจะจะเป็นป็นต้นในรัชกาล
ที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. แต่กาลนั้นมาถึงบัดนี้ (พ. ศ. ๒๔๗๕)
ก็ราว ๘๐ ปี ในรัชกาล ๘๐ ปีนี้แบ่งเป็น ๔ ยุค, ใน ๔ ยุคนั้น
พระเถระเป็นประมุขปกครอง ๔ รูป คือท่าน พนธุโล (ดี) เป็น
พระเถระในยุคที่ ๑. ท่าน เทวธมฺม (ม้าว) เป็นพระเถระในยุคที่ ๒.
เจ้าคุณพระอริยกวี (ธมฺมรภิโต อ่อน) และเจ้าพระคุณพระอุบาลี-
คุณูปมาจารย์ (สิริจันทโร จันทร) เป็นพระเถระร่วมกันในยุคที่ ๓
และพระพรหมมุนี (ติสฺโส อ้วน) เป็นพระเถระในยุคที่ ๔.

ในยุคที่ ๑ นี้ เป็นยุคสร้างวัดดุษฎีนาคราม โดยมีท่าน พนธุโล
เถระที่ ๑ เป็นกาดัง, ท่านผู้นมกานะเกิดที่ตำบลบ้านหนองไห่ ซึ่งห่างจาก
เมืองอุบลไปทางทิศพายัพราว ๓๐๐ เด่น, นัยว่าท่านมีทรวดทรงสูง
ใหญ่ สีสันดำแดง ท่าทางอาชาชาญ ขยันหมั่นเพียรดีมาก. เมื่อ

๑. บัดนี้ ได้รับพระราชทานสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่สมเด็จพระมหา-
วีรวงศ์.

ท่านอุปถัมภ์เป็นภิกษุแล้ว เข้าไปอยู่ที่วัดเหนือในเมืองอุบลก่อน จึง
ได้เข้ามาเล่าเรียนในพระนครกรุงเทพ ฯ, ในชั้นต้นท่านก็อยู่ที่วัดมหา
ธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, ภายหลังมีผู้นำเขาถวายตัวในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังทรงผนวชอยู่ และเป็นเวลาที่ได้
จากวัดราชาธิวาสมาประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหารคราวแรก, เมื่อท่าน
เปลี่ยนแปลงตติโดยเด็ดขาดแล้ว ได้เล่าเรียนอยู่ในสำนักนั้นต่อมา. ได้
ยินว่าท่านมีวิชาวิหาริกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นแต่โบราณสัหกรรมิก, ส่วนฉายาของท่านว่า “พนฺธุโล” นี้
ได้รับพระราชทานเมื่อญัตติเป็นธรรมยุตตนเอง.

ในระหว่างที่ท่านยังศึกษาพระปริยัติธรรม และดำเนินยกชนบ-
ธรรมเนียมอยู่นั้น ได้ทอดตาออกไปเมืองอุบลและค้างอยู่ ๑ พรรษา,
เมื่อกลับได้นำท่าน เทวธมฺมึ เข้ามารับ ในราตรีกวณหนึ่งท่านนำเขา
เฝ้าถวายตัว. ขณะกำลังเฝ้าอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว ทรงยกดวงเทียนเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรดู
ดวงหน้าและส่วนอื่นของท่าน เทวธมฺมึ แล้วดำรัสว่า “ชรวดี พระ-
อย่างนี้ ทำไมไม่นำมาให้มาก.” ท่าน พนฺธุโล จึงกราบทูลว่า “หา
ยาก.” ต่อมาท่าน เทวธมฺมึ เมื่อรับการฝึกฝนอบรมควรแก่ภาวะแล้ว
ได้รับญัตติเป็นธรรมยุตต์ ด้ตติวิหาริกของพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระสังฆราช (สา) เป็นพระกรรมวาจาจารย์. แม
ฉายาว่า “เทวธมฺมึ” นี้ ก็น่าจะพระราชทานเมื่อญัตติเป็นธรรมยุตตน.

ถดถนนายงมภกษุอกรุปหนึ่ง นามว่า (ก่ำ) เป็นชาวเมืองโขง
 คอเมืองลัทธิทร ได้เข้ามาถวายตัวออก, เมื่อรับการฝึกฝนอบรมแล้ว
 ได้ญักติเป็นธรรมยุตต์ มีฉายาว่า “คุณสมบุโน” เป็นดัตถิหาริก
 ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เมื่อท่าน พนธุโล, ท่าน
 เทวธมฺม, ท่าน คุณสมบุโน, มาศึกษาอยู่เป็นหัดกแห่งแล้ว ได้
 เป็นแนวทางให้กุดบุตรชาวภาคนั้น เข้ามาศึกษาอยู่ในสำนักวัดบวร-
 นิเวศวิหารลัทธิออกกันไม่ค่อยขาด:

ดู พ. ศ. ๒๓๘๓-๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จตามผนวชทรงราชย์แล้วไม่นาน พระพรหมราชวงศ์ (กุทอง)
 เจ้าเมืองอุบล เข้ามาราชการในพระนคร ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท,
 มีกระแสรพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระ-
 พรหมราชวงศ์อาราธนาท่าน พนธุโล กับท่าน เทวธมฺม ออกไปปฏิบัติ
 แะสร้างวัดให้เป็นสำนักที่อยู่หัดกฐาน. กระแสรพระบรมราชโองการ
 อนั้น เมื่อพระพรหมราชวงศ์กลับถึงบ้านเมืองแล้ว ได้ปฏิบัติให้
 ดำเริ่ตามพระบรมราชประสงค์ โดยได้ปรึกษาหารือตกลงกันเห็นว่า
 ททาเห็นอระหวางเมืองกับบ้านบุงกาแซว เป็นที่ลัดเหมาะแก่ผู้ต้อง
 การความลัด และเป็นที่ลัดควกแก่การโคจรบิณฑบาต, จะไปในเมือง
 ก็ไม่ลุดไทด, จะไปบ้านบุงกาแซวก็ไม่ลุดห่าง, จะไปทางบกทางน้ำก็
 ลัดควกง่าย, เพราะอยู่ริมแม่น้ำมูลฝั่งซ้ายทางทิศตะวันตกกของเมือง
 เป็นทาทดอยู่คอง นาดกเขาออกลัดควก.

เมื่อเห็นเป็นสถานที่ประกอบด้วยองค์คุณเช่นนี้ จึงตั้งมุกกัน-
 ด้ร่างปราสาททาง กำหนดด้านกว้างด้านยาวให้เท่ากัน ด้านละ ๓ เส้นเศษ,
 ขุดคูรอบกว้างราว ๑ วา ดักราว ๓ ศอก, ตั้งชื่อว่า “วัดสุปฏิหาราม.”
 ต่อมาสมุทถวายที่ทางทิศตะวันตกเพิ่มอีก ด้านยาวของวัดจึงเป็น ๕ เส้น
 เศษ. พระอุโบสถตั้งอยู่ย่านกลาง ห่างจากประตูวัดด้านตะวันออก
 ราว ๓ เส้น, ตัวอุโบสถนั้นด้านกว้าง ๘ วา ด้านยาว ๑๓ วา ๒ ศอก,
 ด้านยาวทั้งเฉลียงบันเป็น ๖ ห้อง ด้านกว้างบันเป็น ๕ ห้อง, เสาเป็น
 ไม้แก่นทงต้น ก่ออิฐโอบเสาด้านเฉลียง หดงคาเฉลียงโดยรอบดัดเป็น
 ๒ ชั้น ด้านบนเป็นหลังเดียว มีช่อฟ้าใบระกาประดับกระดก, หน้า
 บรรณด้านตะวันออกดัดเป็นดาวยเครื่อ ด้านตะวันตกเป็นดาวยดอกไม
 ร่วง หดงคามุงกระเบื้องไม้ พนูปกระเบื้องดินเผา, ด้านกุฏิและ
 เเวจกุฏีก่อสร้างด้วยไม้ทงหน เว้นแต่กุฏิเจ้าอาวาสชั้นล่างก่อเป็น
 ดัก. เมื่อการก่อสร้างเสร็จแล้ว อารามาท่าน พนุธุโล เป็นเจ้า-
 อาวาส, ท่าน เทวธมฺม เป็นรองเจ้าอาวาส, ด้านท่าน คุณสมุปนุโน
 ซึ่งเป็นชาวเมืองโขงนั้น ก็ออกไปอยู่ร่วมสำนักด้วยกัน.

ในการสร้างวัดสุปฏิหารามนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงดัดพระราชนิพนธ์เป็นเงินตรา ๑๐ ชั่ง, พระราชทานให้มณูปฏิบัตวัด
 ที่เรียกว่าเดชวัด ๒๐ คน, และพระราชทานนิตยภัตเดือนละ ๘ บาท
 แก่เจ้าอาวาส. ระยะเวลาที่สร้างวัดนี้ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า คงสร้าง
 ภายหลัง พ. ศ. ๒๓๘๓-๔ และก่อน พ. ศ. ๒๔๐๘ คือสร้างที่หลัง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงราชย์, และตั้งก่อนเจ้า-
พรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ เป็นเจ้าผู้ครองเมืองอุบล, เพราะว่าพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงราชย์เมื่อปี พ. ศ. ๒๓๙๓-๔ และ
ทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ เป็นเจ้าผู้ครอง
เมืองอุบล, เมื่อปี พ. ศ. ๒๔๐๙.

เมื่อได้สร้างวัดตั้งทดกม่นคงดงแล้ว ท่าน พนธุโล ท่าน เทว-
ธมฺม และท่าน คุณสมบุโน ก็ร่วมใจกันขอบรมตั้งดอนกุดบุตรได้พอ
ควรแล้ว นำเข้ามาอุปสมบทในพระนคร กรุงเทพฯ โดยระยะกาล ๓ ปี
ต่อครั้งหนึ่ง. คราวหนึ่งมาประจวบกับทางในพระนครเกิดเป็นอหิวาตก-
โรคกันมาก, นาคทนามานันได้ล้มตายหายจากกันไปหลายคน ไม่ได้อุป-
สมบท ต้องกตบ์ออกไปเสียเที่ยวเปล่า. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบพฤติการณ์ทั้งปวงนั้นแล้ว จึงทรงพระกรุณา
โปรดให้พระครูปลัดทศหรือพระปลัดเรือง วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งจะ
เป็นรูปใดไม่แน่ เคยมีผู้เฒ่าให้ฟังแล้วดมเดย เป็นพระข้าหาดวงออกไป
ตั้งเหตุการณ์ถึงเมืองอุบล, ครั้นทรงทราบเหตุการณ์จากพระข้าหาดวง
นั้นว่า พอจะตั้งคณะธรรมยุตเป็นทดกแห่งใดแล้ว จึงทรงพระ-
กรุณาโปรดพระราชทานให้ท่าน พนธุโล เป็นพระอุปัชฌายะต่อมา.

ตั้งฆกรรมทั้งปวง ท่าน พนธุโล มักพอใจทำใน อุทกุกเขปสีมา
แม่งจะมีพระอุโบสถแล้วก็ตาม ก็ไม่ชอบที่จะทำตั้งฆกรรมในพระ-
อุโบสถนั้น ได้สร้างแพไว้ในแม่น้ำมูลที่หน้าวัด และใช้ทำตั้งฆกรรม

ทั้งปวงตลอดกาลมา เพิ่งเด็กกันเมื่อปุนหนึ่ง จึงได้รื้อแพ้นเดี่ยว.
 ส่วนท่าน คุณสมบุญโน ได้ไปชักจูงกุดบุตรทางเมืองโขง นำชนมา
 อุปสมบทโดยกาตอันควรเป็นคราว ๆ, เมื่อมีหมู่พวกพอควรแล้ว จึง
 ดึงไปตั้งวัดเป็นวัดกแหตงชนทเมืองโขงอีกแห่งหนึ่ง. ต่อมาทรงพระ-
 กรุณาโปรดพระราชทาน ให้ท่าน คุณสมบุญโน เป็นอุปัชฌายะ
 ชนทางเมืองโขง เกิดเป็นสำนักคณะธรรมยุตตชนนอกแห่งหนึ่ง,
 ธรรมยุตตทางเมืองอุบตและทางเมืองโขง จึงค่อยขยายตัวเจริญขึ้น
 โดยลำดับกาล.

อันที่จริงท่าน พนธุโล นี้ เป็นคนมีความขยันหมั่นเพียรในการ
 ประกอบกิจทุกอย่าง ทั้งส่วนประโยชน์ตนและส่วนประโยชน์ผู้อื่น
 เป็นคนว่า การรักษาศนไม่ให้ต้องอาบัติ แม้จะเป็นโทษส่วนเล็ก
 น้อย ก็ไม่ยอมให้ต้องทั้งที ๆ, ถ้าต้องด้วยไม่มีสติ รู้แล้ว
 ก็รีบแสดง, และเอื้อเฟื้อในการให้ปัน แม้เพียงอาหาร ก็
 แบ่งปันให้แก่เพื่อนสหพรหมจารีแทบทุกวัน. ข้าพเจ้าเคยได้ยิน
 คณะศิษย์ของท่านชมว่า “ถ้าท่านผู้นี้ไม่ได้ไปสึกดีแล้ว ผู้นั้น
 ก็หวังยาก,” และนับว่าท่านได้นำเอาชนบธรรมเนยมัตถ์ ออกมา
 เผยแพร่ให้แก่ปวงชนชาวอุบตมากมาย. ปวงชนชาวอุบตที่ได้ก้าวหน้า
 ในการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมและดัมมาปฏิบัติ ตลอดจนรู้จักหนังสือ
 ไทย ภาษาไทย และคิดปหัตถกรรมบางประการ ดีกว่าหัวเมือง
 ที่ใกล้เคียง เพราะได้อาศัยท่านเป็นผู้นำมาเผยแพร่, บรรดาอุกเจ้าบ้าน

หลานเจ้าเมืองตลอดกรรมการและทวยคำ ได้เข้ามาเป็นศิษย์เฝ้าเรียน
อยู่ในสำนักของท่านมาก, เมื่อเหตุมันเป็นดังนี้ ความเพ่งมองของพระ-
ดังชวคือนในเมื่อนนกพม.

ในยุคนั้นพระเถระที่ดำคณียกรูปหนึ่งชื่อ “สุย” นัยว่ามทรวด
ทรงสูงใหญ่ ดีเนื้อขาว ท่าทางงาม กำเนิดที่หมู่บ้านกวางคำ ตำบล
เขื่องใน อำเภอเขื่องใน ห่างจากที่ตงจังหวัดอุบลราชธานีไปทางทิศ
พายัพราว ๘๐๐ เด่น, ท่านสุยได้เข้ามาเฝ้าเรียนพระปริยัติธรรมใน
พระนคร ดำรงกยศวัดสระเกศ ได้รับการแต่งตั้งออกไปเป็นหัดคำ
ซึ่งเทียบเท่าเจ้าคณะเมืองเดยวัน ก่อนท่าน พนฺธุโล ออกไปหลายปี.
นัยว่าท่านได้เป็นพระราชาคณะที่พระอริยวงศ์ มหาชนพากันเรียกท่าน
ว่า “ท่านเจ้า” มีพดยอดบักทองขวางด้ามงามแต่ไม่มีแฉก แฉะมียาม
บักทองขวาง มีฝ่าบาตรมุกด์ เป็นบริกขาร, ของเหตุนกเก็บรักษาไว้
ทอดบ นัยซึ่งเป็นวัดที่สำนักของท่าน ยังอยู่จนทุกวันนี้. นัยว่าท่าน
เป็นผู้หนึ่งที่ได้นำขนบธรรมเนียมที่ดี ตลอดจนคติปหัตถกรรมออกไป
เผยแพร่ ตั้งการด่อนพระปริยัติธรรมและหนังสือไทย สร้างโบสถ์
สร้างพระบาท สร้างหอไตร ซึ่งก็เอาอย่างในพระนครออกไปตั้งด่อน
และก่อสร้างทางเดิน, ดังที่ท่านก่อสร้างยังปรากฏอยู่ทุกวัดทุ่งครเมืองจน
บัดนี้.

ท่านผู้พบกับท่าน พนฺธุโล นัยว่าเป็นคู่แข่งชนกันชนในท เมื่อมี

อากา^๕ร^๕แ^๕ง^๕ช^๕น^๕ก^๕น^๕ไ^๕น^๕ท^๕อ^๕ย^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕น^๕ น^๕ย^๕ว^๕า^๕ฝ^๕าย^๕ฝ^๕ู^๕ไ^๕ห^๕ญ^๕ย^๕ง^๕ค^๕ง^๕แ^๕ด^๕ด^๕ง^๕อ^๕า^๕ก^๕า^๕
 เ^๕ป^๕เ^๕น^๕ป^๕ร^๕ก^๕ติ^๕ไ^๕ป^๕มา^๕ห^๕า^๕ด^๕ู^๕ก^๕น^๕ค^๕อ^๕ย^๕ แต่^๕ฝ^๕าย^๕พ^๕ร^๕ห^๕น^๕ม^๕เ^๕น^๕ร^๕น^๕อ^๕ย^๕ไ^๕ด^๕แ^๕ด^๕ด^๕ง^๕อ^๕า^๕ก^๕า^๕
 ไ^๕ม^๕ด^๕ู^๕ภ^๕า^๕พ^๕ค^๕อ^๕ก^๕น^๕, มา^๕ว^๕น^๕ห^๕น^๕ง^๕ไ^๕น^๕ค^๕อ^๕น^๕เ^๕า^๕ต^๕า^๕ง^๕ฝ^๕าย^๕ต^๕า^๕ง^๕อ^๕อ^๕ก^๕บ^๕ิ^๕น^๕ท^๕บ^๕า^๕ค^๕ ซ^๕ึ^๕
 ษ^๕ร^๕ร^๕ม^๕เ^๕น^๕ย^๕ม^๕บ^๕ิ^๕น^๕ท^๕บ^๕า^๕ค^๕ของ^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕น^๕น^๕ค^๕อ^๕ง^๕เ^๕ด^๕เ^๕น^๕แ^๕ถ^๕ว^๕ต^๕า^๕ม^๕ด^๕ำ^๕ด^๕ิ^๕บ^๕พ^๕ร^๕ร^๕ช^๕า^๕ เ^๕ม^๕อ^๕
 วั^๕ด^๕ด^๕ู^๕บ^๕ั^๕ญ^๕ห^๕า^๕ร^๕า^๕ม^๕แ^๕ด^๕ะ^๕วั^๕ด^๕บ^๕ำ^๕น^๕อ^๕ย^๕เ^๕ด^๕เ^๕น^๕ด^๕ว^๕น^๕ท^๕า^๕ง^๕ก^๕ัน^๕ พ^๕อ^๕พ^๕ร^๕เ^๕ร^๕ะ^๕ฝ^๕ู^๕ไ^๕ห^๕ญ^๕เ^๕ด^๕เ^๕
 ห^๕ด^๕ก^๕ก^๕น^๕พ^๕น^๕ไ^๕ด^๕เ^๕ว^๕, พ^๕ร^๕ห^๕น^๕ม^๕เ^๕น^๕ร^๕น^๕อ^๕ย^๕ก^๕เ^๕ก^๕ิด^๕ม^๕ป^๕ร^๕ห^๕า^๕ร^๕ก^๕น^๕ช^๕น^๕จ^๕น^๕ห^๕ว^๕ร^๕า^๕ง^๕
 ช^๕ำ^๕ง^๕แ^๕ต^๕ก^๕ โ^๕ก^๕ด^๕า^๕ห^๕ด^๕ไ^๕ป^๕ท^๕ว^๕บ^๕า^๕น^๕ท^๕ว^๕เ^๕ม^๕อ^๕. เ^๕ม^๕อ^๕เ^๕ห^๕ต^๕ุ^๕ภ^๕า^๕ร^๕ณ^๕เ^๕ก^๕ด^๕ช^๕น^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕น^๕แ^๕ด^๕เ^๕
 พ^๕ร^๕เ^๕ร^๕า^๕น^๕เ^๕ร^๕ะ^๕พ^๕ร^๕อ^๕ม^๕ค^๕ว^๕ย^๕เจ^๕า^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕ก^๕ร^๕ม^๕ก^๕า^๕ร^๕ ป^๕ร^๕ะ^๕ช^๕ุ^๕ม^๕ก^๕น^๕ท^๕ค^๕ุ^๕ม^๕เจ^๕า^๕เ^๕ม^๕อ^๕
 ป^๕ร^๕ก^๕ษ^๕า^๕ห^๕า^๕ร^๕อ^๕ก^๕น^๕ ค^๕ก^๕ด^๕ง^๕ไ^๕ห^๕ี^๕พ^๕ว^๕ก^๕ด^๕ม^๕ป^๕ร^๕ห^๕า^๕ร^๕ช^๕ง^๕ก^๕น^๕แ^๕ด^๕ะ^๕ก^๕น^๕เ^๕ห^๕ด^๕า^๕น^๕น^๕ จ^๕ด^๕
 เ^๕ค^๕ร^๕อ^๕ง^๕ด^๕ัก^๕ก^๕า^๕ร^๕ะ^๕ค^๕อ^๕ก^๕ไ^๕ม^๕ร^๕ู^๕ป^๕เ^๕ย^๕น^๕ช^๕อ^๕ชะ^๕มา^๕ด^๕า^๕โ^๕ท^๕ษ^๕ค^๕อ^๕ก^๕น^๕แ^๕ด^๕ะ^๕ก^๕น^๕, แ^๕ด^๕ะ^๕
 แ^๕ด^๕ะ^๕ค^๕ง^๕อ^๕า^๕ณ^๕ก^๕ไ^๕ม^๕ไ^๕ห^๕ี^๕บ^๕ิ^๕น^๕ท^๕บ^๕า^๕ค^๕เ^๕ด^๕เ^๕น^๕ด^๕ว^๕น^๕ท^๕า^๕ง^๕ก^๕ัน^๕ ซ^๕ึ^๕ง^๕ร^๕ะ^๕เบ^๕ย^๕บ^๕น^๕เ^๕ป^๕เ^๕น^๕มา^๕
 จ^๕น^๕ท^๕ก^๕ว^๕น^๕น^๕.

พ^๕ร^๕ะ^๕ด^๕ง^๕ช^๕เ^๕ม^๕อ^๕ง^๕อ^๕ุ^๕บ^๕ด^๕ไ^๕น^๕ย^๕ุ^๕ค^๕น^๕น^๕ป^๕ร^๕า^๕ก^๕ฏ^๕เ^๕ป^๕เ^๕น^๕ ๓ ด^๕ท^๕ธิ^๕ ค^๕อ^๕ด^๕ท^๕ธิ^๕เ^๕ค^๕เ^๕ม^๕ท^๕
 เ^๕น^๕อ^๕ง^๕มา^๕แ^๕ด^๕เ^๕น^๕ค^๕ร^๕เว^๕ย^๕ง^๕จ^๕น^๕ท^๕น^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕ห^๕น^๕ง^๕, ด^๕ท^๕ธิ^๕ท^๕า^๕น^๕พ^๕ร^๕ะ^๕อ^๕ริ^๕ย^๕ว^๕ง^๕ค^๕ำ^๕น^๕ำ^๕อ^๕อ^๕ก^๕ไ^๕ป^๕
 อ^๕ย^๕า^๕ง^๕ห^๕น^๕ง^๕, แ^๕ด^๕ะ^๕ด^๕ท^๕ธิ^๕ท^๕า^๕น^๕ พ^๕น^๕ฐ^๕โ^๕ล^๕ น^๕ำ^๕อ^๕อ^๕ก^๕ไ^๕ป^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕ห^๕น^๕ง^๕, ท^๕ว^๕ย^๕ร^๕า^๕ษ^๕ฏ^๕ร^๕
 ช^๕า^๕ว^๕อ^๕ุ^๕บ^๕ด^๕พ^๕า^๕ก^๕น^๕เ^๕ร^๕ย^๕ก^๕ด^๕ท^๕ธิ^๕เ^๕ค^๕เ^๕ม^๕ว^๕า^๕ “พ^๕ร^๕ะ^๕ค^๕ร^๕อ^๕ง^๕ด^๕า^๕ว^๕,” เ^๕ร^๕ย^๕ก^๕ด^๕ท^๕ธิ^๕ของ^๕ท^๕า^๕น^๕
 พ^๕ร^๕ะ^๕อ^๕ริ^๕ย^๕ว^๕ง^๕ค^๕ำ^๕ว^๕า^๕ “พ^๕ร^๕ะ^๕ค^๕ร^๕อ^๕ง^๕ไ^๕ท^๕ย^๕,” แ^๕ด^๕ะ^๕เ^๕ร^๕ย^๕ก^๕ด^๕ท^๕ธิ^๕ของ^๕ท^๕า^๕น^๕ พ^๕น^๕ฐ^๕โ^๕ล^๕
 ว^๕า^๕ “พ^๕ร^๕ะ^๕ค^๕ร^๕อ^๕ง^๕ม^๕อ^๕ญ^๕,” ก^๕า^๕ร^๕ท^๕เ^๕า^๕น^๕ิ^๕ย^๕ม^๕เ^๕ร^๕ย^๕ก^๕น^๕อ^๕ย^๕า^๕ง^๕น^๕ น^๕ำ^๕ไ^๕ห^๕ี^๕ด^๕ั^๕น^๕ิ^๕ษ^๕ฐ^๕า^๕น^๕
 ด^๕ง^๕ว^๕า^๕ ไ^๕น^๕ย^๕ุ^๕ค^๕น^๕น^๕ค^๕ำ^๕ท^๕เ^๕ร^๕ย^๕ก^๕ว^๕า^๕ “ค^๕ณ^๕ะ^๕ษ^๕ร^๕ร^๕ม^๕ย^๕ุ^๕ค^๕ค^๕” แ^๕ด^๕ะ^๕ “ค^๕ณ^๕ะ^๕ม^๕ห^๕า^๕น^๕ิ^๕ก^๕า^๕ย^๕”
 ย^๕ง^๕จ^๕ก^๕พ^๕ิ^๕ไ^๕ม^๕ป^๕ร^๕a^๕ก^๕ฏ^๕. ไ^๕น^๕ป^๕ุ^๕น^๕ค^๕น^๕ท^๕ท^๕า^๕น^๕ พ^๕น^๕ฐ^๕โ^๕ล^๕ อ^๕อ^๕ก^๕ไ^๕ป^๕อ^๕ย^๕ว^๕ั^๕ด^๕ด^๕ู^๕บ^๕ั^๕ญ^๕ห^๕า^๕ร^๕a^๕ม^๕

นน นับว่าต่อแถมต่ออันตราย แต่หากด้วยพระบรมเดชานุภาพแผ่
 ไปปกบงอย่างหนึ่ง, เจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ช่วยทะนุบำรุงอย่างหนึ่ง,
 แดะบรรดาศักดิ์เป็นลูกเจ้าบ้านหาดเจ้าเมืองโดยส่วนมากอย่างหนึ่ง,
 จึงรอดพ้นจากภยันตมาโดยสวัสดิภาพ. การตั้งตั้งถือนอบรมกุดบุตร
 นนนับว่าเห็นผลเจริญขึ้นโดยลำดับ เพราะมีผู้สมัครเข้ามาศึกษาเป็น
 จำนวนมาก, ท่านที่เป็นประธานของคณะเมื่อเห็นผู้สมัคร ก็ตั้งเข้า
 มาเล่าเรียนในพระนครตามเวดอันสมควร.

ประการหนึ่ง ผู้ที่เป็นเจ้าของวัดธรรมยุตคณน มักเป็น
 เจ้าเมืองกรมการชั้นผู้ใหญ่ เช่นวัดคู่บุญนาร่วมซึ่งเป็นวัดที่หนึ่ง ได้
 พระพรหมราชวงศ์ (กุทอง สุวรรณกูฏ) เป็นประมุขพาดร้าง, ต่อ
 มาได้อุปฮาด (โพธิ์ณ อุบต) เป็นกาดังร้างวัดศรีทองขึ้นเป็นวัดที่สอง
 อารามท่าน เทวธมฺม จากวัดคู่บุญนารามไปเป็นเจ้าอาวาส, ถัดนั้น
 ได้ราชบุตร (ดุษ บุตโรบต) เป็นกาดังร้างวัดสุทัศน์ขึ้นเป็นวัดที่สาม
 อารามท่านพิลาจากวัดคู่บุญนารามไปเป็นเจ้าอาวาส, ถัดนั้นมาอีก
 ได้เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ เป็นกาดังร้างวัดไชยมงคลขึ้นเป็น
 ที่สี่ อารามท่านสิงห์จากวัดศรีทองไปเป็นเจ้าอาวาส, แดะต่อมาอีก
 ได้พระบำรุงราชกูร (จุมมณ สุวรรณกูฏ) เจ้าเมืองพิบูลมังสาหาร
 เป็นกาดังร้างวัดระแแถวชนบทเมืองพิบูลมังสาหาร เป็นวัดที่ห้า.

วัดระแแถว ท่านพนุโธโล ออกไปปกครองเอง, นับว่าเหตุ
 ที่ท่านจะออกไปปกครองเองนั้น เนื่องด้วยพระบำรุงราชกูรเป็นศิษย์

ที่โปรดปรานของท่าน. ด่วนวัดดุษฎีนิรมล ท่านก็ไป ๆ มา ๆ ปกครอง
อยู่. ถัดนั้นพระเจ้าไชยชนะ (คำปุน สุวรรณกฐ) เจ้าเมืองมหาชนะ-
ชัย ได้สร้างวัดหอก่องขึ้นในเมืองนั้น เป็นวัดมหก อาราธนาท่านดัดดา
จากวัดดุษฎีนิรมลไปเป็นเจ้าอาวาส. วัดธรรมยุตต์ได้มีชนบทเมืองอุบล
และเมืองชนของอุบล ประมาณระยะเพียง ๒๐ ปี ขยายตัวออกได้
ถึง ๖ วัด นับเป็นยุคต้น, ท่านก็ได้ออกไปเป็นเจ้าอาวาสครองวัด
ทั้งหลายนั้น ต่างก็ตั้งใจทำกิจพระศาสนาเต็มความสามารถ เป็นกำลัง
ของผู้เป็นหัวหน้าอย่างดี จึงได้มีผู้คนเป็นทีพึงใจติดตาม.

เมื่อท่านพนธุโล ขราภาพลง การชนดองระหว่างอุบลกับพิบูล
เป็นการลำบาก จึงได้มอบการปกครองวัดดุษฎีนิรมลให้แก่ท่าน
สงฆมฤจิต (พูน) ซึ่งเป็นลัทธิวิहारิกคนแรกของท่าน, ดังได้ยินมา
เมื่อท่าน พนธุโล จะให้อุปถัมภ์แก่กุดบุตรคราวแรก ต้องเลือก
ตามเนรมิตจะมั่นคงในพระศาสนา จำเพาะเลือกได้ท่าน สงฆมฤจิต
เป็นนาคชยคนแรก. เมื่อท่านให้อุปถัมภ์แล้ว ได้ตั้งเข้ามาเฝ้าเรียนอยู่
ในสำนักวัดบวรนิเวศวิหาร, ขณะท่าน สงฆมฤจิต อยู่วัดบวรนิเวศ-
วิหารนั้น ได้เป็นพระพัชรกรรมคราวหนึ่ง ต่อมาย้ายไปอยู่วัดปทุม-
นิรมลกับพระครูปทุมธรรมธาดา ผู้เป็นเจ้าอาวาสคนแรก ซึ่งเป็น
ชาวอุบลด้วยกัน, เมื่ออยู่ทนโดยควรแก่เกียรติยศแล้ว จึงกลับคนสู่
อุบลครองวัดดุษฎีนิรมลแทนพระอุปัชฌายะของตนดังกล่าวแล้ว.

ปฏิปทาของคณะธรรมยุตต์รุ่นต้น ตามที่ได้สังเกตเห็นด้วยตน

เองบ้าง แดะดังเกิดเดียงของคนเก่าเก่าให้ฟังบ้าง ย่อมเป็นปฏิปทา
 ประหนึ่งพระชดงค์กรรมฐานแทบทั้งนั้น, เพราะในวันหนึ่ง ๆ ได้กะ
 กาลเวลาเป็นส่วนๆ เช่นเวลานั้นเล่าเรียน, เวลานั้นฟังเทศน์
 ให้พระสวดมนต์, เวลานั้นท่องบ่นสาธยาย, เวลานั้นตรึง
 สัญญาจำวัด, เวลานั้นตรึงสัญญาขึ้น, เวลานั้นหลีกออก
 ล่วงเวกทำความสงบสงัดใจ. แม้สถานที่ตั้งวัดธรรมยุตต์ในครั้ง
 กระนั้น ก็ไม่มีอยู่ใกล้ชุมชน, จึงเห็นได้ว่าปฏิปทาของคณะธรรม-
 ยุตต์คล้ายกับเป็นพระชดงค์กรรมฐาน.

แม่ท่าน พนฺธุโล นั้น ในปีนั้นจะเป็นที่สดแห่งอายุสังขาร เมื่อ
 อริยฐานกาดฝนแล้ว ก็ได้มาทานถือนมในเนลชชกชดงค์ คือถือนม
 ไม่นอนเป็นวัตรตลอด ๓ เดือน เหมือนหนึ่งจะยึดเอาพระจักขูปาตกระ-
 เจ้าเป็นเยี่ยง, พอพ้นพรรษาผ่านไปนานนัก ท่านได้ถึงมรณภาพ ณ
 วัดสระแก้ว เมืองพิบูลมังสาหาร, อายุพรรษาของท่านเท่าไรนั้นไม่
 ปรากฏ ซึ่งก็น่าเดียดายที่มิได้ไถถามคนเก่าไว้. แต่เคยได้ยินเจ้าพระ-
 คุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์เล่าให้ฟังว่า เมื่อท่านยังเป็นเณรเด็ก ๆ
 ว่าเคยได้เห็น คะเนคอยู่โนเือน ๗๐, การมรณภาพของท่าน พนฺธุโล
 นั้น นับว่าเป็นการโกธาทอดอันใหญ่หลวง เนื่องด้วยฝ่ายอุบถจะเชิญ
 ศพขึ้นมาทำฌาปนกิจที่อุบถ เพราะเห็นว่าพิบูลเป็นเมืองน้อย, แต่
 ทางพิบูลเห็นว่าตนเป็นบุญตาภอันประเสริฐของคน ธรรมดาจึงบังคับ
 ให้ท่านมรณภาพที่นั่น ก็ไม่ยอม, ถึงแก่อำพระบรมครูปางเด็ดจดับขันธ-

ปรีณพพาน ฌ กุณินาราชังเป็นนครน้อย เสด้ามัตตกษัตริย์ยังมีสติใน
 การถวายพระเพลิงพระพุทธรูปได้. เมื่อขออ้างเป็นพระยานอนงค์
 ดงน ฝ่ายอุบตม์เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ เจ้าผู้ครองเมืองเป็น
 ประทาน จำต้องยอมอ่อนน้อมตาม, การมรณภาพของท่าน พนธุโล
 นน เท่ากับดวงประทีปของชาวอุบตได้ดับดวงหนึ่ง.

คุษฏีเทวธมม

๑๒

ณ กรานคฤเบก

อรุณงามอร่ามใส

ประกอบกิจประดิษฐ์ทำ

ระผูกพัทธสีมา

คณาข้าฯ คณิงถึง

เชลยฉันท์ ประพันธ์ใจ

พระคุณนรช่อ “ม้าว”

กช่อ “เทวธมม”

ธรรโลงประจ্ঞต่อ

นิกายธรรมยุติสุน—

และเป็นศิษยะสัทธิง—

สถิตในวินัยเนา

มโนมุงผดุงผล

ธพราสังและพราสอน

นีสิตเป็นพระราชา—

อุดมยศปกภูมิ

ก็ผองเกียรติคุณงาม

จะฝังใจบได้หาย

มหาฤกษ์มหาชัย

สมัยงามอร่ามตา

พิธีกรรมมหาพา—

เฉลิมไชยคณลงชัย

พระคุณซึ่งกระลึงใจ

ประกาศคุณและความดี

ผิวกล่าววมครท

เพราะมีเทวธรรมคุณ

ผดุงบริหารจน

ทราภักย์พิทักษ์เท

วิหาริกพระจอมเกล้าฯ

ณธรรมาสถาพร

ประโยชน์ตนและชนบร

นีสิตให้ประพฤติดี

คณาจารย์ยศศรี

เชวงศักดิ์ประจักษ์หลาย

ประดุจตามคำบรรยาย

ฤดีมจน ณ วันมรณ

พระมหาสนั่น สรรพสาร ประพันธ์

บรรพที่ ๕

ยุคที่ ๒

ในยุคที่ ๒ มีท่าน เทวธมฺมี เป็นพระเถระคู่ครองหมั่นคณะ และ
ได้รับพระราชทานเป็นพระอุปัชฌายะต่อมา. ท่าน เทวธมฺมี นามเดิม
ว่า “ม้าว” กำเนิดอยู่ในเมืองอุบลคัมเหนือ. บิดาของท่าน
เป็นญาติกับบิดาของเจ้าพระคุณ พระอุบาล์คุณูปมาจารย์, เดิม
อยู่บ้านตำบลหนองไทร เข้ามารับราชการตั้งภูมิดำเนาอยู่ในเมือง
ได้เป็นกรรมการตำแหน่งเมือง แต่จะเป็นเมืองอะไรนั้นจำไม่ได้.
แม่ของชายของท่านก็ได้เป็นตำแหน่งเมือง ๒ คน คือตำแหน่ง
เมืองแสนคนหนึ่ง, ตำแหน่งเมืองจันทนคนหนึ่ง, ทั้งสองคนนี้ได้
ทันเห็น เพราะเป็นกรรมการในสมัยเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์
เป็นเจ้าผู้ครองเมืองอุบล.

ท่าน เทวธมฺมี นมทรวดทรงต้นทศ ดัชนีชาวดมประกอบทุกถ้วน
พร้อมด้วยมรรยาทสุภาพน่าเลื่อมใส รักความสงบตั้งคมาแต่ยังเยาว์,
เดิมบรรพชาอุปสมบทอยู่ทวัดเหนือ ซึ่งเป็นที่อยู่ของท่าน พนธุโล
มาก่อน, เมื่ออายุของท่าน ๒๕ ปี ๓ พรรษา ท่าน พนธุโล ได้เข้ามา
เล่าเรียนในพระนคร ดำเนินอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้เล่าเรียน
รอบรู้พระปริยัติธรรมพอสมควร. พ้นว่าผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่มีความ
มุ่งหมายจะให้เข้าสอบได้ในสนาม, แต่ท่านมีความมุ่งหมายแต่เพียง

เรียนรู้ให้เป็นแนวทางปฏิบัติ จึงไม่เข้าสอบได้. ได้ยินว่าท่านที่ไม่เข้าสอบได้ในสนามนั้น ยังได้รับความชมเชยว่า “ท่านผู้นี้เข้ามาเล่าเรียนมีความมุ่งหมายจะเล่าเรียนให้รอบรู้ เพื่อข้อสัมมาปฏิบัติจริง.” เป็นความจริง เมื่อท่านมาเป็นผู้หัดผู้ใหญ่ปกครองหมู่คณะแล้ว เคยได้เล่าความชอบให้คณะศิษย์ฟังโดยลำดับกาล, แต่ไม่มีการห้ามกัน เป็นเพียงเล่าให้ฟังไว้เท่านั้น เพราะความมุ่งหมายของท่านมีอยู่ว่า บัณฑิตที่ยื่นเข้ามาเล่าเรียนนั้น ใครให้เล่าเรียนเพื่อข้อสัมมาปฏิบัติเป็นส่วนสำคัญ ไม่มุ่งให้เล่าเรียนเพื่อลาภยศเลย.

ปฏิปทาของท่านผู้นี้ ได้ดำเนินตามรอยของท่าน พุทธโธ ผู้อาจารย์ทุกอย่าง เว้นแต่ท่านมีพระคุณมากกว่าพระเดช จึงมีผู้รักใคร่เคารพนับถือมาก, อาการที่พูดไม่มั่งจะพูดเล่น อาการที่ทวิวเราะเป็นเพียงแต่ยิ้ม ตื่นจริง นอนจริง นั่งเป็นที่ นอนเป็นที่ ถ้าไม่มีการนิมนต์ ก็ไม่เข้าไปสู่สกุล มัณิสสัยชอบอยู่ไม่ชอบเที่ยว กิจที่ประกอบเป็นเวลาทุกอย่าง. ในวัชรธรรมสวดนะท่านนำพาให้พระเณรสมาทานถือนั่นในการฉันหนเดียวเป็นวัตร ด่วนตัวเองฉันหนเดียวเป็นนิตย, การต้อนรับแขกที่มาหา ถ้าเป็นมาตุคาม ก็ต้อนรับที่เนติยงกุฎ หรือชานหรือศาลาที่ปราศจากสิ่งกำบัง.

กิจประจำวันของท่านโดยปกติ คือ ย่ำรุ่งตีระฆังสัญญาณบิณฑบาต, กลับจากบิณฑบาตนำทำวัตรเช้าก่อนฉัน เพราะธรรมเนียม

ของชาวชนบทเขานำอาหารมาส่ง กว่าจะพร้อมกันทำวัตรเช้าแล้ว
 พอดี, เวลา ๘.๓๐ น. บอกปริยัติธรรม, ๑๑.๐๐ น. หยุดพัก
 จำวัด, ๑๓.๐๐ น. บอกปริยัติธรรมอีก, ๑๕.๓๐ น. เลิกแล้ว
 ลงสรงน้ำ, ๑๖.๓๐ น. ตีระฆังสัญญาฟังเทศน์ที่ศาลาการเปรียญ
 พร้อมทั้งพระเนรอุบาสกอุบาสิกาทุกวัน. ๒๐.๐๐ น. ตีระฆัง
 สัญญาให้พระสวดมนต์, ๒๒.๐๐ น. ตีระฆังสัญญาเลิกการท่องบ่น
 สาธยาย เข้าที่ไหว้พระสวดมนต์ที่กุฏิของตนแล้วจำวัด. ถ้าผู้ที่
 ปรรณนาที่จะท่องบ่นในตอนนั้น ก็ต้องทำให้เสียงเบาที่สุด เพราะ
 เป็นเวลาจำวัด. และ ๔.๐๐ น. ตีระฆังสัญญาตื่นไหว้พระสวดมนต์ใน
 กุฏิของตนอีก แล้วท่องบ่นสาธยายไปจนสว่าง.

การรักษาระเบียบตระฆังนบนบ่นเป็นวาระกัน ได้ยินว่าการ
 กำหนดเวดามีก่อนยังไม่ม่นาฬิกาหนึ่ง ต้องใช้กะดามะพร้าวเจาะให้
 เป็นรูพอควรวางบนนาฬิกา พอฟ้าโหดเข้าเต็มกะดามันจม นี่กำหนด
 เป็นนาฬิกาหนึ่ง, ครนต่อมาเปลี่ยนเป็นใช้เปิดอกมะพร้าวฉนเป็น
 เชือกชุด กะเป็นระยะพอดีชั่วโมงแถมเครื่องหมายไว้ เอาไฟจุดชุด
 ปด้อยให้ไหม้ไปหมดระยะนั้นเป็นชั่วโมงนาฬิกาหนึ่ง, การใช้เครื่องวัด
 เวดาง่าย ๆ ผู้ทำหน้าที่ตอกรรมตระวังคอยดูจนอดตาหลับคา
 นอน. ครนดู พ.ศ. ๒๔๒๙ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดพระ
 ราชทานเครื่องบริกขารออกไปแก่พระคณะธรรมยุตต์ภาคอีสาน ๑๙๕
 รูป เครื่องบริกขารนั้นเป็นของเนื่องในงานฉลองวัดราชประดิษฐ์. มี

นาฬิกาเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องบริกซาร. แต่จนมาจึงได้อาศัยนาฬิกา
เป็นเครื่องวัดเวลา.

ท่าน เทวธมฺมิ ผู้เห็นว่าหนักในพระธรรมวินัยและขนบธรรมเนียม
เป็นคนละเอียดละอมาก แม้เครื่องสักการบูชา หรือชิ้นที่สุดเครื่อง
ใช้สอย, ถ้าใครตั้งผิดที่ผิดทางเพียงเล็กน้อยก็ไม่ได้ ต้องว่ากล่าว
ตักเตือน และขอขมาทูลอย่างพระบรมจริยาวัตร ที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประพาศได้อย่างใดนั้น มาเล่าให้คณะศิษย์
ฟังเสมอเพื่อให้ถือเอาเป็นเยี่ยง. ส่วนนวนกรรมการเพาะปลูกและการ
ก่อสร้างสวนใหญ่ท่านไม่ค่อยสนหัด ไม่เหมือนอย่างท่านพนรุชโล,
แต่พอใจในการสร้างคฤหาสน์ สร้างพระพุทธรูป. ฟังเห็นพระประธาน
ทวดศรทองเดยวนเป็นตัวอย่าง ซึ่งท่านได้สร้างไว้ และสร้างด้วย
แก่นไม้มนปดา คือไม้ก้นเกรา หน้าตักขนาด ๔ คืบพระอุคต ด้วยมุ่ง
ให้เทอองค์สมเด็จพระบรมศาสดา, และขอรวบรวมพระเก่า ๆ ที่
นำมาจากเวียงจันทน์บ้าง จากทอนบ้าง, พระพุทธรูปเก่าที่ท่าน
รวบรวมไว้และชาวเมืองนิยมนับถือมากมีอยู่ ๑ องค์ เป็นพระยืน
เรียกว่า “พระทองทิพย์” คือพระทองคำสัมฤทธิ์ สูง ๒ ศอกเศษ
เป็นพระพุทธรูปพรหมเทวานุเคราะห์หล่อด้วยเงินมาจากเวียงจันทน์ กราบไป
ดัดพิชัย ครองพระยามหาอำมาตย์ (ชิน กิตยาณมิตร) เป็นแม่ทัพ
ในราว พ.ศ. ๒๔๓๘.

๕ ๕ ๒ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๒ ๕ ๑ ๕ ๕

ฉก.ประการหน้ง ขอทจะพงตมเดียมได้นน คอการด่งคัษย

เข้ามาเล่าเรียนในพระนคร ท่านต้องเลือกบุคคลอย่างหนึ่ง, เมื่อ
เลือกได้แล้วยังต้องกำหนดอายุให้ได้ ๒๔ ปี เป็นเกณฑ์อย่างหนึ่ง. ใน
หลักเกณฑ์ ๒ อย่างนั้น อย่างที่หนึ่งก็ทำเนาพอรู้ได้, แต่อย่างที่สอง
ยังไม่เข้าใจถึงความมุ่งหมายว่าจะมุ่งอะไร หรือจะมุ่งให้เหมือนท่าน
ก็ได้ เพราะท่านเข้ามาเล่าเรียนเมื่ออายุ ๒๔ ปี ถึงอย่างนั้นหาได้
ตามความมุ่งหมายของท่านทั้งหมดไม่. สำหรับผู้ที่ได้ตามความ
มุ่งหมายของท่านมีเพียง ๔ รูป รูปที่ ๑ ได้แก่พระปดิดา ฐานานุกรม
ของพระอริยมุนี (เอม) เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาสรูปแรก ซึ่ง
ย้ายมาจากวัดบวรนิเวศวิหารพร้อมกัน, รูปที่ ๒ ได้แก่เจ้าคุณ
พระอริยกวี, รูปที่ ๓ ได้แก่เจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์,
รูปที่ ๔ ได้แก่พระพรหมมุนี (ติสฺโส อ้วน).

เมื่อท่านจะตั้งศิษย์เข้ามาเล่าเรียนในพระนครนั้น ได้พร้อม
ยาแถมยาอีก เพื่อมิให้ล้มตัวและคืนเต็นในเมื่อได้ประสพลาภยศ
สรรเสริญสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยให้ยึดครุบาอาจารย์พ่อแม่
เผ่าพันธุ์และถิ่นฐานภูมิลำเนาไว้เป็นหลัก, ถ้าล้มส่วนเหล่านี้เสียแล้ว
จะพุงเพื่อเห่อเหิมละเลิงหลง การเล่าเรียนจักไม่สำเร็จ. เพราะ
ความขยันหมั่นเพียรจะเกิดขึ้นต้องอาศัยมีหลักเป็นที่อ้างอิง, ถ้าขาด
หลักเสียแล้ว ก็จะหมดความพยายามในอันจะหาความดีต่อไป, หรือ
หากได้ดิบได้ดีจะเย่อหยิ่งเพราะล้มตัว นั่นก็เป็นการเสียหายอีก.
เหมือนต้นไม้ทุกชนิดที่อาศัยแผ่นดินเกิด, ครั้นลำต้นใหญ่สูงแล้ว

เห็นแผ่นดินเป็นเตี้ยต่ำ กลับล้มเสียและถอนรากจากแผ่นดิน นั้น
ก็คือน้ำลายตัวเองให้อับเฉาเหี่ยวแห้งมีความตายเป็นที่สุด. อีกอย่าง
หนึ่ง การดัดรักษาของผู้ที่เข้ามาเฝ้าเรียนนั้น ท่านพร้าสอนหนักหนา
ทีเดียวว่า ถ้าจะต้องดัดรักษาให้กลับคืนมาดังเดิมเสียก่อน คำสอน
นี้ในปูนต้นย่อมศักดิ์สิทธิ์มาก ครั้นในปูนต่อมาจึงด้าง.

การขยายตัวแห่งวัชรธรรมยุคในยุคของท่านได้เกิดชนออก ๕ วรรค
คือเมืองอุบต ๒ วรรคคือ ได้แก่วัดบ้านกตางและวัดบ้านผิง ซึ่งทั้ง ๒ วรรค
ท่านสงฆมรภิโต วัดสุปัฏนาราม ออกไปทำความวิเวกอยู่ ณ ที่สอง
แห่งนั้น, ราษฎรในหมู่บ้านทั้งสองมีความเลื่อมใสศรัทธาขึ้นดังก่อสร้าง
ขึ้น และเป็นวัดหลักฐานมั่นคงมาจนทุกวันนี้, กับได้ขยายออกไป
ที่เมืองนครจำปาศักดิ์อีก ๑ วรรค, คือวัดมหาธาตุอาราม ซึ่งเจ้า
ยุคศิธรรมธร เจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ และพระยามหาอำมาตย์
(หรุ่น ศรีเพ็ญ) ข้าหลวงใหญ่ประจำภาคอีสาน พร้อมกันสร้างขึ้น
แถวอาราธนาเจ้าพระคุณ พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ครั้นยังเป็นเปรียญ
เมื่อถัดจากพระนครคราวแรก ดึงไปเป็นเจ้าอาวาส, และที่เมือง
ยโสธร พระสุนทรราชวงศา (เหม็น) ได้สร้างวัดสร้างโคกขึ้น
แห่งหนึ่ง อาราธนาท่านเกตุโร (เกตุ) เป็นเจ้าอาวาส. ท่านเกตุโร
นั้นกำเนิดที่ตำบลไผ่ใหญ่ อำเภอม่วงสามสิบ ได้เข้ามาเฝ้าเรียนอยู่
ในสำนักวัดโสมนัสวิหาร กับเพื่อนพรหมจารีหลายรูป, เมื่อสำเร็จ
การศึกษาพอสมควรแล้ว จึงออกไปเป็นเจ้าอาวาสวัดสร้างโคก

ต่อมาได้รับสมณศักดิ์สัญญาบัตร เป็นที่พระครูญาณวิสุทธิคุณ รอง
เจ้าคณะเมืองยโสธร.

ขณะเดียวกัน ยังมีวัดที่เป็นสาขาของวัดร้างไค้กชนอก ๒ วัด
คือวัดบ้านน้ำคำ อยู่ในเขตอำเภอยโสธร ๑ และวัดศรีมงคลเหนือ
อยู่ในเขตอำเภอมุกดาหาร จังหวัดนครพนม ๑, วัดร้างไค้กชน
แม้ไม่ได้แยกจากอุบตชนมาตัง ก็เป็นวัดเกิดขึ้นในยุคเดียวกัน ซึ่งการ
ควบคุมดูแลยังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ จึงจัดเข้าเป็นวัดในยุคนี้.
ต่อมาได้ขยายออกไปที่เมืองกมุทาศัย ซึ่งยุบลงเป็นอำเภอหนองบัว
ดำภู จังหวัดอุดรธานี ๑ วัด คือวัดมหาชัย, เหตุที่วัดมหาชัยจะเป็น
วัดธรรมยุตคชนน อาศัยพระรูปหนึ่งชาวหนองบัวดำภู จะขอท้าวหรือ
อะไรจำไม่ได้ เข้ามาเล่าเรียนในพระนคร ได้เห็นลักษณะนิยมของ
คณะธรรมยุตต์ มีความเลื่อมใส จึงกลับออกไปชักชวนเพื่อนฝูงพรหม-
จารีให้หายรูป แล้วพากันเข้ามาขอสำนักอาศัยอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริ-
ยาราม. ท่านเหล่านั้นได้สนใจศึกษาตักทิจเพื่อจะแปลงเป็นธรรมยุตต์
แต่ยังไม่เต็มประสงค์ เพราะประจวบกับเวลาเกิดอหิวาตกโรคตายกัน
หลายคน, แม้อาจารย์ผู้นามากพอทยแตกดับลงด้วยกัน. ผู้ที่เหลืออยู่ได้
ก็ระย่อไปตามกัน ต้องพากันกลับถิ่นเดิม แต่ยังไม่สิ้นความพยายาม
คอยสืบหาว่าเมืองใดนอกจากในพระนครแล้ว จะยังมีธรรมยุตต์อยู่,
เมื่อได้ทราบวาทเมืองอุบลมีคณะธรรมยุตต์ ท่านธมฺมธโร (แดง) จึง
พาเพื่อนพรหมจารีหายรูปไปญัตติเป็นธรรมยุตต์ที่วัดศรีทอง เมือง

อุบต, อยู่เด้าเรียนพอสมควรแก่ภาวะแล้ว ได้กลับคืนมาอยู่ที่
วัดมหาชัยตามเดิม วัดนี้เกิดเป็นวัดธรรมยุตต์วัดแรกในมณฑล-
อุดรธานี.

ท่าน ฐมนิธิโร รูปที่ ๕ มีอริยาสัยหนักแน่นใคร่ธรรมใคร่วินัย,
ปฏิบัติทางปวงโลกกับท่าน เทวธมฺมมีผู้อุปชฌายะ, รูปร่างขาวใหญ่
มรรยาทสงบเรียบร้อย เป็นที่ตงแห่งความเลื่อมใสของปวงชนได้ผู้หนึ่ง.
การนำกุฎบุตรดงไปบวชที่เมืองอุบลครังกระนั้น ระยะทางไม่ค้ำ
กว่า ๒๐ คิน เพราะทางลำบาก, เมื่อเหตุผลเป็นดังนี้ จึงได้ขอให้
ท่าน ฐมนิธิโร เป็นอุปชฌายะชนรูปหนึ่ง แต่นั้นท่านก็ได้ให้บรรพชา
อุปสมบทแก่กุฎบุตรดงมา. ในขณะเดียวกันมีวัดที่เป็นลำธารของ
วัดมหาชัยซึ่งแยกออกไปนั้น ทางจังหวัดเคย ๒ วัด คือวัดจอมมณี
อำเภอวังสะพุง กับวัดศรีสระอาด อำเภออุบลีอง, ทางจังหวัดขอนแก่น
๑ วัด คือวัดจันทร์ อำเภอภูเวียง, ทางจังหวัดอุดรธานีนอกจาก
วัดมหาชัย ยังมีชนอีก ๑ วัด คือวัดจอมศรี อำเภอกุมภวาปี.

ในกาลต่อมา ท่าน ฐมนิธิโร ได้เป็นพระครูเจ้าคณะแขวง
หนองบัวลำภู แต่ยังไม่ทันได้รับสัญญาบัตร ถึงมรณภาพเสียก่อน,
ส่วนดีทริภิกขของท่านได้รับสมณศักดิ์มอยู่ ๓ รูป คือพระเทพกว
(พนฺธฺโธ จูม) วัดโพธิ์สมภรณ์ เจ้าคณะมณฑลอุดรธานีเดียน,
พระครูอดิศักดิ์คุณาธาร (ฮารโก คำ) วัดศรีสระอาด เจ้าคณะ

๑. ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่พระธรรมเจดีย์.

จังหวัดเลย, พระครูพิทักษ์คณานุการ (ชมุททินโน ศรี) วัดจอมศรี
เจ้าคณะแขวงกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี. วัดธรรมยุตต์ใน ๒ ยุคน
ขยายออกได้น้อยกว่ายุคที่ ๑ คือยุคที่ ๑ ขยายได้ถึง ๖ วัด แต่
ขยายอยู่ในเขตคเมืองอุบล, ส่วนยุคที่ ๒ ขยายออกได้เพียง ๕ วัด
แต่กว้างออกไปถึงต่างเมือง.

อีกประการหนึ่ง ปฏิปทาของท่าน เทวธมฺมมโน เป็นปฏิปทา
ตั้งอยู่ในความเป็นกลางระหว่างโลกโดยแท้ แม้ประจวบกับหมู่คณะ
ที่วิวาทบาดหมางกัน ก็ไม่เข้าข้างไหนออกข้างนี้, พึงเห็นในคราว
เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ กับพวกอุปฮาดราชวงศ์ราชบุตรเมือง
อุบล ไม่ถูกต้องปรองดองด้ามคคกัน ท่านได้ตั้งอยู่ในความเป็นกลาง
อย่างเคร่งครัด. คู่วิวาททั้งสองฝ่ายต่างเคารพนับถือท่านไม่เจตนา
ถ้าฝ่ายใดเข้ามาหา ท่านก็หาอุบายแนะนำตั้งด่อนโน้มน้าวให้คืนด้วย
ขันติธรรมบ้าง ด้วยด้ามคคธรรมบ้าง หากไม่ได้ท่านเป็นหนักแน่น
อาจล้มประหารกันใหญ่ยิ่งกว่านั้น.

แต่ก็ฝ่ายมหานิกายในยุคนั้นว่าปรองดองด้ามคคต่อกัน น่า
จะเป็นด้วยกุศโลบายที่ท่านดำเนินให้เป็นที่ยอมรับ, แม้เมื่อมี
ฉกฉกรรณบางประการเกิดขึ้น ซึ่งตกลงกันไม่ได้ ก็ยอมยกให้ท่าน
วินิจฉัยชี้ขาด, นี่คือนิพพานรับรองว่า ท่านเป็นผู้ตั้งอยู่ในความเป็น
กลางระหว่างโลกแท้. อนึ่ง ท่านเป็นผู้เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย,
พึงเห็นได้ที่ท่านเตรียมการงานปณิกกิจของตนเอง โดยได้เตรียมหีบแฉะ

๗ ฟันสำหรับเผาศพนไว้เสร็จแล้ว และเชิญกรรมการผู้ใหญ่พร้อมด้วยคณะ
 ศิษย์ผู้ใหญ่มาประชุม ก่อถาวรอย่างพระพุทธรูปและพระบรมศาสดา
 เมื่อปรินิพพานแล้ว หาได้กับพระบรมศพไว้นานไม่. เพราะอาศัย
 เหตุ^{๕๕}เป็นเหตุ^{๕๖} ขอ^{๕๗}ให้คณะศิษย์ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายฆราวาส
 จดจำไว้ เมื่อถึง^{๕๘}ความแตกดับลงใน^{๕๙}วันใด, ให้^{๖๐}ทำฌาปนกิจเสีย
 ใน^{๖๑}วันนั้น.

เหตุ^{๖๒}ที่ท่านตั้งไว้อย่างนี้ เนื่องด้วยประเพณีการ^{๖๓}ทำศพของเมือง
 อุบลมีพิเศษอยู่อย่างหนึ่ง คือเมืองอุบลใน^{๖๔}บุญนั้น ผู้^{๖๕}ที่ได้รับสัญญา-
 บัตรในตำแหน่งเจ้าเมือง, อุปฮาด, ราชวงศ์, และราชบุตร, & ตำแหน่ง
 ๕๕๕ นกค^{๕๕๖} มารดาบิดาและภรรยาผู้ใหญ่ของท่านทั้ง ๔ นกค^{๕๕๗} พระผู้ดำรง
 ตำแหน่งเป็น^{๕๕๘}หลักคำหรือเทียบเท่าหลักคำกิต เมื่อแตกดับลง ต้อง
 ๕๕๙ สร้างรูปนกหัสดีลิงค์ และสร้างหอแก้วบนหลังนก, เชิญศพขึ้น^{๕๖๐}
 บน^{๕๖๑}นั้น ดากเช็นออกไปทำฌาปนกิจ ณ เมรุกลางแจ้ง^{๕๖๒}ครั้งเมือง. การ
 ดากศพในบางคราวนั้นได้มีอันตรายถึงแก่ชีวิต เพราะมีคนมาในงาน
 มากมาย, เนื่องด้วยงานนั้นเป็นงานใหญ่ ถึงกับต้องเกณฑ์^{๕๖๓}แรงงาน
 มาทำ และบอกบุญแก่^{๕๖๔}ราษฎรมาช่วยในการบำเพ็ญกุศล, อาหาร
 สำหรับเลี้ยง^{๕๖๕}ผู้คนในงาน ต้อง^{๕๖๖}รื้อนไปถึงชีวิต วัว ควาย หมู เป็ด ไก่
 ตลอดจนปลาเป็นจำนวนมิใช่น้อย. ท่าน เทวธมมี เป็น^{๕๖๗}ผู้หนึ่งในจำนวน
 ที่จะได้นกหัสดีลิงค์ เมื่อเห็นภยันตรายจึงตั้งให้^{๕๖๘}ทำฌาปนกิจศพเสียใน
 ๕๖๙ วัน^{๕๗๐}ที่ท่านแตกดับลงนั้น.

ตามที่ได้อ้างเหตุหัวใจของท่านในกรรมฐาน ๔๐ น่าจะยึด
 อานาปานสติเป็นหลักยิ่งกว่าส่วนอื่น เพราะว่าท่านนำมาพรวดสอน
 คณะศิษย์ให้ประพฤติก้อยู่เสมอ และกล่าวยกย่องอานาปานสติภาวนา
 ว่า ถ้าผู้ที่ทำให้คล่องแคล่วชำนาญในภาวนาบทนี้ อาจรู้จักวาระ
 ที่ตนจะแตกดับ. และมีข้อประหลาดอยู่ในท่านข้อหนึ่ง ซึ่งท่านเคย
 แสดงในที่ประชุมคณะศิษย์เสมอว่า ท่านอาจจะแตกดับในเมื่อ
 อายุได้ ๗๒ ปี, ครั้นถึงปีอายุได้ ๗๒ นั้น พอท่านอธิษฐานภาวนาแล้ว
 ตามข้อสังเกตของผู้ปฏิบัติอยู่ใกล้ชิด เห็นท่านเร่งบำเพ็ญในข้อ
 สัมมาปฏิบัติมากกว่าปรกติหลายเท่า และได้ใจแน่วแน่ตั้งสอน
 คณะศิษย์ให้อุตสาหะในการไหว้พระสวดมนต์เมตตากาภาวนา, แม้
 ขนบธรรมเนียมระเบียบแบบแผนสำหรับจะรักษาหมู่คณะต่อไป ก็พรวด
 สอนมิได้ขาด.

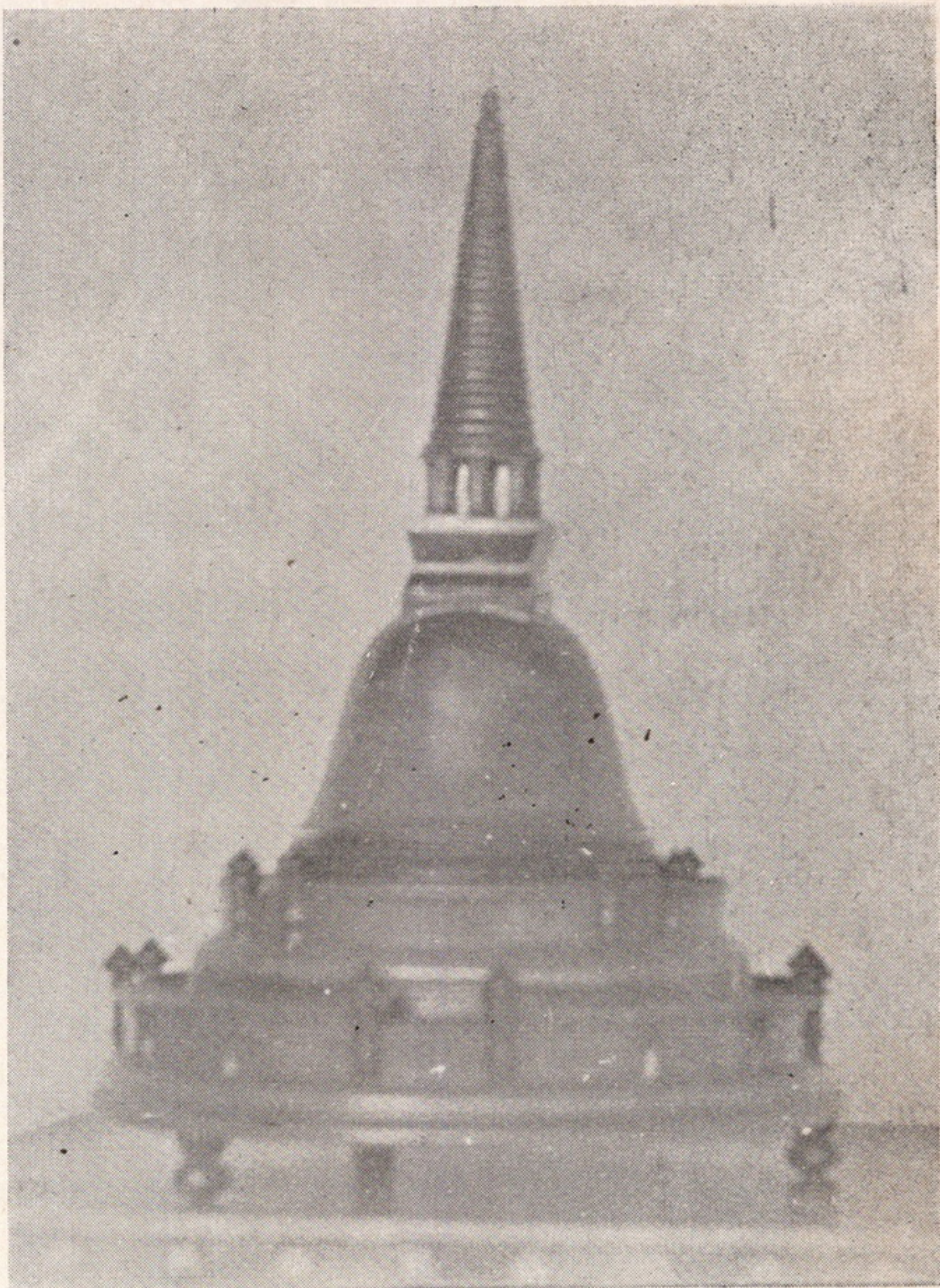
เมื่อถึงวันมหาปวารณาตอนเช้า ท่านยังอธิบายดีตามปรกติกาย
 ได้พูดกับน้องชายของท่านว่า “ชีวิตของฉันท่านน่าจะไม่มีตลอดมา
 จนถึงวันมหาปวารณา” ครั้นปรารภเรื่องนั้นแล้ว ได้ตั้งฟังเทศน์ที่
 การเปรียญ เสร็จธรรมสวนะกิจแล้วก่อกวนมาพักทักขุ, ตอนบ่าย
 ลงทำปวารณากรรมที่พระอุโบสถ เสร็จกิจแล้วก็นั่งพัก ก่อกวนมา
 กุฏิเตรียมส่งรอน้ำจะตั้งฟังเทศน์ตอนเย็น ได้เกิดเป็นลมขึ้นในขณะ
 กำลังส่งรอน้ำนั้น. ส่วนผู้บริวารทั้งหลายซึ่งเตรียมการไปฟังเทศน์
 แทนที่จะได้ฟังเทศน์ กลับเปลี่ยนไปเป็นพยาบาลไข้ตลอดคืนยิ่งรุ่ง,

แพทย์ประกอบยารักษาที่ไม่มีเวด้าพัน พอรุ่งขึ้นเป็นวันใหม่ ท่านได้
ถึงมรณภาพแตกดับด้วยอาการอันสงบ ในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑

พ. ศ. ๒๔๓๓.

คณะศิษย์พร้อมด้วยพระยาศรีสังหเทพ ข้าหลวงประจำเมือง
ตลอดกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยและทวยคำราษฎร ได้จัดสถานที่ทำ
ฌาปนกิจ จะให้เสร็จในวันตามที่ท่านมุ่งหมายก็ไม่สำเร็จ เนื่องจาก
โครงการที่ทำให้ใหญ่โตกว่าความมุ่งหมายของท่าน, เพราะว่าข้าหลวง
ประจำเมืองก็ดี กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ดี ด่วนแต่เคารพนับถือท่าน
ได้รวมใจกันจัดทำให้เต็มความเต็มใจได้ศรัทธา, การฌาปนกิจจึงยัง
ไม่สำเร็จในวันนั้น แต่สำเร็จเสร็จดังต่อวันรุ่งขึ้นตอนบ่าย. ยังมี
คุณพิเศษของท่านผู้นี้ อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่ที่ความเป็นผู้มักน้อย
สันโดษ ไม่สะสมบริวาร ในขณะที่ท่านแตกดับ สิ่งของนอกจาก
บริวารสำหรับใช้สอยมีเหลือผ้า ๑ ไตร, กับหีบกระดาชเครื่อง
เขียนหนึ่งหีบ ที่เจ้าคุณพระอรุณวงศ์ ซึ่งเวลานั้นยังเป็นเจ้าอาวาส
อยู่วัดเขมาภิรตาราม ฝากขึ้นไปถวายในกตางพรรษานั่นเอง,
ท่านยังไม่ทันแจกจ่ายให้แก่ใคร จึงยังเหลืออยู่ ถ้าหาไม่ก็คงแจกจ่าย
ไปหมดแล้ว. เพราะเป็นธรรมดาของท่านเมื่อได้บริวารอันใดมา
เห็นสมควรพอแจกจ่ายไปไม่มุ่งเก็บ, การแจกจ่ายนั้นไม่มี
พิธีตรองอันใด บางคราวแจกแก่พระในวัด บางครั้งแจกแก่พระ
วัดอื่น มหานิกายบ้าง ชรรมยุตบ้าง ตามโอกาสที่อำนวย.

การที่ท่านให้ตั้งของแกม่อนไม้มีพรรณของเช่นนี้ เคยได้ยินท่าน
 ปรารภอยู่ว่า เราเป็นบรรพชิตผู้เว้นจากการแสวงหาโภคทรัพย์และ
 เป็นฝ่ายปฏิภาณ ความเป็นอยู่ทั้งปวงย่อมอาศัยปัจจัยของชาวเมือง
 เมื่อปัจจัยลาก็ได้มาเหลือใช้สอย ควรให้ปันไปตามสมควร ไม่ต้อง
 มีพรรณของเหมือนฆราวาสผู้เป็นทายก. ความเป็นผู้มีกนน้อยสันโดษ
 และยินดีในการให้ปันนั้น ย่อมเป็นส่วนหนึ่งแห่งความรักใคร่เคารพ
 นับถือของปวงชน. เมื่อท่านผู้ประกอบด้วยคุณเห็นปานนี้ ถึงซึ่งความ
 แดกดีดัง จึงชื่อว่าดวงประทีปของชาวอุบตคบดีดังอีกดวงหนึ่ง. แต่
 ยังเป็นที่อุณาโลมใจของชาวอุบตอยู่อีกที่ผู้จะนำแสงสว่างมา ค่อม
 ดัชนีวิหาริกของท่านอยู่หลายรูป โดยณะเพาะผู้ที่ได้เป็นพระอุปัชฌายะ
 มี ๕ รูป คือเจ้าคุณพระอรียกวี, เจ้าพระคุณ พระอุบาธคุณปมาจารย์,
 พระพรหมมุนี, พระครูแสง ธมฺมธโร เจ้าคณะแขวงหนองบัวลำภู,
 และพระอธิการดีทา ธมฺมธโร เจ้าอาวาสวัดบูรพาราม เมืองอุบต,
 ทั้ง ๕ รูปนั้นว่าได้นำแสงสว่างมาโดยดำดัดกาด.



พระเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ
สมเด็จพระมหาวันวงศ์ ประทาน
ประดิษฐาน ณ ตึกพระมหาเถระ

สดุดีคำฉันท์

อุทิศถวาย

พระอริยแก้ว (อ่อน ธรรมรุกขิโต)

ผู้สืบบวศัธรรมยุตติกนิกาย ณ วัดศรีทอง จังหวัดอุบลราชธานี

๑๔

ขอกุศลประณมอนุเคราะห์	นบจรดประจบเศียร
แทนธูปะกาญจนะวิเชียร	และประทีปกะเทียนพลี
รำลึกพระคุณอดุละเลิศ	พจน์เชิดเฉลิมศรี
เทิดทำนพระอาริยะแก้ว	พิรพุทธศาสตร์ผ่อง
ธรรมยุตินิกายะปฏิบัติ	กถะนัตระศรีทอง
เสริมส่งสูงมงคลประคอง	อภีรักษะอาราม
โอ้อ่อนะโอมฤตยู	ดละสุขีวาหวม
ทำนสุญก็พุลประพฤติงาม	บมฺริภูมิเลือนหาย
เมอมชีวันหละกิจจะสง-	ฆะดำรงมิเคลือนคลาย
มนมุงผดุงกุศลละหมาย	นิตินัยสัไกรเหมือน
เจนจิตต์และจัดกิจจะระบอบ	ก็ประกอบประโยชน์เขื่อน
การธรรมก็พรำบมิจะเบือน	รติตรงรำพึงการ
ปวงศิษย์ผิตติวิธุระธรรม	ธก็ข้าพิจาฉาน
หลักและลักษณะวิจารณ์	คติข้อจะควรเฉลิม
เปี่ยมในมโนกรณะดัง	ชลหลังละหารเริ่ม
สงฆ์ขึ้นประชากรก็เสริม	สิริโสตร์สถาผล

อวยทานพิจารณาจริยะธรรม
สงฆ์ศิษย์และศาสนิกชน

สรรเสริญพระคุณอดุละเอก
เปี่ยมสมุทมิสุดมิสะกะใจ

เพื่อฟังพระคุณสรณะน้อม
กรองฉันทประพันธ์พจนะปาน

สรวมพรพระพุทธรัตนะเลิด
ช่องชั้นสวรรณ์วรประกาย

สรวมพรอมินทรมะหิต—
พรพรหมสยมะภูวนัย

แต่ท่านพระอาริยะกวี
ได้พบประสพสุขะประดล

ด้วยเดชะศีลกุศละครอง
เจดงามและตามตละกะฉันท

อุปถัมภ์ถนอมคน

นรสุขประสพไสย

อดิเรกอนเณนัย

จะภิเปรยเฉลยขาน

มนะท้อมสโมธาน

อุบะเชิดบูชาถวาย

ชุตินิเคตนะกำจาย

ธวัะจำทิวาไถง

ธิตถิตศิวาลัย

พระประศาสน์ประสิทธิ์ผล

ธระทิมลายชนม์

สุรแดนณะแมนสวรรค

ลุดนองเสนอบรร—

สดุดีฉะนี้ เทอญ ฯ

—ทองแท้ สดศรีทอง ประพันธ์

บรรพที่ ๖

ยุคที่ ๓

ในยุคที่ ๓ เจ้าคุณพระอริยแก้ว และเจ้าพระคุณพระอุปาคูณ-
ปมาจารย์ มีระยะกาลกำเนิดน่าจะห่างกันราวรอบหนึ่ง, การบวช
และการเข้ามาเล่าเรียนในพระนครก็ต่างคราวกัน, แต่การออกไป
ประกอบกิจพระศาสนาทางภาคอีสานร่วมสมัยกัน จึงจัดเข้ารวมไว้
ในยุคเดียวกัน เว้นแต่ตำแหน่งหน้าที่ต่างกัน ดังจักปรากฏในลำดับ
ต่อไปดังนี้

เจ้าคุณพระอริยแก้ว นามเดิมอ่อน ฉายา รมมรกุชิต มีทรวด
ทรงสั้นทัด สั้นขาว ประกอบด้วยลักษณะทุกส่วนพอสมควรแก่
ภาวะ มีกำเนิดอยู่ในเมืองอุบล, บิดาของท่านเป็นกรรมการตำแหน่งนา
ซอพนนา นัยว่าเดิมอยู่ที่ตำบลบ้านหนองไผ่ เข้ามาทำราชการตั้ง
รกรากอยู่ในเมือง. เมื่อเจ้าคุณพระอริยแก้วมีอายุสมควรแล้ว ได้เข้า
ไปบรรพชาอุปสมบทอยู่กับท่าน เทวธมฺม วิเศษรททอง, ครั้นอายุได้
๒๕ ปี ท่าน เทวธมฺม จึงส่งเข้ามาเล่าเรียนในพระนคร และจะดำเนิกรอยู่
ที่วัดใดก่อนนั้นไม่ได้สนใจ, แต่แว่ว ๆ ว่าได้เป็นพระครูฐานานุกรม
ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
ตำแหน่งหนึ่ง จะเป็นตำแหน่งไหนก็หาทราบไม่, ภายหลังจึงได้เป็น
พระครูเจ้าอาวาสครองวัดเขมาภิรตาราม.

เจ้าคุณพระอริยกิจ เป็นเปรียญ ๔ ประโยค จะได้เปรียญก่อน
 เป็นเจ้าอาวาส หรือได้ทูลหองเป็นเจ้าอาวาสนักไม่ทราบ, ครั้น
 พ. ศ. ๒๔๓๒-๓ ท่านได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระอริยกิจ
 พอรุ่งขึ้นต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าคณะใหญ่เมืองอุบล
 เป็นคนแรก ออกไปดำรงอยู่ทั่วทิศของ. ขณะนั้นประจวบกับ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ครั้นดำรงพระยศเป็น
 พระเจ้าน้องยาเธอ เป็นข้าหลวงต่างพระองค์ ได้ด็จออกไปประทับอยู่
 ณ เมืองอุบล, ทรงเห็นความเป็นไปของพระคณะธรรมยุตต์ที่เมือง
 อุบล จึงทรงจ่ายกบปียภัณฑ์ให้เป็นค่าภัตตาหารแก่พระธรรมยุตต์
 ทุกรูป, โดยเฉพาะที่อยู่วัดในเมืองอุบลเป็นมูลค่ารูปละ ๑ บาททุกเดือน.
 เมื่อเมื่อพระองค์ได้เสด็จกลับแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
 สรรพดีธิธิประสงค์ ได้รับตำแหน่งเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ ได้เสด็จ
 ไปประทับอยู่ ณ เมืองอุบล ก็ได้ทรงจ่ายค่าภัตตาหารจำนวนนั้นมา
 โดยลำดับตลอดกาลของพระองค์.

เจ้าคุณพระอริยกิจ แม้จะเป็นเจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลโดยเฉพาะ
 กัด ในสมัยกรมหลวงพิชิตปรีชากรยังประทับอยู่ ก็ทรงโปรดให้ท่าน
 ควบคุมดูแลคณะสงฆ์ทั่วไป ในหัวเมืองมณฑลภาคอีสานในบางครั้ง
 บางคราว, เพราะในเวลานั้นยังไม่มีเจ้าคณะมณฑล. สำหรับแขวง
 เมืองอุบลนั้น ท่านได้วางระเบียบการปกครอง จัดการให้เป็นหมวด
 หมู่ และทำบัญชีพระสงฆ์สังฆะทรง, ห้ามลัทธิธรรมนิยมประเพณี

สิริจันทเถรศตุดี

๑๔

โอกาส ณ มงคลพิศิษฏ์	คณะศิษย์นุสรตาม
ณต้นอมพระคุณชรรณาม—	กร “จันทร” ณ เดิมกาล
ฉายาปรากฏประพันธ์	“สิริจันท” ไขขาน
ราชทินนามอภิธาน	พระขนาน “อุบาลี”
ผู้เป็นประมุขคณะพศก	อภิปกสราญปริย์
ควรนับเป็นสุวบัติ	วรบุชยาจารย์
ไฟจิตต์ประดิษฐ์ทะนุผดุง	มนมุงณศึกษาณ
บาลีและไทยผลิตนิสาณ	ธณะเดิมถกสัดล
ทั้งเป็นพระธรรมกถิกลือ	และระบือณทุกหน
อาจจุงจรุหงทยชน	สุประสาทศรัทธา
อีกเล่าเป็นประมุขทำ	นวกรรมนานา
สร้างสฤษฏ์สมิทธิพิพิธา—	วรวัตรุพรพรเหา
อนึ่งทางณธรรมปฏิบัติ	ธขจัดธขัดเกลา
เหล่าเกลสกลีสปนุทเบา	จิตคงตรงเย็น
นับว่าธกอุปรัทุพิธธัต—	ถพิพัฑฒพุลเพ็ญ
ถึงมรณสุเกียรติพิริตเห็น	กลเยี่ยงสกนธยัง
ด้วยเดชพระไตรรัตนฤทธิ	ชวลตวิจิตขลัง
ขอจุงพิบูลย์สุขประดัง	นุประเดพระคุณ เทอญ ฯ

พระมหานาค ใจอารีย์ ประพันธ์

บางประการ ที่ขัดต่อระเบียบแห่งพระธรรมวินัย เช่นห้ามไม่ให้พระ
 เกี้ยวข้องในการทำบั้งไฟ เติ่งกตอง แข่งเรือ เติ่งม้า เป็นอาทิ. ส่วน
 การศึกษาพระปริยัติธรรม ท่านได้ตั้งการตั้งสอน มีกุดบุตรเข้ามา
 เติ่งเรียนเป็นจำนวนไม่น้อย, ส่วนการนวกกรรม ท่านได้ขยายวัดให้
 กว้างขวางออกไป ปราบพันธุมิให้เรียบราบ ทำเขื่อนเป็นขอบเขต
 มั่นคง, ส่วนการตั้งมาปฏิบัติก็อุทิศสำหรับหมั่นเพียร นำให้พระ
 สวดมนต์ไม่ขาด นับว่าดำเนินตามรอยของพระอุปัชฌายะทุกประการ.
 ท่านผู้นั้นมีนิสัยชอบๆ กิจทุกอย่างต้องทำตรงไปตรงมา ไม่มี
 เล่ห์เหลี่ยม, ถึงอย่างนั้น ท่านก็โอบอุ้มการทำงานในหน้าที่ของ
 คนทุกแผนก . ให้ก้าวไปสู่คุณเบื้องหน้าโดยควรแก่ภาวะ
 ตลอดกาล ปราศจากสิ่งเลวร้าย.

ส่วนเจ้าพระคุณ พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ นามเดิมจันทร์ ฉายา
 สิริจันโท มีทรวดทรงเตี้ย ฉ่ำเนื้อขาว ประกอบด้วยลักษณะทุกส่วน
 ขบขันงดงามดั่งนางงามมีเสน่ห์ ทั้งเป็นผู้มีอัธยาศัยใหญ่ ก่าเหน็ด
 วันศุกร์ แรม ๓๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๕๕ ที่ตำบลบ้าน
 หนองไผ่ ซึ่งเป็นตำบลเดียวกันกับท่าน พนธุโล, เป็นบุตรหัวปีของ
 หลวงสุโภการุณการ (สอน) กรมการเมืองอุบล มารดาชื่อ
 “แก้ว” สกุดสุภธร. เมื่อท่านมีอายุพอสมควรแล้ว ได้บรรพชา
 อุปสมบทอยู่กับท่าน เทวธมฺม ญ วัดศรีทอง ได้ศึกษาพระปริยัติธรรม
 อยู่ในสำนักพระอุปัชฌายะ, ต่อมาอายุถึง ๒๔ ปี ท่านอุปัชฌายะได้ตั้ง

เข้ามาเล่าเรียนในพระนคร ดำรงอยู่ทวดเทพศิรินทร์ราวาธกับพระ
ปลัดผาก่อน. ภายหลังท่านได้ย้ายไปอยู่วัดบุปผารามกับเจ้าพระคุณ
พระศาสนโศภน (อหิสังโก อ่อน) ครั้นยังเป็นเปรียญ, เมื่อสอบพระ
ปริยัติธรรมได้เปรียญ ๓ ประโยคแล้ว จึงกลับออกไปเมืองอุบล ทำ
กิจพระศาสนาช่วยพระอุปัชฌายะอยู่ ณ ทวดศรีทอง จัดตั้งการตั้งสอน
พระปริยัติธรรม มีคณะศิษย์เข้ามาเล่าเรียนอยู่ด้วยมาก.

ต่อมาท่านได้ย้ายไปเป็นเจ้าอาวาส ครอบวัดมหาธาตุยาราม
เมืองนครจำปาศักดิ์ เมื่อยังครอบวัดมหาธาตุยารามอยู่ก็ไม่ทอดธุระ
ได้จัดตั้งการตั้งสอนพระปริยัติธรรมเช่นเคย, ฤ. พ. ศ. ๒๔๓๓ เข้ามา
รับสมณศักดิ์เป็นพระครูวิจิตรธรรมภาณี เจ้าคณะใหญ่เมืองนคร-
จำปาศักดิ์ และพาคณะศิษย์เข้ามาเล่าเรียนด้วยกันหลายรูป. เมื่อ
ท่านเสร็จกิจแล้ว ได้กลับออกไปจัดการงานในหน้าที่อยู่ ณ เมือง
นครจำปาศักดิ์, คราวนี้ได้ตั้งโรงเรียนหนังสือไทยขึ้น ๓ โรง ชื่อ
“บูรพาสยามเขต” จัดการสอนทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย, เมื่อ
เขตต์แดนเมืองนครจำปาศักดิ์มีกรณีเกี่ยวข้องกับฝรั่งเศส ต้องเปลี่ยน
แปลงไป จึงได้กลับเข้ามาอยู่ในพระนคร ดำรงอยู่ทวดพิชัยญาติ-
การาม ๑ พรรษา, ทรงให้ย้ายมาเป็นครูสอนภาษาบาลีทวดเทพ-
ศิรินทร์ราวาธ ซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับมหาจุฬาราชวิทยาลัยอยู่ ๑ พรรษา.
ขณะเป็นครูอยู่นั้น ได้เป็นกรรมการของมหาจุฬาราชวิทยาลัย และ
เข้าแปลพระปริยัติธรรมได้ประโยค ๔, การที่ท่านเข้ามาอยู่ในพระนคร

คราวนี้ ทั้งใจระดมหนังสือแบบเรียนทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยได้
พอสมควรแล้ว ดู พ.ศ. ๒๔๓๘ จึงพาคณะศิษย์ที่เป็นเปรียญ ๓ รูป
คือพระพรหมมุนี (ติสโส อ้วน), พระมหา อินทวโส แก้ว, และพระ
มหาจิตาโก ด้อม, ที่เป็นฐานานุกรม ๒ รูป คือพระปลัดหรุ่น กับพระ
ใบฎีกาดำ, ที่เป็นพระอันดับ ๑ รูป คือพระเทียบ, รวม ๖ รูป ออก
ไปตั้งการตั้งสอน ณ วัดสุปัฏนาราม เมืองอุบล.

บัดนี้จะกล่าวถึงความเป็นมาของวัดสุปัฏนาราม นับแต่ท่าน
พนฺธุโลมอบให้ท่านสงฆมรภจิโตรักษามา วัดสุปัฏนารามนั้นค้อยทรุด
โทรมลง เพราะท่านเป็นผู้ชอบวิเวก ออกไปอยู่เดี่ยวที่วัดบ้านกตาง
บ้าง วัดบ้านผิงบ้าง มอบให้ท่านเพียงเป็นผู้รักษาวัดแทน, เมื่อท่าน
เพียงเป็นผู้แทน วัดยังโทรมหนักลง ครั้นท่านเพิ่งดำดึกษาแล้ว หดวง
คุณดาร์ศรีสุปัฏณ์ (ดีโ) เป็นผู้คุมครองรักษา วัดค้อยพินชนมา
หน่อย แต่แล้วดวงคุณดาร์ศรีสุปัฏณ์ก็ดำดึกษาเดี่ยวอีก, พระศรี
เป็นผู้รักษาวัดต่อมา วัดคงยังอยู่ในสภาพทรุดโทรม. เมื่อเจ้าพระคุณ
พระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ครังยังเป็นพระครูวิจิตรธรรมภาณี ได้พา
คณะศิษย์ขึ้นไปตั้งการตั้งสอนที่วัดสุปัฏนาราม และจัดการบูรณะวัด
ให้ดีขึ้น, ฐานะของวัดจึงพินชนเท่าเดิม แต่เมื่อท่านพนฺธุโลยัง
ปกครองรักษาอยู่.

ในคราวนี้ เจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ได้จัดการ
พระศาสนาให้กว้างขวางออกไปดังนี้ ให้พระมหา อินทวโส แก้ว ไป

ครองวัดมหาธาตุอาราม ตั้งการตั้งสอนอยู่ทางนครจัมปาศักดิ์ เพราะ
 เธอเป็นชาวเมืองโขง, ส่วนทางวัดสุปฏิหารามได้แบ่งการสอนเป็น
 ๒ แผนก คือสอนภาษาบาลีกับสอนภาษาไทย, ให้พระพรหมมุนี
 (ติสโส อ้วน) และพระมหาจิตาโก ด้อม เป็นครูสอนภาษาบาลี,
 ให้พระปลัดหรั่ง พระใบฎีกาสา พระเทียบ และพระศรี เป็นครูสอน
 ภาษาไทย, ในปูนต้นนี้มีจำนวนนักเรียนทั้ง ๒ ประเภทร้อยละ ให้ชื่อ
 โรงเรียนว่า “อุบลวิทยาคม.”

เมื่อตั้งการสอนจนคราวนี้ ได้รับราชูปถัมภ์ ๒ ประเภท คือค่า
 พาหนะที่บรรทุกแบบเรียนออกไป ๔๔๙ บาท และในวันเปิดการเรียน
 ทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิ-
 ประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ ครังยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น
 นำไปพระราชทานอีก ๙๐๐ บาท, ได้แบ่งทรัพย์จำนวนนั้นเอกอุดแก่การ
 เติมน้ำมัน จิตซ่อมพระอุโบสถที่ปรักหักพังให้ดีขึ้นบ้าง เพราะต้อง
 อาศัยพระอุโบสถเป็นสถานที่เรียนอยู่ด้วย. ปีต่อมาได้ขยายการ
 เรียนออกไปตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดพระเหลา เมืองพนานิคม ชื่อโรงเรียน
 ว่า “อุดมวิทยากร,” การศึกษานับว่าเจริญขึ้นโดยลำดับ จนถึง
 พ.ศ. ๒๔๔๒ ผลิตแห่งการศึกษานี้ให้นายให้ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะ
 ที่พระญาณรักขิต และพระราชทานตำแหน่งให้เป็นผู้อำนวยการศึกษา
 จัดการตั้งโรงเรียนวัดสอนภาษาไทยขึ้น ทวหัวเมืองมณฑลภาคอีสาน,
 ภายหลังเด็กผู้เข้ารับการศึกษา พระราชทานตำแหน่งให้เป็นเจ้าคณะ

มณฑลอิสาน จัดตั้งการคณะกรรมการศึกษาและการพระศาสนา.

หัวเมืองมณฑลอิสานครั้งกระโน้น แบ่งเป็น ๔ จังหวัด ท่าน
จัดให้พระเปรียญเป็นผู้ช่วย ๔ รูป คือให้พระพรหมมุนี (ติสฺโส อ้วน)
เปรียญโท เป็นผู้กำกับการจังหวัดอุบลราชธานี, ให้พระมหากิตติ-
วณฺโณ ทา เปรียญเอก เป็นผู้กำกับการจังหวัดร้อยเอ็ด, ให้พระ
มหาอินทวโรดม แก้ว เปรียญโท เป็นผู้กำกับการจังหวัดนครจำปาศักดิ์,
ให้พระมหาภูสีปาโต รัตน์ เปรียญตรี เป็นผู้กำกับการจังหวัดศรีสะเกษ.

เมื่อต่อมาจังหวัดนครจำปาศักดิ์หลุดไปเป็นของฝรั่งเศส
พระมหาอินทวโรดม แก้ว ดาดีกขา, ทางการได้แยกจังหวัดศรีสะเกษ
ออกเป็นจังหวัดขุขันธ์และจังหวัดสุรินทร์, แต่ทางการคณะยังคงให้
พระมหาภูสีปาโต รัตน์ กำกับการอยู่อย่างเดิม. ครั้นพระมหาทาทถึง
มรณภาพ เจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ให้พระครูศีลวรคุณ
(ภทฺธวโร อ่ำ) ครั้นยังเป็นฐานานุกรม เป็นผู้กำกับการจังหวัด
ร้อยเอ็ด กิจการทุกแผนกก็ก้าวชนด้วยความเจริญโดยลำดับมา.

ขอท้าวเจ้าคุณพระอริยกิจ และเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมา-
จารย์ ออกไปประกอบกิจพระศาสนาพร้อมยุคเดียวกัน เว้นแต่ตำแหน่ง
หน้าทต่างกนนั้น คือฝ่ายหนึ่งเป็นเจ้าคณะเมือง, ฝ่ายหนึ่งเป็นเจ้าคณะ
มณฑล, อยู่ร่วมเมืองอุบลแห่งเดียวกัน. ส่วนการคุ้มครองคณะ
ธรรมยุตต์ต่างก็ช่วยกันบำรุงเต็มความสามารถ, ในยุคนั้นวัดธรรมยุตต์

ได้ขยายออกอีก ๕ วัด คือวัดใต้, วัดเดียบ, ด้องวัดนเดิมพระมหา-
 นิกายอยู่มาก่อน พระบัญชาพิศาลเถร (จิตปณฺโณ หนู) เจ้าอาวาส
 วัดปทุมวนารามเดียน (พ. ศ. ๒๔๗๕) เป็นเจ้าอาวาสวัดใต้ และ
 พระอาจารย์เสาร์เป็นเจ้าอาวาสวัดเดียบ ซึ่งทั้งสองท่านนี้เกิดเดิมได้
 ในลัทธิธรรมเนียมของคณะธรรมยุตต์ สันนิบาตใจเปลี่ยนแปลงเป็น
 ธรรมยุตต์. เมื่อเปลี่ยนแปลงแล้ว ท่านชยเสโน (ดีทา) จึงออกจาก
 วัดศรีทองไปอยู่วัดใต้ คุ่มครองทั้งวัดเดียบด้วย เพราะอยู่ใกล้กัน,
 ภายหลังขยายออกไปตั้งวัดบูรพาราม ซึ่งเป็นวัดร้างมาก่อน ให้ท่าน
 ชยเสโนไปเป็นเจ้าอาวาส, ทั้ง ๓ วัดนี้อยู่ในเมือง. ต่อมาราษฎรตำบล
 คูเมือง อำเภอวารินชำราบ ได้ตั้งชนบทหมู่บ้านนอกวัดหนึ่ง เรียก
 ว่าวัดบ้านคูเมือง, ต่อมาอีกไม่นาน หลวงสุโภธประการ บิดาของ
 เจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ได้ย้ายจากตำบลหนองไผ่
 อำเภอเมืองอุบล ไปตั้งภูมิดำเนาอยู่ที่หมู่บ้านหว่าง ตำบลคูเมือง
 อำเภอวารินชำราบ ได้สร้างวัดชนบทนอกวัดหนึ่ง เรียกว่าวัดบ้านหว่าง.

ครั้น พ. ศ. ๒๔๔๖ เจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ครัง
 ยังเป็นพระญาณรักขิต เจ้าคณะมณฑลอุดร เมื่อจัดการให้เป็น
 ระเบียบพอควรแล้ว ได้เรียกพระพรหมมุนีครั้งยังเป็นเปรียญ ซึ่งเป็น
 ศิษย์ที่ไว้วางใจมาปรึกษาว่า “ ถ้านั้นกับเราทำการทำงานร่วมกัน
 อยู่ในมณฑลนี้ ความเจริญก็จะขยายตัวออกได้เท่าส่วนของ
 มณฑลเท่านั้น, และถ้านั้นมีโอกาสเข้าไปอยู่ในพระนครแล้ว

ก็จะยังการงานให้ขยายกว้างออกไปยิ่งกว่าที่ร่วมกันอยู่ ณ ที่
 นั้น, ดังนั้น ขอให้เธอตั้งใจเอาชีวิตเป็นเดิมทำกิจพระศาสนา
 แทนอยู่ ณ ที่นี้.” เมื่อตกลงกันแล้ว ท่านได้เข้ามาในพระนคร
 ทูลดาพการคณะมณฑลอุดรราช เพื่อเที่ยวประกอบชุดงกวัดไปยัง
 ประเทศพม่าและอินเดีย แต่ก็ไม่ได้สำเร็จตามความมุ่งหมาย. เพราะ
 พอรุ่งขึ้น พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงพระกรุณาโปรดให้ทรงวัดบรมนิวาส,
 ถัดจากการคณะมณฑลอุดรราช ทรงพระกรุณาโปรดให้พระพรหมมุนี
 ครุฑยงเป็นเปรียญทำหน้าที่แทนต่อมา.

เมื่อท่านครองวัดบรมนิวาส จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ ในรัชกาลที่ ๕ ได้
 รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นท้าวพระราชาภักดี, มาถึง พ.ศ. ๒๔๕๗
 ในรัชกาลที่ ๖ ได้เลื่อนเป็นพระเทพโมลี แต่เพราะแต่งหนังสือเทศนา
 อธิบายทวิชากว้างเกินงามไป ต้องถูกถอดจากตำแหน่งพระราชาคณะ
 คราวหนึ่ง. เมื่อถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงตั้งให้กลับเป็นพระราชาคณะ ที่
 พระธรรมธีรราชมหามุนี มีศักดิ์เท่าเช่นเทพอย่างเดิม, พ.ศ. ๒๔๖๖
 ได้เลื่อนเป็นท้าวพระโพธิวงศาจารย์, พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้เลื่อนเป็นท้าวพระ
 อุปาตฤๅณูปมาจารย์. สำหรับการคณะในรัชกาลที่ ๕ เมื่อท่านพ้น
 จากตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุดรราชแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๗ นั้นแล้ว ต่อมา
 ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี
 อยู่ ๑ ปี, ทรงย้ายให้เป็นเจ้าคณะมณฑลราชบุรี ๑ ปี, และทรงย้าย
 ให้เข้ามาเป็นเจ้าคณะมณฑลหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ อีก ๑ ปี, เมื่อ

การคณะหัวเมืองมณฑลกรุงเทพ ฯ เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ท่าน
จึงพ้นจากการคณะแต่นั้นมา.

เมื่อท่านไม่ได้เกี่ยวข้องด้วยการคณะแล้ว จึงตั้งหน้าบำเพ็ญ
สมณกิจและก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัดบรมนิวาส ให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น
เต็มที่ ดังปรากฏเห็นอยู่จนทุกวันนี้, และได้สร้างวัดศิริจันทร์นิมิตรชน
ที่ใต้เขาบ่องามด้านตะวันออก แขวงจังหวัดลพบุรี. บันดาถาวร-
วัตถุที่ท่านสร้างไว้ในวัดนี้มีมากอย่างจะยกไว้ จะกล่าวแต่ปูชนียวัตถุ
ที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ คือพระพุทธรูปใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนใต้เขา เป็น
พระพุทธรูปที่ใหญ่กว่าทุกแห่งบนดามีในพระราชอาณาจักร สัมกับ
ท่านผู้สร้างที่มีอริยาศยาน้ำใจกว้างใหญ่ มีการไหว้ประจำเทศกาล
กลางเดือน ๔ ทุกปี. จำเดิมแต่พระพุทธรูปองค์นี้ปรากฏขึ้น คำที่เรียก
ว่า “เขาบ่องาม หรือ เขาวังงาม” นั้น ได้กลายเป็น “เขาพระ-
งาม” แต่มานั้นมา, แม้วัดคำพลอยซึ่งเปลี่ยนชื่อว่า “วัดปัญญาทายิกา-
วาส” อยู่ในคลอง ๕ แขวงเมืองธัญบุรี ท่านก็ได้อุปถัมภ์บำรุง
ให้เป็นหลักฐานจนบัดนี้.

ในปางหนึ่ง ท่านได้เที่ยวธุดงค์ขึ้นไปถึงเมืองนครด้าปาง เจ้า
บุญवादวงศ์มานิต เจ้าผู้ครองนครด้าปาง มีความเลื่อมใสในท่าน
ใคร่ให้มีวัดธรรมยุตต์ขึ้นในบ้านเมือง จึงปรึกษาหารือตถกถกกันยกวัด
เชตวันให้เป็นวัดธรรมยุตต์, ปุณฺตนให้พระมหาหมื่นกับพระปลัดอุย

ช่วยกันปกครอง ต่อมาพระอุปัชฌาย์อภิวังศ์ คิษย์ของท่าน ได้เป็น
เจ้าอาวาสครองวัดมาตราบเท่าทุกวันนี้ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๗๑ เจ้าแก้ว
นวลรัตน์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ กับเจ้าพระยามุนษมนตร์ (อวบ
เปาโรหิต) ครังยังเป็นสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลพายัพ
ได้อาราธนาท่านขึ้นไปครองวัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อ
ช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนา, ท่านจึงทูลลาขึ้นไปตั้งการสอนพระปริยัติ-
ธรรมแก่ภิกษุสามเณร และอบรมศีลธรรมแก่ประชาชน ขณะเดียว
กันได้อริหารหลวงหลวงเก่าที่ปรักหักพัง สร้างขึ้นใหม่เท่าส่วนเดิม.

ส่วนวัดบรมนิวาส ท่านก็ยังคงปกครองอยู่ ได้มอบให้พระ
ญาณรักขิต (บิษโร หรือ) และพระครูฐานาเปรียญชั้นผู้ใหญ่รักษา-
การแทน, สำหรับท่านเองต้องไปที่โน้นบ้าง มาที่นี้บ้าง, เพราะเป็นผู้
มีนิสัยไม่ติดถิ่น อยู่ที่ไหนต้องตั้งศิษย์ผู้ควรไว้วางใจให้เป็นผู้แทน
และการงานไม่ปรากฏว่ามีเสีย. เหตุที่ไม่ติดถิ่นนี้เอง บรรดาหัวเมือง
ในพระราชอาณาจักร เฉพาะถิ่นที่ท่านยังมีได้เที่ยวชูดงคั่น จะพึงมี
จำนวนน้อย, แม้ชนบทนอกพระราชอาณาเขตต์ เช่นเมืองของ
เมืองเชียงตุง ท่านก็อุตสาหะเที่ยวชูดงก็ไปถึง และค้างจำพรรษาอยู่
ด้วยซ้ำ ถึงต้องมีพระบรมราชโองการให้ตามตัวกลับเข้ามาในพระนคร.

คุณสมบัติของท่านส่วนที่จำได้และปรากฏแก่โลก เมื่อเสร็จแล้ว
ย่อมมีอาทิตยง ในทางคันถธุระ อยู่ที่ไหนใฝ่ใจในการศึกษา

๑. บัดนี้ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์สัญญาบัตรเป็นที่พระครูธรรมภาณวิมล.

ตั้งใจจัดตั้งใจทำเต็มกำลังความสามารถ, ในทางวิปัสสนา-
 ธุระ ได้ตั้งใจบำเพ็ญข้อสัมมาปฏิบัติทั้งส่วนตนและส่วน
 แนน้าคนอื่น, เป็นธรรมกถึกเอก มีความเห็นอาชญาญเกิด
 เดียว ผู้ที่เชื่อถือได้ฟังแล้วเห็นตามถือตามโดยความว่าจริง
 ไม่ทอดอຍ, เป็นผู้สมบูรณ์บริบูรณ์ด้วยปัจจัยลาภทั้ง ๔
 มั่นถ้อย ถันโศษ ไม่ละสมปัจจัยลาภที่ได้มา, สนใจในนว-
 กรรม ประกอบการก่อสร้างถาวรวัตถุไว้ในพระพุทธศาสนา
 มีเป็นจำนวนมาก, อุปถัมภ์บำรุงคณะศิษยานุศิษย์ได้กว้าง
 ขวาง, รจนาหนังสืออธิบายอรรถธรรมโดยมุตินิพนธ์ได้มาก,
 แต่งกาพย์ปาฏิโมกข์ กาพย์เวสสันดรชาดก กาพย์มงคล-
 สุตร กาพย์รัตนสูตร และกาพย์เบ็ดเตล็ดต่างๆ มีกาพย์
 เชิงบึงไฟเป็นต้น ทั้งแก้ไขกาพย์เก่าจำนวนของภาคอีสาน
 ไว้มาก มีกาพย์บุปผอนหลาน และกาพย์ลีปสุรย์เป็นอาทิ.

ส่วนภาระธุระอันเกี่ยวแก่ราชกิจ ท่านมีตำแหน่งหน้าที่มาก คือ
 เป็นเจ้าอาวาส, เจ้าคณะเมือง, เจ้าคณะมณฑล, กรรมการสอบ
 พระปริยัติธรรม, กรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย, กรรมการมหา-
 เถรสมาคม, และได้รับพระราชทานสัญญาบัตรมีจำนวนมาก คือเป็น
 พระครูวิจิตรธรรมภาณี เจ้าคณะเมือง ๑ แผ่น, เป็นเจ้าคณะมณฑล
 ๔ แผ่น, เป็นพระญาณรักธิ์ ๑ แผ่น, เป็นพระราชาภิ ๑ แผ่น, เป็น
 พระเทพโมลี ๑ แผ่น, เป็นพระธรรมธีรราชฆานมุนี ๑ แผ่น, เป็น

พระโพธิวงศาจารย์ ๑ แผ่น, เป็นพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ๑ แผ่น, รวม
 ทั้งสิ้นเป็น ๑๑ แผ่นด้วยกัน นับว่าเป็นคุณสมบัติที่หายาก ชีวิตของผู้
 ประกอบด้วยคุณสมบัติเช่นนั้น คือชีวิตที่ได้ด้วยยาก เพราะเป็นชีวิต
 ไม่เบียดจากประโยชน์ ทั้งส่วนอรรถกถาประโยชน์ และส่วนปริก
 ษาประโยชน์, ผู้ที่ประกอบด้วยประโยชน์ทั้งสองอย่างนี้ กุศลบุญผู้หวัง
 ความสุขควรถือเป็นเยี่ยงอย่างโดยแท้.

ในสมัยกาดอันเป็นกายซอຍ เมื่ออายุของท่านได้ ๗๖ ปี ขณะมี
 อาการเป็นไปด้วยอิริยาบถ ๔ อยู่วัดเจตีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่
 ได้มีอาการอาพาธกะเดาะกะแตะ จึงเข้ามาในพระนคร จำพรรษาอยู่ที่
 วัดบรมนิวาส, อาการอาพาธในระหว่างพรรษานั้นยังไม่คลาย ท่าน
 จึงมีจิตถึงพระพรหมมุนีครั้งยังเป็นพระธรรมปาโมกข์ สถิต ณ วัด
 ดุสิตจินดา จังหวัดนครราชสีมา, เมื่อพระพรหมมุนีทราบแล้ว จะขอ
 ทำสัตตาทิกะเข้ามาเยี่ยม ท่านก็ห้ามเสีย, ขณะเดียวกันแม่ทูน้อง
 ลาวของท่านทางอุบลได้ป่วยหนักจนถึงแก่กรรม, พอออกพรรษาแล้ว
 พระพรหมมุนีรีบเข้ามาเยี่ยม ท่านได้พูดว่า เสร็จพระราชพิธีเฉลิม
 พระชนม์พรรษาแล้ว จักพาออกไปทำศพน้องลาวที่อุบล. ต่อมา
 ระหว่างเดือนพฤศจิกายน อุบาลีกาเง็กนิมนต์ท่านแสดงธรรม ณ วัด
 เชาล์มอคอน จังหวัดดงพูนบุรี ท่านได้ออกไปวัดเชาล์มอคอนนั้นโดย
 ทางเรือ, ขณะทชณแสดงธรรม หิวเข้าข้างขวาได้กระทบกับหัวเม็ด

ประศุขรรมาสน์ อากาการกระเทือนได้เข้าถึงกระดูกขา และกระดูกขา
ถึงแกหักอยู่บนขรรมาสน์นั้นเอง.

เมื่อเหตุการณ์เป็นอย่างนี้ การแสดงธรรมจึงเป็นอันล้มเลิกไป
และรับนำท่านกลับมาพยาบาลอยู่ที่วัดบรมนิवाद ทั้งแพทย์หลวงและ
แพทย์เซตยศักดิ์ ประกอบการรักษาด้วยวิธีต่างๆ, อากาการบ้วยย่อม
ไม่บรรเทา มีแต่ทรงกับทรุด. ถึงอย่างนั้น ท่านก็ไม่มีอาการหวาด
หวั่นหรือเศร้าโศกเสียใจเพราะภัยพิบัตินั้น มีแต่ความรำเริงบันเทิงใจ
อยู่เป็นนิตย์ตอบันดาผู้มาเยี่ยม ทั้งบรรพชิตและภิกษุผู้ดี ทั้งปุนด่ง
ปุนกตาง ปุนคำ, ชรรมาคนไปเยี่ยมกันช่วยโดยมากนั้น. เมื่อ
ไปถึงสำนักคนช่วยแล้ว มักแสดงอาการเศร้าใจ. แต่นี้หา
เป็นเช่นนั้นไม่ กลับมีความรำเริงบันเทิงใจ ในเมื่อได้เห็น
อากัปปฏิริยาของท่าน ซึ่งมีลักษณะองอาจไม่หวาดหวั่นพรั่น
พริ้งต่ออาพาธที่ร้ายแรงนั้น, ทั้งยังได้รับสัพพจน์หรือธรรมะ
กถานานาประการ เป็นต้นว่า “เราเป็นนักเทศน์ที่มีชื่อเสียง
เมื่อข้าหักยังได้หักบนขรรมาสน์ขณะขึ้นเทศน์ จะหานักเทศน์
ที่ไหนได้บ้างนอกจากเรา” ดังนี้บ้าง, “เราเป็นลูกศิษย์ของ
พระพุทธเจ้า ได้จำเหน็บในคำสั่งสอนของพระองค์ แล้ว
น้อมมาอบรมจิตต์ใจให้มีกำลังอาจหาญต่อความตาย เมื่อ
ได้ประสพกับอาพาธที่เผ็ดร้อนเช่นนั้น นับว่าเป็นโชคอันดี ไม่
เลิบทักที่ได้ฝึกซ้อมอบรมจิตต์ใจไว้ให้ชำนาญแล้ว ยังได้

เข้รบในสมรภูมิอันค้บขันย้งอย่างนี้ ดีกว่าเหล่าทหารผู้ได้
ฝึกซ้อมไว้แล้ว แต่มิได้เข้สู่สมรภูมิเลยตลอดชีวิตนั้น
มิถนไป” ดงหน้าง.

ตามทฤษฎีโกตชิตได้สังเกตการณ์ เมื่อมีเหตุบ้วยเจ็บอัน
รุนแรงเกิดชนดงน เท่กับเตอนให้ท่านเร่งได้ใจในข้อด้นมาปฏิบัต
ให้หนักแน่นชนกว่าเวตาปรกตทเป็นมาแต่ก่อน, ครนถึงวันที่ ๑๙
กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ เวตา ๑๑.๔๐ นาฬิกา ท่านได้ถึงมรณภาพ
โดยอิริยาบถนั่ง ณ ห้องกลางกุฏิหอเชียว วัดบรมนิวาส ด้วยอาการ
ที่สงบปราศจากความกระวนกระวาย, คำนวณอายุโดยปีทางจันทรคติ
ได้๗๗ เท่กับบิดาของท่าน, ได้รับพระราชทานโกศพร้อมด้วยเครื่อง
ประกอบ อันสมควรแก่ฐานันดรศักดิ์เจ้าคณะรองฝ่ายอรัญญวาสี
ทุกประการ.

เมื่อการมรณกรรมของเจ้าพระคุณ พระอุปาคูณุปมาจารย์
ล่วงได้๑๐๐ วันแล้ว พระพรหมมุนีศิษย์ผู้ใหญ่พร้อมด้วยศิษยานุศิษย์
ที่อยู่ในกรุงแะหัวเมือง ทั้งฝ่ายบรรพชิตเถรานุเถระ แะฝ่ายคฤหัสถ์
อุปาสกอุปาสิกา ทั้งด้นชนด้นนาง ตลอดจนเจ้าใหญ่นายโต ที่
เคารพนับถือเต็มได้ของท่าน ได้พร้อมกันมาดักการะศพในวันพระ-
ราชทานเพลิง ณ เมรุวัดบรมนิวาส เป็นจำนวนมากมาย นับว่าเป็น
การใหญ่โตมโหฬารได้คราวหนึ่ง, ความแตกดับของท่านผู้หนักเท่กับ
ดวงประทีปดับดงอีกดวงหนึ่ง.

ด้นเจ้าคุณพระอริยกวีผู้ทำกิจพระศาสนาร่วมยุคเดียวกันอยู่ ณ

วัดศรีทอง เมืองอุบลโน้นเล่า เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พ่อเจ้าพระคุณ
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ทูลลาออกจากตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลเข้า
มาอยู่ในพระนครไม่นาน, เจ้าคุณพระอริยกิจก็อาพาธเป็นไข้พิษ
เห็ดกัดถึงแพทย์ที่จะพึงเยียวยาได้ แล้วและได้ถึงมรณภาพอยู่ที่วัด
ศรีทองเมืองอุบลนั้น คำนวณอายุได้ ๕๘ ปี. ขณะนั้นพระเจ้าบรม-
วงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ ยัง
ประทับอยู่ ทรงเป็นประธานนำข้าราชการกรมการตลอดทั่วราชอาณาจักร
ช่วยอุปถัมภ์ในการทำฌาปนกิจศพ, ฝ่ายวัดพระพรหมมุนีศรีนครยังเป็น
เปรียญ เป็นผู้แทนเจ้าคณะมณฑล ได้พาพระเถรานุเถระทั้งคณะ
ธรรมยุตต์และคณะมหานิกายในเมืองนอกเมือง ช่วยกันจัดการทำ
ฌาปนกิจเต็มความสามารถตามสมควรด้วย.

การทำฌาปนกิจศพเจ้าคุณพระอริยกิจนี้ ต้องทำตามประเพณี
ของบ้านเมือง คือสร้างรูปนักษัตรตั้งค้อมทั้งหอแก้วบนหลังนก
เชิญหีบศพขึ้นประดิษฐานในหอแก้วบนหลังนก ชักลากออกไปสู่เมรุ
กลางทุ่งศรีเมือง, เมื่อเข้าเพิงกุศตทักษิณานุสรณ์ตามประเพณีเสร็จ
แล้ว ข้าหลวงต่างพระองค์ได้จัดประทับ ณ ที่นั้น ทรงจุดฝักแกเป็น
การพระราชทานเพลิง นับว่าเสร็จการฌาปนกิจศพ. เจ้าคุณพระ
อริยกิจได้แตกดับลง ขณะเจ้าพระคุณ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์จาก
อุบลมาแล้ว ซึ่งก็เท่ากับดวงพระที่ดับดับอีกดวงหนึ่ง, ข้อความใน
ยุคที่ ๓ เป็นอนัตตังเพียงนี้.



ต้นพระศรีมหาโพธิ์ กรมการศาสนาให้ไปปลูก
เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๔๕๓

อาเคียรวาท

ถวายเป็น

เจ้าพระคุณพระพรหมมุนี (ติสฺโส อ้วน)

๑๒

สมัยเมษมาสมี-

ประชุมชนอุบล- ๑ บัณ-

ฉลององค์อุโบสถ

ประกอบเกื้อประสิทธิ์การ

ฉนนอนนะชาวเรา

พระผู้เป็นประมุขเพ็ญ

พระคือ “พรหมมุนี” ติส-

เจริญรอดตลอดฝั่ง

คณังควรพระคุณกิต

ประการหนึ่งธเป็นนา-

ประการสองธเปรียบสม

ธ ทรงคุณแก่คุณเยี่ยง

วิบุลย์เมตตเจตนา

ประทานทั่วผดุงเชียร

อุเบกข์เบื่องบเบียดพัช-

ธนามพรหมมุนี

พระคุณท่านจะพรรณนา

คณาศิษยะบังคม

นิมะวารวิถัจฉน

ทิตะก่อกุศลสาร

ฉนพรตสฤษฏีวาร

มหกรรมะบำเพ็ญ

ยุยะเยาวะจงเห็น

คุณะควรจะคำนึง

ส ประกิตสถานจึง

อนุสนธิธาดา

คณะศิษยะศีกษา

ยกะสงฆ์อิสานเวียง

กะพระพรหมก็พอเพียง

สิตอุณหะอุณเคียร

กรุณานิสิตเจียร

มุกิตาธะธาร

คประชาชนิกรม

ก็เพราะมีพระคุณพรหม

ณะกถาบทาสม

คุณะนิตยัณันดรแล ฯ

ด้วยความเคารพและสักการะยิ่งของคณาศิษย์

(พระมหาแสวง วิเศษโกสิน ประพันธ์)

บรรพ ๗

ยุคที่ ๔

ยุคที่ ๔ ดำเนินแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖ มา เมื่อเจ้าพระคุณ พระอุปราช
คุณปมาจารย์ เข้าไปอยู่ในพระนครกรุงเทพ ฯ แล้ว และเจ้าคุณพระ
อริยกิจดองดับไปแล้ว, พระพรหมมุนี ซึ่งเป็นพระเถระที่ ๕ ก็ได้
คุ้มครองปกป้องปภหุคณะต่อมาแต่ยังเป็นเปรียญ. ในเวลานั้นพระ
อุปัชฌายะสำหรับคณะธรรมยุตต์ยังว่างอยู่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหมื่นอดิศัยดิพัทธ์ ประสงค์ เข้าหลวงต่างพระองค์ ทรงเห็นว่าท่าน
สงฆภิกขุโต (พูน) เป็นพระเถระผู้เฒ่าเจริญด้วยอายุกาตในคณะ
ธรรมยุตต์เวลานั้น จึงทรงให้อาราธนา จากวัดบ้านกวดางเข้ามาอยู่
วัดศรีทอง แล้วทรงบอกเข้ามากราบทูล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมเจ้าพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ยังดำรง
พระยศเป็นกรมหลวง ขอให้ท่านสงฆภิกขุโต นั้น เป็นอุปัชฌายะ
สำหรับคณะธรรมยุตต์ต่อไป, ยังทรงชมเชยท่านสงฆภิกขุโต นั้นเข้า
มาให้ทรงทราบ ว่า “ท่านสงฆภิกขุโต นี้ ตั้งตัวเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ปฏิบัติ
มั่นคงรักษานบธรรมวินัยของคณะธรรมยุตต์ไว้ด้วยดี และปฏิบัติ
หนักแน่นในพระธรรมวินัย ถ้าหม่อมฉันจะผนวชอีก ก็จะต้อง
นิมนต์ท่านผู้นี้เป็นพระอุปัชฌายะ” ดังนี้. กรมเจ้าพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงตั้งแต่งตั้งให้ท่านสงฆภิกขุโต เป็น
อุปัชฌายะสำหรับธรรมยุตต์เมืองอุบลแต่บัดนั้นมา.

พระพรหมมุนี นามเดิมอ่อน ฉายา คีรีโธ มีทรวดทรงสันต
 ติขาว ถิ่นศึกษาการทุกถ้วนปกติธรรมตา กำเนิดวันเสาร์ เดือน ๔
 แรม ๓๓ ค่ำ เวลากลางวันรุ่งขึ้นเถาะ ตรงกับวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๐
 บิดาเป็นกรรมการ ตำแหน่งเมืองชอเมืองกลาง มารดาชอบุตร
 สักกุตแสนทวีสุข ที่หมู่บ้านแคน ตำบลคอนมดแดง อำเภอเมือง-
 อุบลราชธานี ซึ่งห่างจากที่ตั้งจังหวัดไปทางบูรพทิศราว ๕๐๐ เส้น,
 เมื่ออายุได้ ๑๘ ปีบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดบ้านค้อ ตำบลค้อ อำเภอ
 วารินชำราบก่อนแล้วไปแปดเป็นสามเณรที่วัดศรีทอง ใน
 เมืองอุบล, เมื่อวันที ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้อุปสมบทที่
 พัทธสีมาวัดศรีทองท่านเทวธมฺม (ม่วง) เป็นพระอุปัชฌายะ ท่าน
 โชติปาโล (ทา) เป็นพระกรรมวาจาจารย์.

เมื่ออุปสมบทแล้วได้เฝ้าเรียนพระปริยัติธรรม อยู่ในสำนักวัด
 ศรีทอง โดยได้เฝ้าเรียนต่อท่านอุปัชฌายะบ้าง ต่อท่านอาจารย์บ้าง
 ต่อเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์เมื่อยังเป็นเปรียญบ้าง, เมื่อ
 เจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ลงไปอยู่นครจำปาศักดิ์ มีมุ้งจะ
 ให้ไปด้วย แต่พระอุปัชฌายะ ยังไม่อนุญาต, ครั้นดู พ.ศ. ๒๔๓๒ เจ้า-
 พระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ จะเข้ามาในพระนคร เพื่อรับตำแหน่ง
 เป็นเจ้าคณะเมืองนครจำปาศักดิ์ มีมุ้งอยากจะให้เข้ามาด้วย แต่พระ
 อุปัชฌายะก็ไม่อนุญาตอีก. การที่ท่านไม่อนุญาตทั้งดองคราวนั้น จะ
 เพราะอะไรเป็นเหตุ ได้สันนิษฐานแล้วเห็นว่า น่าจะเป็นเพราะเหตุ

๓ ประการคือ ๑. ท่านชรามาก จักชู้ไม่ค่อยเห็นหน จะไม่ไปมา
ก็ลำบาก ๒. เป็นผู้ปฏิบัติอยู่ใกล้ชิดกับท่านทั้งเป็นที่ไว้วางใจ และ
๓. อายุยังไม่ถึง ๒๔ เพราะท่านเคยปรารภอยู่เสมอว่า ถ้าจะเข้าไป
เฝ้าเรียนในพระนคร ต้องให้อายุได้ ๒๔ ดังนี้.

ครั้นดู พ.ศ. ๒๔๓๓ อายุย่างเข้า ๒๔ ดมความประสงค์ของอุปช-
ฌายะ และอุปชฌายะถึงมรณภาพแล้ว จึงได้เตรียมการเข้ามาตาม
เจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ณ กรุงเทพฯ ฯ ซึ่งเวลานั้นท่านพัก
อยู่ที่วัดพิชัยญาติการาม ท่านจึงฝากฝังให้เฝ้าเรียนอยู่ในสำนักเจ้าพระ-
คุณพระคำณโศภน (อหิสังโก อ่อน) ครั้นยังเป็นพระเมฆาธรรมรัต ณ
วัดพิชัยญาตินั้น, เวลานั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-
ญาณวโรรส ครั้นยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น ได้ทรงเริ่มตั้งโรงเรียน
มหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้นที่วัดบวรวิเวศวิหาร ด้วยพระบรมราชูปถัมภ์
และขยายสาขาออกไปตามวัดธรรมยุตต์ที่เป็นวัดสำคัญ. วัดพิชัยญาติ
ก็เป็นสาขาส่วนหนึ่ง. พระพรหมมุนีได้เป็นนักเรียนแห่งสาขามหามกุฏ-
ราชวิทยาลัย ของวัดพิชัยญาตินั้น, ทั้งได้คำภีร์ตำราจากมหามกุฏ-
ราชวิทยาลัยเป็นเคอนดะ ๒ บาท เฝ้าเรียนอยู่ในสำนัก ๔ ปี ตอบ
บาลีไวยากรณ์ได้. ดู พ.ศ. ๒๔๓๘ เมื่อเจ้า พระคุณพระอุบาล์คุณูปมา-
จารย์ได้รับตำแหน่งเป็นครูบาลีภาษาที่วัดเทพศิรินทราวาส ขอให้ไป
อยู่ด้วย จึงย้ายตั้งกคมาเป็นนักเรียนวัดเทพศิรินทราวาส, เฝ้าเรียน
ในสำนักอยู่ ๒ พรรษา ตอบได้ได้เป็นชั้นเปรียญตรีใน พ.ศ. ๒๔๓๘.

ขณะที่อยู่วัดเทพศิรินทราวาส^๕ หม่อมเจ้าพระศรีสุคตคัคยานุวัตร^๕
(คือหม่อมเจ้าพร้อม)^๕ เวदानันทรังเป็นเจ้าอาวาส^๕ ทั้งทรงจัดการ
โรงเรียนสาขามหาอภิศาวิชาวิทยาดีย^๕ ท่านได้ทรงให้เป็นภินทา-
รักษ^๕ รักษาสิ่งของซึ่งเป็นเครื่องอุปการณ์โรงเรียน^๕ น้อย ๑ ปี.

เมื่อเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์^๕ เสร็จมการออกไปตั้ง
โรงเรียนที่เมืองอุบล จึงทูลลากลับออกไปด้วยท่าน, และท่านให้คุม
เครื่องเดาเรียนออกไปก่อน. ในเวลานั้นการเดินทางจากพระนครไป
อุบล ต้องอาศัยเรือกลไฟไปขึ้นที่เมืองปราจีน แล้วอาศัยเกวียนเดิน
ผ่านทางเมืองศรีโคก^๕ ไปขึ้นที่วังสระเม็ด ผ่านระหว่างสุรินทร์^๕ ดังจะ
เข้าศรีสะเกษจึงถึงอุบล. การเดินทางคราวนั้นอย่างลำบาก เพราะเป็น
เดือนมีนาคมคือเดือนเมษายน ซึ่งเป็นเวลาฝนตกน้ำ ทงพระบาทเป็น
พรหมจารีไปด้วยกันอาพาธหนักลงในกลางทางที่กันดาร, ลำบากใน
การพยาบาลทุกอย่างเพราะอยู่กลางแจ้ง ในที่สุดเธอต้องถึงมรณกรรม
อยู่แนวองสระเม็ด, จวนาศุฟไปอุบลก็ไม่มีเกวียนบรรทุก เพราะเต็มไปด้วย
ด้วยสิ่งของหมดแล้ว จำเป็นต้องทำเผาปนกิจศุฟในกลางบ้าน^๕ เก็บ
เอาแต่อัฐิไป. การเดินทางจากพระนครไปอุบลคราวนั้น ๕๐ กว่าวัน
จึงถึง, เมื่อเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์^๕ เสร็จกิจในทางพระนคร
แล้ว จึงตามออกไปโดยอาศัยรถจากพระนครไปลงที่อำเภอ
แก่งคอย แล้วเดินข้ามดงพญาไฟไปถึงเมืองนครราชสีมา จึงว่าจ้าง
เกวียนเขาไปอุบล.

เมื่อเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ จัดตั้งโรงเรียนชน
 พระพรหมมุนีได้เป็นครูฝ่ายบาลีภาษาตั้งกล่าวแล้วในยุคลที่ ๓ นั้น ครั้น
 ต่อมาจุ พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้เข้ามาในพระนครกับเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณ-
 ูปมาจารย์ คราวเข้ามารับที่พระญาณรักธิต เป็นผู้อำนวยการศึกษา
 มณฑลอีสาน เมื่อเข้ามาคราวนั้นได้พักจำพรรษาอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร,
 ดมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนำเข้า
 เฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปิยมหาราช ด้วยกันกับเจ้าพระ
 คุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก
 ออก แต่การเฝ้าเป็นไปรวดเร็ว ออกพรรษาแล้วเข้าด้อมพระปริยัติธรรม
 อีก ได้ขึ้นเปรียญโทและได้รับพระราชทานรางวัลเป็นมูลค่า ๘๐ บาท
 ในการด้อมเปรียญได้นั้น, แล้วกลับออกไปอุปถัมภ์เจ้าพระคุณพระ
 อุบาล์คุณูปมาจารย์ในสำนักนั้น. เมื่อออกไปคราวนั้นนอกจากทำหน้าที่
 เป็นครูอย่างเดิมแล้ว ยังได้รับหน้าที่เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลอีสาน
 ตำแหน่งหนึ่ง ได้รับพระราชทานค่าพาหนะและค่าภัตตาหารบิณฑ
 ๕๐๐ บาท สำหรับเป็นกำลังออกจัดการคณะการศึกษาและการ
 พระศาสน์ช่วยเจ้าคณะมณฑลอยู่ ๔ ปี.

ครั้นเจ้าคณะมณฑลหมดอายุแล้ว ได้รับตำแหน่งเป็นผู้แทนเจ้า-
 คณะมณฑลอยู่ ๓ ปี แล้วได้เข้ามารับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น
 พระราชาคณะที่พระศาสน์ดิลก และตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสาน
 ในวันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๔๗ ณ พระที่นั่งทรงธรรมวัดเบญจมบพิตร

เนื่องในงานฤดูหนาวของวัด. ที่เป็นอย่างนั้นเพราะเข้ามาไม่ทันพระราช-
พิธีตรมมงคล เมื่อเสร็จการแล้วก็ดับออกไปจัดกิจพระศาสนาของ
พระเดชพระคุณอยู่วัดคู่บุญ เมืองอุบลตามเดิม. กิจการที่จัดนั้นได้
จัดตามหลัก ๓ อย่าง คือ การคณะ, การศึกษา, และการพระศาสนา.

การคณะนั้นได้กระเบียบการปกครองหมู่คณะ การปกครองนั้น
กำหนดพณภูมิคือวัด โดยปริมาณเท่ากันเป็นหนึ่งหมวด เท่าเป็นหนึ่ง
แขวง เท่าเป็นหนึ่งจังหวัด รวมเข้าเป็นหนึ่งมณฑลอย่างหนึ่ง,
กำหนดบุคคลคือภิกษุสามเณรและศิษย์วัด ซึ่งอยู่ในวัดทั้งปวงนั้น
ย่อมสังกัดขึ้นต่อพระอธิการคือเจ้าอาวาส พระอธิการทั้งนั้นรวมขึ้นต่อ
เจ้าอธิการ คือเจ้าคณะหมวดหรืออุปัชฌายะ, เจ้าอธิการทั้งนั้น
รวมขึ้นต่อเจ้าคณะแขวง, เจ้าคณะแขวงทั้งนั้นรวมขึ้นต่อเจ้าคณะ
จังหวัด, ปวงเจ้าคณะจังหวัดรวมขึ้นต่อเจ้าคณะมณฑล, ระเบียบอัน
เป็นหลักที่กล่าวมาโดยย่อนี้ชื่อว่า การคณะ คือการปกครอง.

เมื่อเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ ได้วางหลักดังไว้แล้ว
พระพรหมมุนีครั้งยังเป็นพระสาส์นติดก ผู้รับมรดกก็ได้ดำเนินตาม
ในชั้นแรกรู้สึกหนักใจอยู่บางประการ, เพราะว่าเจ้าหน้าทีทุกชั้นล้วน
เป็นผู้มีพรรษาอายุมาก ดั้งเดิมเจ้าคณะมณฑลมีพรรษาอายุช้วน,
ท่านเหล่านั้นทั้งยังหนักอยู่ในวัตรธรรมนิยมที่เคยประพฤติมาแต่โบราณ-
กาลอดด้วย. ถึงกระนั้นก็ไม่ทอดธุระอดสำหะพยายามหาหนทางแก้ไข
ด้วยธรรมิกอุบาย ประครองบ้าง ชุมชบ้าง และคือชี้ให้เห็นเหตุผล

เพื่อให้ละส่วนทายนะคือเสื่อม และเพื่อให้ดำเนินตามส่วนวิฆเนคือ
เจริญ, และนำคือพาหลักเรียงในส่วที่ผิด พาประพฤดีประกอบใน
ส่วนที่ถูก, แต่หลักสำคัญที่จะให้สำเร็จประโยชน์ในการปกครอง
หมู่คนนั้น อยู่ที่ทำให้มีความรักใคร่เคารพนับถือ ^{ขึ้น}เป็นหลักสำคัญ
ที่^{ขึ้น}ต้องพระเดชพระคุณ^{ขึ้น}ได้ ^{ขึ้น}เท่าที่เป็นอยู่ก็เพราะอาศัย^{ขึ้น}หลัก^{ขึ้น}
การที่จะให้รักใคร่เคารพนับถือ^{ขึ้น}นั้น ต้องเพ่งมองดูบุคคลคือ ถ้าผู้ที่มี
พรรษาอายุสูงกว่าก็นับถือโดยฐานเป็นผู้ใหญ่ไม่สูง, ถ้าผู้ที่มีพรรษา
อายุเสมอกันก็นับถือโดยฐานเป็นมิตร, ถ้าผู้ที่มีพรรษาอายุน้อยกว่าก็
นับถือโดยฐานเป็นศิษย์.

การที่ปกครองหมู่คนมาโดยลำดับกาลไม่มีผู้กระต่างกระเดื่อง
ก็เพราะอาศัยธรรมเนียมกอุบายที่กดขี่มานานโดยด้นมาก, ปางหนึ่งได้เข้า
เฝ้าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตรัสถามว่า
“เธอเป็นผู้มีพรรษาอายุน้อย ^{ขึ้น}เจ้าคณะที่มีพรรษาอายุมากแสดง
อาการกระด้างกระเดื่องต่อเรอมัหรือไม่” ได้ทูลตอบไปว่า “ไม่มี”
ตรัสถามต่อไปว่า “เธอดำเนินการอย่างไร” ก็ได้ทูลแถลงถวาย
ธรรมเนียมกอุบายที่กดขี่มานาน ^{ขึ้น}ทรงรับรองว่า “ปฏิบัติที่เธอดำเนินดี
ถูกต้อง ถ้าสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงทราบ จะทรง
พระกรุณาโปรดเขายิ่งกว่านี้.” ดังนั้น การปกครองที่เป็นไปโดย
ด้นมุ่ม ย่อมอาศัยความรักใคร่เคารพนับถือเป็นหลักสำคัญ, ผู้สนใจ
ในการ^{ขึ้น}จึงควรพิจารณา.

การศึกษานี้ คือการให้ความรู้แก่บุตร แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือภาษาบาลี ๑ ภาษาไทย ๑ ส่วนภาษาบาลีครึ่งกระโหลกที่จัดเป็นตำรา เป็นต้นมอญที่วัดสุทัศน์แห่งเดียว บัณฑิตภิกษุสามเณรทั้งส่วนโกธทั้ง ส่วนโกธตลอดคณมณฑลอุดรธานี, ผู้ที่ใคร่ต่อการศึกษา ก็อุทิศมา เฝ้าเรียน. การสอนได้ดำเนินตามแบบมหาเมฆราชวิทยาลัย ชั้นต้น ส่วนบาลีสอนเพียงบาลีไวยากรณ์ อภิธานศัพท์ และธรรมบท, ส่วนนักธรรมสอนเพียงธรรมวินัยในวงโคกาท. ภายหลังค่อยขยายตัว เจริญขึ้นโดยลำดับ ส่วนบาลีที่เป็นสำนักเรียนชนหลายจังหวัด จนได้ ตั้งนักเรียนเข้าสอบชั้นเปรียญในสนามหลวง, ส่วนนักธรรมขยายตัว เจริญขึ้นทุกจังหวัดทุกแขวงตลอดถึงบางตำบล จนมีคนเรียนเข้าสอบ ทั้งชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก แม้ถึงธรรมศึกษาก็คู่กัน. ส่วนภาษาไทยใน ปุณตนี เมื่อยังไม่มีการมณฑล เจ้าคณะมณฑลเป็นผู้อำนวยการเอง, ได้ให้พระเดชพระราชาผู้ที่มีคุณพละดมควร ซึ่งอยู่ในพื้นภูมิ อันนั้นเป็นครูบ้าง, ได้ขอจากกระทรวงธรรมการไปเป็นครูบ้าง, ถึง คราวสอบได้ เจ้าคณะมณฑลเป็นผู้อำนวยการจัดเอง ต่อเมื่อมีธรรม- การมณฑลแล้ว เจ้าคณะมณฑลก็มีได้เป็นในการนี้ ช่วยสนับสนุน ในส่วนที่ควรมาโดยลำดับ.

การพระศาสนานี้ คือการตั้งสอนอบรมปวงชนทุกเพศทุกชน ให้มีศีลน่านประกอบด้วยศีลธรรม, เพราะว่าธรรมดาบุคคลทุกหมู่เหล่า แม้ถึงจะปกครองกันเป็นหมวดหมู่ และได้ศึกษาสำเหนียกจนเกิด

ความฉลาดรอบรู้ ถ้าไม่มีศีลธรรมประจำสันดาน ก็ไม่อาจตั้งตน
เป็นพลเมืองดีได้, ต่อเมื่อมีการสั่งสอนอบรมให้ประกอบด้วยศีลธรรม
จึงจะยังประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์เบื้องหน้าให้สำเร็จได้. ฉะนั้น
เหตุผลทั้งปวงนี้เป็นที่ตรง เจ้าคณะมณฑลจึงได้พากเพียรพยายามปลูก
ปวงชนภาคอีสานทั้งบรรพชิตและทั้งฆราวาสอันมีสันดานหัดดี
คือจมอยู่ในดีทชกรรมเนี่ยมเก่าแก่ ด้วยกรรมิกอุบายนานาประการ
เพื่อให้ตนพ้นจากหัด, อยู่ที่ไหนไปทีไหน เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้น
ณะเพาะหน้า จะเป็นการคะนองคิด การศึกษากิดเกิดขึ้น ได้จัดทำไป
ตามส่วน.

ที่จริงการคณะและการศึกษาทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นกรรมระเบียบ เมื่อ
ได้วางแผนลงไปแล้ว, ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงให้เป็นอย่างอื่นก็คงจัด
ไปตามแผนที่วางไว้. ส่วนการพระศาสนาเป็นการสั่งสอนอบรมปวงชน
ให้มีสันดานประกอบด้วยศีลธรรมนี้ ไม่มีระเบียบแบบแผนต้องได้ใจ
พราดสอนอยู่เดิม, การพราดสอนนั้นจะต้องเพ่งมองดูอุปนิสัยดีของ
บุคคล ถ้าผู้ที่มีอุปนิสัยดีที่จะเป็นไปในประโยชน์ปัจจุบัน ก็พราดสอน
ให้เป็นไปในประโยชน์ส่วนนี้, ถ้าผู้ที่มีอุปนิสัยดีที่จะเป็นไปใน
ประโยชน์ปัจจุบัน และในประโยชน์เบื้องหน้า ก็สอนให้เป็นไปใน
ประโยชน์ทั้งสอง, ถ้าไม่เพ่งมองให้รู้จักอุปนิสัยดีเสียก่อน เป็นแต่
สอนตายไปก็ไร้ประโยชน์ เหมือนอย่างให้ดวงแก้วมณีอันมีค่าแกตึง.
ดังนั้น การสั่งสอนปวงชนชาวชนบทจึงต้องเพ่งมองให้รู้จักอุปนิสัยดี.

นอกจากการปราศวนแล้ว ยังได้แต่งหนังสือหลายเรื่อง อาทิ
คือ เรื่อง “หลักชาติ” ว่าด้วยการเพราะปลูก, การช่าง, การ
ซื้อขาย, ๑, เรื่อง “แว่นใจ” ว่าด้วยการคุ้ยเขี่ยทรัพย์ในดินดินในน้ำ
๑, เรื่อง “สอนหนุ่มน้อย” ว่าด้วยการเตือนเด็กให้รับแรงศึกษาแต่
อายุน้อยเยาว์ ถ้าแก่เกินควรแล้วจะเรียนไม่สำเร็จ เหมือนดินที่บ่ม
หม้อกำลังหมาดยังเหนียวพอดดีให้รับบ่ม ถ้าทิ้งไว้ให้แห้งกับบ่มไม่ได้
ฉะนั้น ๑, เรื่อง “สอนนางนาง” ว่าด้วยลูกอุปถัมภ์บำรุงดีในพ่อแม่
ก็เป็นบ่อให้เกิดบุญ พ่อแม่เลี้ยงดูอบรมดีในบุตรก็เป็นบ่อให้เกิดบุญ
ผัวทรนุกหมัดในเมียก็เป็นบ่อให้เกิดบุญ เมียปฏิบัติดีในผัวก็เป็นบ่อ
ให้เกิดบุญ ทุกคนชนหมั้นเพียรดีในหน้าที่การงานก็เป็นบ่อให้เกิดบุญ
คือทรัพย์สิน ๑, เรื่อง “หลักครู” ว่าด้วยผู้เป็นครูที่จะสอนบุคคลต้อง
ให้เหมาะกับพณภูมิของบุคคลทั่วไป ๑ เกร็ดแต่งหนังสือเหล่านี้แล้ว
พิมพ์แจกจ่าย ก็เพื่ออบรมนิสัยดีให้หมอบไปในประโยชน์ปัจจุบันและ
ประโยชน์เบื้องหน้าทางดิน.

การคณะ การศึกษา และการพระศาสนา ที่จัดเป็นหลักสำคัญ
ในหน้าที่อันใดจงต้องพระเดชพระคุณด้วยความอุตสาหะเต็มกำลัง มา
ตั้งแต่เบองต้นจนบัดนี้ คำนวณกาลได้ ๓๐ กว่าปีมาแล้ว ส่วนกิจ
พิเศษที่ควรกล่าวในที่นี้คือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงตรวจการคณะสงฆ์หัวเมืองมณฑล
พิษณุโลกและมณฑลอยุธยา ทรงโปรดให้โดยเสด็จทั้ง ๒ คราวใน

ศกเดียวกันนั้น, การที่ได้โดยเด็ดจันท์ นับว่าใคร่ได้เห็นโบราณวัตถุ
และกิจการส่วนอันดชนมากมายทีเดียว.

อนึ่ง การก่อสร้างซ่อมแซมถาวรวัตถุ ก็ได้ได้ใจไม่ได้ทอดธุระ
ทั้งในระหว่างที่อยู่วัดสุปัฏนทั้งในระหว่างที่อยู่วัดสุทธจินดา, ระหว่าง
ที่อยู่วัดสุปัฏนนั้นได้ก่อสร้างตามควรแก่กำลัง แต่จะกล่าวเฉพาะ
วัตถุที่สำคัญ คือ

๑. ได้ทุนจากกระทรวงธรรมการ ๘๐๐ บาท เป็นกำลังสร้าง
โรงเรียน “อุบลวิทยาคม” ดำเนินด้วยแรงงานของภิกษุสามเณร,
พระปลัดทศเป็นนายช่าง ส่วนที่ขาดเงินเจ้าคณะมณฑลได้อุดหนุน.
โรงเรียนหลังทรงมณฑาพณ ๒ ชั้น หลังคามุงกระเบื้องดินเผา บัน
เป็น ๗ ห้อง กั้นฝาโดยรอบขนาดกว้างและยาวจำไม่ได้, แต่ได้บอก
ถวายพระราชกุศลแล้ว บัดนี้ทางการได้ซื้อโรงเรียนหลังนี้ไปสร้างขึ้น
ในบริเวณโรงเรียนเบญจมมหาราชที่สร้างขึ้นใหม่ ทางด้านตะวันตก
ทุ่งศรีเมือง แล้วได้ย้ายนักเรียนไปรวมกัน.

๒. แม่เกิดชอบภรรยาขุนพิพัฒน์พานิช (เคย) ได้ตั้งทรัพย์-
๘,๐๐๐ บาท เหมช่างจีนสร้างโรงเรียนนักธรรมคณะจังหวัดอุบล-
ราชธานีทรงมณฑา เดิมหลังคามุงกระเบื้องดินเผาเปิดเป็นมุง
ดังกระดี่ พนชนบนปูกระดานกั้นฝาโดยรอบมีมุขมีเฉลียงด้านหน้า ชั้น
ล่างโถงปูกระเบื้องดินเผาขนาดกว้างยาวเท่าโรงเรียนอุบลวิทยาคม

๓. ได้สร้างพระประธานซึ่งมีนามว่า “พระพุทธสัพพัญญูเจ้า”

ขนาดหน้าตักกว้าง ๔ คืบ พระสุคต ด้วยมุงจะให้เทืองค้ำดมเด็จพระ-
บรมศาสดา ปางมารวิชัย มีลักษณะน่าเลื่อมใสแก่ผู้ใคร่เลื่อมใส เป็น
พระหัตถ์ขวาไม่ปิดทอง ด้านโศกษาคู่ที่หัตถ์ขวาหน้าหน้า ๓๐ หาบ
เพราะหุ่นโอบด้วยขมวงหนามาก. พระอุโบสถนายะดีท่าเจ้าวัดบูรพา
เมืองอุบล เป็นช่าง การหล่อพระพุทธรูปปฏิมากรองค์นี้จัดเป็นการ
ใหญ่ ได้พร้อมกันทั้งฝ่ายวัดฝ่ายบ้าน ฝ่ายวัดมีเจ้าคณะมณฑลเป็น
ประธาน ฝ่ายบ้านมีสมุหเทศาภิบาลเป็นหัวหน้า ได้เริ่มการแต่วัน
ที่ ๔ กรกฎาคม ถึงวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ เวลา ๔.๐๓ น.
ได้เททองเสร็จในวันนั้นปลดอดดีทุกถ้วนไม่มีเสียหาย พระพุทธรูปองค์
นี้ได้ตั้งพิธีหล่อในบริเวณวัดสุปัฏนารามเอง.

๔. การสร้างพระอุโบสถอันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาเจ้า
นั้น ก็ได้เริ่มต่อแต่การสร้างพระพุทธรูปปฏิมาเจ้าแล้วมา พระอุโบสถ
หลังนี้จัดเป็นขนาดใหญ่ ด้านกว้าง ๒๐ เมตร ด้านยาว ๓๔ เมตร
สูงแต่ยอดช่อฟ้าหวนาคลงถึงพื้นล่าง ๒๒ เมตร ส่วนหลังบนยื่นออก
เป็นมุขที่เดียว มีเฉลียงทั้งสองข้าง มีประตูโดยรอบแทนหน้าต่าง
เพราะต้องการแสงสว่าง มุงกระเบื้องซีเมนต์แต่ทำเป็นแบบกระเบื้อง
ไทย มีกำแพงแก้วโดยรอบ.

การที่ไม่ได้สร้างพระอุโบสถหลังนี้ทดแทนที่พระอุโบสถหลังเก่า
มีเหตุขัดข้องอยู่ ๒ ประการ คือประการแรกตั้งอยู่ใกล้กับหน้าวัด ทำ
ให้ตนาบแคบไป เพราะในครั้งกระโน้นเมื่อถึงคราวถือน้ำพระพิพัฒน์.

ด้ยยา ไม้พอกแก้กองทหาร กองตำรวจ กองเล็บบ้าและกองลูกเล็บ.
 ประการสองตั้งอยู่ในสถานอันเคียงลงไปทางแม่น้ำมูล เป็นเหตุทำให้
 ผนังแตกกว้างเพราะความทรุด. เมื่อเหตุการณ์เป็นดังนี้จึงมีมณฑลพระ-
 เภราหุเถระ และเชิญข้าราชการ—คฤหบดีมาประชุมตั้งกรรมการ
 พิจารณาทั้งฝ่ายวัดฝ่ายบ้าน. พระพรหมมุนีครั้งยังเป็นพระราชมนู
 เจ้าคณะมณฑลเป็นประธาน พร้อมด้วยกรรมการฝ่ายวัดคือ

๑. พระคำสอนติดก (จิตเตโน เตน) ๒. พระศรีธรรมวงศาจารย์ (เกตุโร-
 ทองจันทร์) ๓. พระครูวิโรจน์รัตโนบล (หนุตโร รอด) ๔. พระครู
 ประจักษ์อุปบดคุณ (ญาณาสโย ดุย) ๕. พระครูปลัดสุวัฒน-
 พรหมจริยคุณ (กตุตโป ไซ) ๖. พระครูวินัยธร (ปณฺทโร บั้วรี)
 กรรมการฝ่ายบ้านคือ ๑. พระยาศรีธรรมศกราช (ป๊อ บุญนาค)
 ตมฺหเทศาภิบาล ๒. พระยาประทุมเทพภักดีศรีอุปดราชธานี (อวม
 บุญยรัตพันธ์) ผู้ว่าราชการจังหวัด ๓. พระยาดุรเกษตร์โสภณ
 แต่ยังเป็นพระเทพคำสดตรราชสุภาบดี (เจือ ชูโต) อธิบดีศาลยุติธรรม
 มณฑล ๔. พระยาอรรณพวิรัชวาทเคฺรณ แต่ยังเป็นพระดีทักษ์กคบุรรมย์
 (ปลั่ง จินตกานนท์) อัยการมณฑล.

เมื่อพร้อมกันแล้วได้ปรึกษารื้อตกดงกันว่า พระอุโบสถหลัง
 เก่านี้ แม้เป็นส่วนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้ง
 พระราชทรัพย์ให้สร้างขึ้นก็ดี แต่ความชำรุดทรุดโทรมของพระอุโบสถ
 เหลือกำลังที่จะบูรณะปฏิสังขรณ์ จำเป็นจะต้องรื้อ เมื่อรื้อแล้วจะสร้าง

ชั้นที่เดิมก็ไม่เหมาะสมด้วยเหตุ ๒ ประการดังกล่าวแล้ว. การที่จะสร้าง
ชั้นใหม่แต่ไม่อยู่ที่เก่า เมื่อถาวรมั่นคงเป็นประโยชน์แก่พระศาสนาได้
ดีแล้ว ก็ถือว่าเป็นการฉลองพระเดชพระคุณ, จึงควรหาที่ใหม่ให้
ปราศจากโทษ ๒ ประการ คือ ให้พ้นจากถนนหากจะมีการตัดทางเข้า
มาในอนาคต และให้พ้นจากการพังของตึกแห่งแม่น้ำมุด แต่ต้อง
ให้หมายเขตต์ของพัทธสีมาเดิมไว้ (ส่วนนี้ก็ได้หัดอุปฐัมภ์หมาย
เขตต์ไว้แล้ว).

เมื่อกรรมการทำความตกลงกันแล้วดังนี้ จึงได้กะที่จะสร้าง
พระอุโบสถหลังใหม่ ทางด้านทิศพายัพซึ่งห่างจากพระอุโบสถหลังเก่า
ไปราว ๕ วา หันหน้าลงสู่แม่น้ำมุดทางทิศใต้ แต่หลังเก่าหันหน้าไป
ทางทิศตะวันออก ก็เหตุการณ์หาทุนในการสร้างพระอุโบสถ ที่ประชุม
ตกลงเห็นว่า วิธีนี้ไม่ดีเท่าที่สมควรให้เจ้าคณะมณฑลออกไปแสดง
ธรรมตามท้องที่ทุกตำบล สุ่มหาเจ้าอาวาสเป็นผู้ตั้งเจ้าหน้าที่จะปกครอง
ให้พระราชวรพงษ์เทศน์ ผู้ที่จะบูชาภักดิ์เทศน์เท่าไร ให้ไปได้บาตร
ที่ตงไว้จะเพาะหน้าเจ้าคณะมณฑลนั้น และมีเจ้าพนักงานทำบัญชี
ให้รู้ว่าตำบลไหนได้เท่าไร แล้วก็ได้ดำเนินตามข้อที่ตกลงนี้ ในการ
หาทุนด้วยวิธีต่างกหนดกันตั้งแต่ชั้นผู้ใหญ่ลงไปถึงทวยราษฎร์เพราะ
ไม่เป็นการกะเกณฑ์ ผู้มีกำลังเพียงเล็กน้อยแต่ต่างก็เห็นกันไปก็ได้
บาตรได้ ที่ใดปางใด เจ้าคณะมณฑลมิได้ไปหรือไม่อยู่ก็ให้พระรูปอื่น
ที่สมควรไปเทศน์แทน ผู้ที่ทำการแทนในหน้าที่นั้น โดยมากก็คือ

พระศรีธรรมวงศาจารย์ (เกตุโร ทองจันทร์).

การก่อสร้างพระอุโบสถหลังนี้ ย่อมสำเร็จได้ด้วยกำลังความ
อุทิศสาธุของภิกษุสามเณรทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งมีพระครูปลัดสุวัฒน-
พรหมจริยคุณเป็นนายช่างผู้อำนวยการ พระครูประจักษ์อุปบดคุณ
และพระครูวินัยธร (บัวรี) เป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการ ตลอดจนกำลังความ
เต็มใจสละบ้านเรือนทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยช่วยอุปถัมภ์บำรุง. ส่วนแปด
พระอุโบสถหลังนี้ได้งานหลวงสถิตยวิมานการ ผู้เป็นช่างหลวง
ซึ่งเวลานั้นไปเป็นหัวหน้าทำถนนสายอำเภอพิบูลมังสาหารไปต่อกับ
ฝรั่งเศส, รูปพระอุโบสถหลังนี้ถ้าสังเกตจะเห็นเป็น ๓ ส่วน คือส่วน
หลังคาเป็นไทย ส่วนกลางเป็นเยอรมัน ส่วนฐานล่างเป็นของโบราณ.
การก่ออิฐโอบกปูน ที่แรกจ้างช่างจีนช่างญวนมาทำเป็นตัวอย่าง แล้ว
เลือกผู้สนใจในการสังเกตเข้าทำการกับช่างเหล่านั้น พอชำนาญดีแล้ว
เลิกการจ้างช่างเหล่านั้นเสีย, ส่วนปูนที่แรกได้อาศัยทางนครพนม
แต่ทางไถ่ตราคาแพง สืบหาส่วนที่ใกล้ ได้ทราบว่ามีย่านปูนอยู่ตาม
ท้องห้วยทางตำบลกะเดียนและตำบลกุศลกรอำเภอซุดุ จึงให้ส่งตัว
อย่างมาเผาคู เห็นเป็นปูนที่ดัดแต่งเป็นทางไกลอยู่ ได้ให้พระครู
วิโรจน์รัตโนבותออกไปสำรวจดู บางที่อาจจะมีส่วนที่ใกล้กว่านั้น.

พระครูวิโรจน์รัตโนבותออกไปตรวจดูตามแนวสันเนินที่เนื่องมา
มาจากห้วย มีย่านปูนนั้นลงมาทางทิศใต้ ได้พบหินปูนชนิดหนึ่งที่ห้วย
อามพาม ตำบลตาตดุม อำเภอพิบูลมังสาหาร ซึ่งใกล้ตำบลดอน

เป็นทางสะดวกดี แนะให้ราษฎรเขาทำขาย ที่นั้นเคยกลายเป็นที่ทำปูน
 จักว่าเป็นอาชีพของราษฎรได้ส่วนหนึ่งจนบัดนี้, นัยว่าใช้จะมีแต่ที่ห้วย
 อามพามเท่านั้นหาไม่ได้ แม้ในลำน้ำโคมใหญ่และลำห้วยตุ๊ก ตำบล
 ได้ได้ อำเภอพิบูลมังสาหารนั้น ก็มีตุ๊กกัน. หินปูนชนิดนี้เผาแล้วไม่สู้
 ขาวนักแต่มีคุณภาพเกือบเท่ากับซีเมนต์, ได้ยินว่าลำห้วยเงินที่
 นครจำปาศักดิ์ก็เป็นหินชนิดนี้ มีผู้ชมว่าเป็นปูนที่ดี. เมื่อค้นพบบ่อปูน
 เช่นนั้นว่าทำความสะดวกให้แก่การก่อสร้างขึ้นไม่น้อย, การปั้นนา
 กัด บันไดหีโตกกัด การปั้นดวงตายหรือส่วนอื่นกัด ครึ่งที่หนึ่งไม่เป็น
 ที่พอใจให้ทุบทิ้ง, แม้ถึงครึ่งที่ ๒-๓ ถ้าไม่เป็นที่พอใจให้ทุบทิ้ง,
 การที่หาเช่นนั้นเพื่อจะฝึกหัดให้บุตรเป็นช่าง, เพราะว่าผู้ที่จะเป็นช่าง
 ทุกแผนกบัณฑิตในโลก ต้องอาศัยความเคยเป็นปัจจัยให้เกิดความ
 ขำนาญ ความเคยนั้นได้แก่ความลงมือกระทำอะไร ๆ ทั้งหมดแต่ครั้ง
 ที่ ๒ ขึ้นไป จึงจัดว่าเป็นความเคย การทำครึ่งหนึ่งหนเดียวจะ
 จัดเป็นความเคยหาได้ไม่, ส่วนความชำนาญนั้น ได้แก่ความทำ
 อะไร ๆ จนอยู่ตัวหรือคงที่. ข้อพึงเห็นตามทางประวัติศาสตร์ที่กล่าว
 กันว่าสมัยหอย—สมัยหิน—สมัยทองแดง—สมัยเหล็ก—ตลอดถึงสมัย
 ไฟฟ้าไฟแกน ต้องอาศัยความเคยความชำนาญเป็นที่ตั้ง. เพราะ
 ว่าผู้ที่เป็นครูเคาทั้งหมดล้วนแต่มีอุตุสาหะกระทำทดลองดูก่อนทั้งสิ้น.
 เมื่อเห็นเป็นดีแล้วจึงแต่งเป็นตำราหรือแบบแผนไว้ ตำราหรือระเบียบ
 แบบแผนทั้งหมด ย่อมเกิดมีขึ้นภายหลังแห่งการกระทำทั้งนั้น.

การสร้างพระอุโบสถหลังใหม่ให้เป็นที่ไปตามแนวนี้, และ
 เนื่องในการสร้างพระอุโบสถนี้ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณได้
 เสนอความเห็นว่ ธรรมเนียมการก่อสร้างของใหญ่โตเช่นนั้น จะต้องขึ้น
 เป็ดองเครื่องทัพพสัมภาระมาก ดังของเท่าที่มีอยู่ในจักไม่พอ ดงมือ
 ทำไปแล้วเมื่อขาดแคลนจะเรียกลำบาก หัวเมืองไม่เหมือนในพระนคร
 เพราะไม่มีผู้ทำไว้จำหน่าย ถึงมีบ้างก็จำนวนเล็กน้อย ควรตั้งโรงงาน
 การช่าง เดอกบุคคลผู้ควรเป็นพนักงาน พนักงาน เจ้าพนักงาน แล้ว
 แยกเป็นประเภท คือ กองปั้นอิฐ, กองซ่อมดีขาว และกองไม้, เมื่อ
 ้องการอิฐเท่าไร ต้องการไม้เท่าไร ต้องการข้าวสารเท่าไร ก็ตั้งขอ
 ให้เขาตั้ง เหลือจากส่วนที่ต้องการ เขาจะได้ซื้อขายตามประเพณี. ถ้า
 ได้อย่างนี้จักเป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายเราจะสะดวกในเมื่อมี
 ความต้องการฝ่ายเขาจักชำนาญในงานรู้จักในการซื้อขาย,
 เจ้าคณะมณฑลเห็นชอบด้วยขอท่เสนอขึ้น จึงให้ตั้งโรงงานการช่างขึ้น
 ตั้งกรรมการตั้งขึ้นคอยควบคุมดูแลช่วยกันและตั้งให้พระครูปลัดเป็นคร
 ดอนบัญชีคู่ ดอนการคำนวณหน้าไม้ ดอนการกตังทำตุ้โต๊ะเก้าอี้
 กระดานดำ ดอนเขียนแปลนการก่อสร้าง ดอนวิชาปั้นและก่อเตาเผาอิฐ
 ดอนวิชาซ่อมดีขาว พนักงาน พนักงาน เจ้าพนักงานอยู่ในความคุ้มครอง
 ของวัดทั้งต้น, เชิญให้สมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด และ
 ข้าราชการแผนกอื่นอีก เป็นกรรมการอุปถัมภ์บำรุงในส่วนโรงงาน
 ต่างก็พากันยินดีช่วยสนับสนุน.

ความจริงการก่อสร้างพระอุโบสถหลังนี้ ได้เริ่มเตรียมเครื่องที่พพ-
 ดัมภาระแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้ดืมือขุดรากตอกเข็ม
 ก่อฤกษ์ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ การก่อสร้างส่วนใหญ่จึงเป็นผลสำเร็จรวม
 เงินค่าก่อสร้างที่เรียกได้มาทั้งสิ้น ๗๐,๐๐๐ บาท ส่วนการติดดวงดาว
 ที่เพดานเพิงเป็นผลสำเร็จใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ซึ่งได้นายพันตรีหลวงดำเร่
 ดำรงกิจ (พร้อม ศัจจานนท์) เป็นหัวหน้าจัดการในเรื่องนี้ และ
 ได้ทำการหกรรณฉลองและผูกพัทธสีมา ในวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ.
 ๒๔๗๘ การก่อสร้างได้รับความสะดวกจากโรงงาน ส้มความมุ่งหมาย
 ทุกอย่าง ส่วนโรงงานก็ได้รับประโยชน์ กล่าวคือกองบ้นอิฐได้ถือ
 เอาอาชีพในการบ้นอิฐ กองไม้ได้ถือเอาการสร้างไม้เป็นอาชีพมาจน
 บัดนี้ เว้นแต่กองซ่อมสร้าง เมื่อมีโรงสีใหญ่ขึ้นแล้วก็บ้นอันต้มเด็ก
 ไป การตั้งโรงงานข้างนั้นนับว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พุทธจักรและ
 อาณาจักรทั้ง ๒ อย่าง เจ้าคณะมณฑลขณะที่อยู่วัดสุปัฏน จังหวัด
 อุบลราชธานี ได้พาพุทธบริษัทก่อสร้างถาวรวัตถุที่สำคัญดังกล่าวมานี้
 ส่วนในวัดสุทธจินดา พุทธบริษัทผู้เลื่อมใสได้ก่อสร้างถาวรวัตถุที่
 สำคัญถวายไว้เป็น ๒ ระยะกาล คือสร้างก่อนแต่ยังไม่มาอยู่ และ
 สร้างเมื่อมาอยู่แล้ว ส่วนที่สร้างก่อนนั้นได้แก่พระอุโบสถ กำแพง
 หน้าวัด และหอสมุด ผู้ที่เริ่มการก่อสร้างส่วนนี้ไว้ คือพระยา-
 เพ็ชรธานี (คณ รัตตประจิตร) ครังเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑล

นครราชสีมา ฤ.พ. ศ. ๒๔๖๗ คณะข้าราชการทหาร พด เรือนและพ่อค้า
 คฤหบดี ซึ่งมีพระยาเพชรบูรณ์เป็นหัวหน้าได้ปรึกษากันว่า เมืองนคร-
 ราชสีมาเป็นเมืองใหญ่ เป็นหัวเมืองเอกในภาคอีสาน การพระศาสนา
 ยังไม่เจริญรุ่งเรืองเหมือนบางมณฑลที่เจริญแล้ว โดยที่เจ้าคณะ
 มณฑลมิได้สถิตอยู่ที่มณฑล ควรจะอาราธนาเจ้าคณะมณฑลให้
 มาสถิตอยู่ประจำเมือง ครั้นแล้วต่างก็เห็นพ้องกันว่า ควรจะรวม
 วัดหน้าทอนและวัดบรมจินดา อันตั้งอยู่หน้าศาลารัฐบาลให้เป็นวัดเดียว
 กัน สร้างสรรค์ขึ้นเป็นวัดใหญ่ให้คงามควรเป็นศรีสง่าแก่บ้านเมือง
 และเป็นที่สถิตอยู่ของเจ้าคณะมณฑล ครั้นปรึกษากันตกลง
 แล้ว มีบอกไปกราบทูลพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์
 กรมเจ้าพระดังพระราชเจ้า.

กรมเจ้าพระดังพระราชเจ้า ทรงอนุโมทนาประทานอนุมัติให้จัดการ
 ตามประสงค์ และทรงประทานนามวัดที่จะสร้างขึ้นใหม่ว่า วัดสุทธ-
 จินดา ครั้นแล้วสมุหเทศาภิบาลได้จัดตั้งกรรมการขึ้นชุดหนึ่งดำเนิน
 การจัดการบอกบุญเรียไร, ในมณฑลนครราชสีมาเดิม ๓ จังหวัด คือ
 จังหวัดนครราชสีมา, บุรีรัมย์, ชัยภูมิ, ได้เงินจากการเรียไรเป็นเงิน
 ๗๘,๐๘๒ บาท ๔๖ สตางค์ พระยาเพชรบูรณ์ส่งเงินเดือนบริจาคน
 การนี้ ๓ เดือน เป็นเงิน ๓,๐๐๐ บาท. และได้กระแบบแปลนแผนผังที่
 จะก่อสร้างไว้เสร็จ ฤ.พ. ศ. ๒๔๖๘ จำยทุนวัดที่ได้จากการเรียไรเหมา
 ข้างชาวต่างประเทศสร้างพระอุโบสถขึ้นทดแทนหนึ่ง ถ้ายแบบขยายถ้วน

จากพระอุโบสถวัดปรีณายก จังหวัดพระนคร กว้าง ๘.๓๐ เมตร ยาว ๑๘.๗ เมตรครึ่ง หดงคา ๓ ชั้น มีมุขดหน้าหลัง เพดานเพดานกริด มุงกระเบื้องเคลือบ ซ่อฟ้าใบระกาเพดานกริดประดับกระจก ประคูดหน้าต่างเขียนลายรดน้ำ มีชานชลา กำแพงแก้วล้อมรอบ กว้าง ๓๗ เมตร ๕๗ เซนติเมตรครึ่ง ยาว ๓๑ เมตร ๘๖ เซนติเมตรครึ่ง ดันเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท, และในศกเดียวกันนี้ได้จ่ายทุนของวัดสร้างกำแพง ด้านตะวันออกสูง ๒ เมตร ยาวตลอดหน้าวัด ๒๘๕ เมตร ทำด้วยคอนกรีตตันเงิน ๘,๘๐๐ บาท ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ ประชาชนชาวนครราชสีมาได้รวมใจกันบริจาคเงินสร้างตึกหลังหนึ่งเป็นตึกชั้นเดียวทรวดทรงเป็นฝรั่ง กว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๒ เมตร ดำหรับเป็นหอสมุด อุทิศพระราชกุศล ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดันเงิน ๖,๐๐๐ บาท.

ระยะกาดที่มายุ้งแล้ว พุทธบริษัทที่มีความเลื่อมใสสร้างถวาย คือ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ นายดองเมือง แซ่ด้อ ได้เหมาช่างจีนสร้างกุฏิหลังหนึ่งตามแปลนของกระทรวงธรรมการ ทรวดทรงเป็นไทยโบราณ กว้าง ๗ เมตร ยาว ๑๒ เมตร พน ๒ ชั้น มีมุขเด็จ หดงคามุงกระเบื้องซีเมนต์ หน้าบรรณบันไดลาดด้วยทุนของเจ้าภาพ ๘,๐๐๐ บาท ทุนของวัดอีก ๑,๐๐๐ บาท รวมเป็น ๙,๐๐๐ บาท. ถึง วันที่ ๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เป็นวันเริ่มงาน วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ เวลา ๑๕.๐๐ น. เป็นวันผูกพัทธสีมา เสร็จในเวลา ๑๖.๓๐ น.

ด. พ. ศ. ๒๔๗๕ พระบูรคามบริรักษ์ (นาค เมณฺธิ) และนาย
 เขียว ชนในเมือง ต่ะทรพย์คนละ ๒,๐๐๐ บาท รวมเป็นเงิน ๓๒,๐๐๐
 บาท ต่ะร้างกุฎีตักท้งหนึ่ง ตามแปลนของกระทรวงธรรมการ ทรวด
 ทรงเป็นไทยโบราณ กว้าง ๒.๕๐ เมตร ยาว ๓๖.๕๐ เมตร พน ๒ ชน
 มีมุขเค็ด หตังคา ๒ ชน มุงกระเบื้องซีเมนต์ หน้าบรรณบันดวดดาย
 ผนังชนบนคานหน้าตรงมุขเค็ด ประดิษฐานพระบรมรูปหล่อพระบาท
 สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชชกาลที่ ๗ ในการก่อต่ะร้างตักท้งน
 พระครูปลัดดู่วัฒนพรหมจริยคุณ (กตฺตโป ไซ) เป็นนายช่าง.

ด. พ. ศ. ๒๔๗๗ นายเขียว ชนในเมือง พร้อมด้วยนางกิมหนึ่ง
 ผู้ภรรยาต่ะทรพย์ ๓๐,๐๐๐ บาท แม่เตียบบริจาค ๓,๐๐๐ บาท นาย
 โป๊ะ แม่ดู่ ๕๐ บาท ทุนของวัด ๒,๐๐๐ บาท กับมีผู้บริจาคอีก ๒๐ บาท
 รวมเป็นเงิน ๓๓,๐๗๐ บาท ต่ะร้างศาลาการเปรียญตามแบบกระทรวง
 ธรรมการ ทรวดทรงเป็นไทยโบราณ กว้าง ๓๕ เมตร ยาว ๒๓ เมตร
 พน ๒ ชน เต้าซีเมนต์ หตังคามี่เค็ดยงโดยรอบ มุงกระเบื้องซีเมนต์
 หน้าบรรณบันดวดดาย ฝาไม้ดักทำเป็นดุกพักเปิดปิดได้ตดอดท้ง ๒ ชน
 นอกจากอันบ้ำเพ็ญกุศดแล้ว ไซ้เป็นตถานที่ถ่อนบาค์และนักรธรรม
 การก่อต่ะร้างศาลาการเปรียญ พระครูปลัดดู่วัฒนพรหมจริยคุณ
 (กตฺตโป ไซ) เป็นนายช่าง.

ใน พ. ศ. ๒๔๗๗ น. พระยาการพายพิศ ข้าหลวงประจำ
 จังหวัด กับ พระเริงรุกับจามิตร ผู้บังคับการมณฑลทหารบกที่ ๓ ได้

ร่วมใจกันเป็นหัวหน้า แะดัดเงินเดือนคนละ ๑ เดือน กับบอกบุญ
 แก่ญาติมิตรทั่วไป ได้เงินทั้งสิ้น ๓,๘๒๐ บาท ๘๗ สตางค์ สร้างพระ
 ประทาน ๓ องค์ ปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๔ ศอก พระพุทธรูป
 ให้เท่าองค์สมเด็จพระบรมศาสดาอยู่เคียงกันกับพระประธานที่วัดสุปัฏ
 นารามเมืองอุบล ฯ นั้น เป็นพระหล่อขัดเงาไม่ปิดทอง ประกอบด้วย
 ดัชนีพระรอดทรงทุกส่วนหน้าเดือนได้ ในการหล่อพระประธาน
 พระมหาสุทัศน์ สุทนต์โน กับนายฉนอง ปฏิมาปกร เป็นนายช่าง เมื่อ
 เสร็จแล้วก็ได้เชิญชนประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดสุทธจินดา ส่วน
 อื่นนอกจากที่กล่าวมา ได้แนะนำสนับสนุนในการก่อสร้างปฏิสังขรณ์
 ตามท้องที่ ๆ อยู่ในปกครองก็หลายแห่ง.

อีกประการหนึ่ง ได้สนใจรวบรวมหนังสือแบบแผนเก่าแก่แะ
 โบราณวัตถุ ตลอดจนเงินแะวัตถุที่ใช้แทนเงิน อันเป็นส่วนของ
 ไทยภาคอีสาน เข้ามาไว้พิพิชภัณฑ์แะหอสมุดวิริยญาณสำหรับ
 พระนครบ้าง แะได้รวบรวมไว้ที่วัดสุปัฏนบ้าง ไว้ที่วัดสุทธจินดา
 บ้าง ด้วยมีความมุ่งหมายเพื่อจะได้เป็นหอสมุดแะพิพิชภัณฑ์ใน
 โอกาสอันควร เพราะว่าพิพิชภัณฑ์เป็นส่วนลายลักษณ์ หอสมุดเป็น
 ส่วนอักษร กุศบุตรที่จะมีดวงตาครอบงำย่อมอาศัยลายลักษณ์แะ
 อักษร ดังนั้น จึงได้สนใจในเรื่องนี้มาก พอดีทางการก็ได้เปิดสาขา
 หอสมุดแห่งชาติขึ้นที่วัดสุทธจินดา ณ วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ น
 กาดต่อไปหวังว่าพิพิชภัณฑ์ก็จะมีโอกาสเปิดในวันใดวันหนึ่งเป็นแน่.

๑๕ ๐ ๖ ๖ ๕ ๐ ๒ ๕ ๖ ๖ ๓ ๖
 ตอนจะลำดับต้นมณฑลคึกคักและตำแหน่งรวมใจเพื่อผู้ปางหลังที่ต้อง
 การจะได้ดูง่าย คือในรัชกาลที่ ๕ ที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรง
 ตั้งให้เป็นพระราชาคณะที่พระคำสนธิดก ดู พ.ศ. ๒๔๔๘ ทรงตั้งเป็น
 อุปฌายะ ครั้นล่วงรัชกาลที่ ๕ มาในรัชกาลที่ ๖ ดู พ.ศ. ๒๔๕๔
 ทรงให้มณฑลคึกคักพิเศษแด่สมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่ชั้นราช ดูวันที่ ๓๐
 พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงตั้งให้เป็นทั้งพระราชมนูญ และในระหว่าง
 นั้น ทรงตั้งให้เป็นเจ้าคณะธรรมยุตต์สำหรับภาคอีสานอีกตำแหน่งหนึ่ง
 ดู วันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงตั้งให้เป็นทั้งพระเทพเมธี
 ดูวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงตั้งให้เป็นทั้งพระโพธิวงศาจารย์
 เมื่อล่วงรัชกาลที่ ๖ มาในรัชกาลที่ ๗ ดูวันที่ ๖ พฤศจิกายน
 พ.ศ. ๒๔๗๒ ทรงตั้งให้เป็นทั้งพระธรรมปาโมกข์ ดูวันที่ ๖ พฤศจิกายน
 พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงตั้งให้เป็นทั้งพระพรหมมุนี เจ้าคณะรองหนกต่าง

ส่วนตำแหน่งเจ้าคณะทรง ตั้งให้เป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรด้านแต่ใน
รัชกาลที่ ๕ ในวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ในคราวเดียวกันกับ
เป็นที่พระศาสนดิลก ครั้นล่วงรัชกาลที่ ๕ มาในต้นรัชกาลที่ ๖ ทาง
การได้แยกมณฑลอุดรออกเป็น ๒ มณฑล คือมณฑลอุดรราชธานี
และมณฑลร้อยเอ็ด ยังทรงให้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะมณฑลอุดร
ราชธานี และทรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลร้อยเอ็ด ต่อมาได้ทรงมอบ
การคณะมณฑลร้อยเอ็ดให้สมุหเทศาภิบาลปกครองชั่วคราว แล้ว
ทรงตั้งให้พระศาสนดิลก (จิตต์โน เด่น) เป็นเจ้าคณะมณฑล

ร้อยเอ็ด ครั้น พ. ศ. ๒๔๖๖ ทรงโปรดให้เจ้าคณะมณฑลอุดรราชธานี
 รักษาการคณะมณฑลอุดรธานีอีกตำแหน่งหนึ่ง ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖
 มาในต้นรัชกาลที่ ๗ ทางการได้รวมมณฑลอุดรราชธานี ร้อยเอ็ด
 แดงนครราชสีมาเข้าเป็นมณฑลเดียวกัน คือมณฑลนครราชสีมา ก็
 ทรงให้เจ้าคณะมณฑลอุดรราชธานี เป็นเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา
 ส่วนเจ้าคณะมณฑลร้อยเอ็ด ทรงโปรดให้เป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี
 ครั้นต่อมาพระคำสอนติดกอาพาธกะเดาะกะแดะ ไม่สามารถจะรับหน้าที่
 เจ้าคณะมณฑลอุดรของพระเดชพระคุณได้ จึงได้ลาออกจากตำแหน่ง
 เจ้าคณะมณฑลอุดรธานี แล้วทรงมอบการคณะมณฑลอุดรธานี ให้
 เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา รักษาอีก ครั้นต่อมา พ. ศ. ๒๔๗๓ จึงทรง
 ตั้งให้พระเทพกวีศรีลังกาเป็นพระญาณติดก เป็นเจ้าคณะมณฑล
 อุดรธานี

เมื่อสรูปความก่อกอ เป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี มณฑลอุดร-
 ราชธานี มณฑลนครราชสีมา รังตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลร้อยเอ็ด
 คราวหนึ่ง แดะรักษาตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุดร ๒ คราว. ส่วน
 ที่ได้เป็นตำแหน่งเจ้าอาวาสนั้นคือ พ. ศ. ๒๔๔๖ ได้เป็นเจ้าวัดสุปัฏน
 จังหวัดอุดรราชธานี พ. ศ. ๒๔๗๐ ได้เป็นเจ้าวัดสุทธจินดา จังหวัด
 นครราชสีมา พ. ศ. ๒๔๗๕ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เข้ามาเป็นเจ้า
 วัดบรมนิวาส จังหวัดพระนคร ส่วนตำแหน่งอื่นนอกจากที่กล่าวมา
 นั้น สำหรับนักธรรมโปรดให้เป็นแม่กองสอนมณฑลอุดรอยู่หลายปี ครั้น

รวมฉันทามณฑลเข้าฉันทามหาดวงแล้ว โปรดให้เป็นรองแม่กองฉันทามหาดวงต่อมา, ส่วนตำแหน่งกรรมการที่สำคัญ โปรดให้เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม, กรรมการมหาเถรสมาคม และกรรมการตรวจสอบพระปริยัติธรรมในฉันทามหาดวง. อนึ่งทางราชการได้อาราธนาให้เป็นกรรมการศึกษาประชาบาลสำหรับอำเภอปทุมวัน จังหวัดพระนคร อีกตำแหน่งหนึ่ง กิจการทางนี้ได้ตั้งใจประพฤติปฏิบัติโดยควรแก่ภาวะ ไม่มีอิดหนาระอาใจ.

อันบุคคลผู้เคยมีตำแหน่งหน้าที่มาก แต่นำภาระไปได้โดยควรแก่เหตุการณ์นั้น ย่อมอาศัยผู้ช่วยเหลือเกื้อหนุนเป็นธรรมดา ฝ่ายพุทธจักรแรกเป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี ได้พระศาสนดิลก (จิตต์โนเด่น ป. ๔) ๑. พระศรีธรรมวงศ์จารย์ (เกตุโร ทองจันทร์) และพระครูศรีธรรมคุณ (ภทฺธราวุธ อ้า) ๑. เป็นกำลังช่วยเหลือเกื้อหนุนกิจการในหน้าที่ นับว่าเป็นสหความร่วมมือกันมาแต่เบื่องบรรพแท. ครั้นการงานได้เปลี่ยนแปลงไปตามสมัย ได้ย้ายที่ทำการคณะมณฑลมาอยู่วัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา แล้วตอนนั้นได้พระธรรมวิจิตรญาณ (นาควโร สังฆทอง ป. ๕) พระญาณดิลก (ชมมธโร พิมพ์ ป. ๖) เป็นรองเจ้าคณะมณฑล และนายอ่อน (ญาณวิริยะ ป. ๖) เป็นผู้ช่วยคณะมณฑล ครั้นเมื่อผู้ใดศึกษาแล้ว ได้พระมหาพดอย

๑. เป็นพระราชาคณะในนามเดิม ๒. เลื่อนเป็นพระโพธิวงศาจารย์ ๓. บัดนี้เป็นพระเทพโมลี.

อุปถัมภ์ ป. ๖ เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลแทน เขตต่างตั้งใจช่วย
กิจการในหน้าที่เต็มสามารถ อนึ่งเมื่อเวลาดำรงโปรดให้เป็นผู้รักษา
การตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุดร ฯ ทั้ง ๒ คราวนั้น ก็ได้พระเทพกวี
(พณฺธุโธ จูม ป. ๓) ซึ่งเป็นเจ้าคณะมณฑลอุดร ฯ เดียวกันเป็นผู้ช่วย
ประจำอยู่ทางมณฑลอุดรนั้น.

การงานทั้งมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร ฯ ได้ก้าวหน้ามา
โดยลำดับ ก็อาศัยเขตท้องที่กว้างขวางมาก เป็นผู้ช่วยเหลือเกื้อ
หนุน ต่างเห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นหนึ่ง แม้ถึงเจ้าคณะจังหวัด เจ้า
คณะแขวง เจ้าคณะหมวด พระอุปัชฌายะ พระอธิการตลอดฐานา-
เปรียญ และนักธรรมผู้เห็นประโยชน์ ที่เป็นสหายร่วมการงานกัน
ทุกชั้น ต่างตั้งใจนำภาระกิจพระศาสนาช่วยกันเต็มกำลังโดยควรแก่
ภาวะ. ฝ่ายอาณาจักรได้อาศัยเจ้าหน้าทีทุกแผนกตลอดทวยราษฎร์ผู้
เต็มใจได้อุปถัมภ์บำรุง

ในยุคลที่ ๔ นี้ วัดคณะธรรมยุตต์ได้แพร่หลายออกไปมากกว่ายุค
อื่น จะกล่าวเฉพาะแต่วัดที่เป็นหลักคือ ดุ พ. ศ. ๒๔๔๘-๙ ตั้งวัด
ศรีเทพประดิษฐ จังหวัดนครพนม พระครูดำรงภาณมุนี (เขมโย
จันทร์) เจ้าคณะนครพนมเดิมนั้น พร้อมด้วยพระภิกษุหลายรูปและ
พระเทพกวี เจ้าคณะมณฑลอุดรธานีเดิมนั้น แต่ยังเป็นตามเนร ได้
พากันไปตั้งที่อาศรมธรรมยุตต์ขึ้นมาจากจังหวัดอุดรธานี พระ
ยาเพชรรัตนสงคราม (เดื่อง ภูมิรัตน์) แต่ครั้งยังเป็นพระยาสุนทร-

เทพกษัตรราชกุมารี ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม เป็นหัวหน้าปวงชนชาว
 นครพนม อุปถัมภ์บำรุงแต่บัดนั้นมา วัดศรีเทพ ฯ เป็นวัดธรรมยุตต์
 อันเป็นหลักฐานสำหรับจังหวัดนครพนม. แมถึงวัดท่าบ่อ ตำบลแจระแม
 จังหวัดอุดรราชธานีก็สร้างขึ้นในคราวเดียวกัน พ.ศ. ๒๔๖๖ เจ้าพระ
 ยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิต) แต่ย้งดำรงบรรดาศักดิ์เป็นพระยา
 ราชนุกูล เป็นอุปราชภาคอีสานประจำอยู่ที่จังหวัดอุดรธานี พร้อมด้วย
 พระพรหมมุนี แต่ย้งดำรงสมณศักดิ์ทพระเทพเมธี ผู้รักษาการคณะ
 มณฑลอุดรธานี ได้ขอพระเทพกษัตรเป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี
 เดียวกัน แต่ย้งเป็นเปรียญต่อเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
 (ญาณวโร เจริญ) จากสำนักวัดเทพศิรินทราวาส ไปอยู่ณวัด
 โพนธัมภรณ์.

วัดโพนธัมภรณ์ พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (โพธิ) ครัง
 เป็นสมุหเทศาภิบาล ได้สร้างเป็นสำนักสงฆ์ไว้อย่างไม่มีชื่อ ชื่อว่า "โพน-
 ธัมภรณ์" นี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรดีริวัฒน์ สมเด็จพระ
 ตั้งมหาเจ้าทรงประทาน เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่เจ้าของผู้นั้นสร้างเดิม แต่
 บัดนั้นมา วัดโพนธัมภรณ์ได้เป็นวัดธรรมยุตต์สำหรับจังหวัดอุดรธานี
 แมถึงวัดศรีเมืองทพระมหารักษ์ ปี. ๔ เจ้าคณะแขวงเป็นเจ้าอาวาสใน
 บัดนี้ก็ได้เป็นวัดธรรมยุตต์ สำหรับจังหวัดหนองคายขึ้นในลำดับกาล

๑. ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูวิชัยสังฆกิจ เจ้าคณะอำเภอ บัดนี้ได้
 เลื่อนเป็นพระราชาคณะที่พระวิชัยมุนีเจ้าคณะธรรมยุตต์ จังหวัดหนองคาย-อุดรธานี

แห่งวัดโพธิ์สมภารณ, วัดศรีจันทร์เป็นวัดธรรมยุตต์สำหรับจังหวัด
ขอนแก่นนั้น ได้ขอพระครูพิศาลธรรมยุตต์ (เขมโย จันทร ป.๓)
แต่ยังเป็นเปรียญต่อเจ้าพระคุณพระอุบาล์คุณูปมาจารย์ จากสำนักวัด
บรมนิวาสไปอยู่เป็นคนแรก ในคราวเดียวกันกับพระเทพกวีไปอยู่วัด
โพธิ์สมภารณ, พระยาพิศาลธรรมาธิบดี (พร พิมพสุต) ผู้ว่าราชการ
จังหวัดขอนแก่น เป็นหัวหน้าอุปถัมภ์. แม้ถึงวัดศรีบุญเรือง อำเภอ
ชนบท ซึ่งพระครูธรรมปาโล (มหรณฺโณ เขียว) เจ้าคณะแขวงขอนแก่น
เป็นเจ้าอาวาสกิตติ วัดสระจันทร์อำเภอพล ซึ่งพระครูอนุโยคธรรมภาณ
(จันทโร เทศา ป.๔) เจ้าคณะแขวงขอนแก่นเป็นเจ้าอาวาสกิตติ, ทั้งสอง
วัดนี้ก็ได้เป็นวัดธรรมยุตต์ขึ้นในลำดับภาคแห่งวัดศรีจันทร์.

ในวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ พระพรหมมุนี แต่ยังคงดำรง
สมณศักดิ์พระโพธิวงศาจารย์ ได้ย้ายจากวัดสุปัฏน จังหวัดอุบล-
ราชธานี มาอยู่ที่วัดสุทธจินดา ด้วยขบวนแห่อันมโหฬาร วัดนี้จึง
ได้เป็นวัดธรรมยุตต์อันเป็นหลักสำหรับจังหวัดนครราชสีมา แต่บัดนั้น
มา ครั้นต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้วัดสุทธจินดานี้ แดะวัด
กตางนครเป็นพระอารามหลวงพร้อมกัน ในวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ.
๒๔๗๘ น. วัดนี้พระยาเพชรปานิ (ตัน รักตประจิตร) สมุหเทศาภิบาล
คนก่อน เป็นหัวหน้าข้าราชการ คฤหบดี พ่อค้า ราษฎร ริเริ่มการก่อ
สร้าง พระยาเพชรดา (ต่อาด ณ บ่อมเพชร) สมุหเทศาภิบาลคน
หลังเป็นหัวหน้าข้าราชการ คฤหบดี พ่อค้า ราษฎร ร่วมใจกันอุปถัมภ์

บำรุง ก้าวคอกออกทูลทูลพระเป็นรายเดือนผู้ตระหนอยบ้างมากบ้าง ด่วน
 ทานเองก็ออกเดือนละ ๓๐ บาทให้เป็นค่าภัตตาหารแก่พระภิกษุสามเณร
 ผู้มาอยู่ และท่านผู้น้องพาหาทูลให้เป็นก้อนไว้เพื่อภัตตาหารด้วยวิธี
 อื่นอีกได้คหนึ่ง ด้รูปความกคอกพระยาเพชรปาณเป็นผู้เริ่มรื้อร่าง
 พระยาเพชรดาเป็นผู้ทะนุถนอม.

ลำดับนั้นได้ส่งพระโพธิญาณมุนี (โพธิญาณ โณ คำ ป. ๕) เจ้า
 คณะจังหวัดร้อยเอ็ดไปอยู่ที่วัดเหนือแต่ยังเป็นเปรียญ เชื้อขุนด่านัก
 เดิมอยู่ที่วัดส้มพันรวงค์ และได้ส่งพระครูคุณดาร์พินิจ (อดุลย์ ดี)
 รองเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด ไปอยู่ที่วัดบึงพลาญชัยแต่ยังเป็นฐานา
 เชื้อขุนด่านักเดิมอยู่ที่วัดบรมนิวาส ดงหนวดทั้ง๒นี้จึงได้เป็นธรรมยุตต์
 อันเป็นหลักสำหรับจังหวัดร้อยเอ็ด ข้าราชการ คฤหบดี พ่อค้า ราษฎร
 ร่วมใจกันอุปถัมภ์บำรุง. ในคราวเดียวกันนี้ วัดสว่างอุ่มเม่า วัดสว่าง
 ปอแดง ก็ได้เป็นวัดธรรมยุตต์อันเป็นหลักสำหรับท้องที่อำเภอยาง
 ตาด จังหวัดมหาสารคาม ได้ให้พระครูปฏิภาณธรรมคุณ (จุก-
 ษโม อ่อน ป. ๓) เจ้าคณะแขวงยางตาด เป็นเจ้าอาวาสวัดสว่าง
 อุ่มเม่า พระสมุหพรเป็นเจ้าอาวาสวัดสว่างปอแดง เขตทั้ง ๒ นี้สำนัก
 เดิมอยู่ที่วัดปทุมวนาราม ทวยราษฎร์เป็นผู้อุปถัมภ์บำรุง.

ดู พ. ศ. ๒๔๗๒ ได้ประชุมข้าราชการเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะ
 แขวง ตกตงกันให้พระมหาพดอย อุปถัมภ์ ป. ๖ พระคณาจารย์โท
 รองเจ้าคณะจังหวัดและผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลเป็นเจ้าอาวาสวัดบูรพา-

ราม เสด็จมาพักเดิมอยู่ที่วัดส้มพนวงค์ ดงหนองจอกได้เป็น
 วัดธรรมยุตต์สำหรับจังหวัดสุรินทร์ ข้าราชการ คหบดี พ่อค้า ราษฎร
 เป็นผู้อุปถัมภ์บำรุง และในครั้งเดียวกันนี้ ได้ประชุมข้าราชการเจ้า
 คณะจังหวัดและเจ้าคณะแขวง ตกกลงกันให้พระอาจารย์ดี จิตมโม
 เป็นเจ้าอาวาสวัดหาดวง เสด็จมาพักเดิมอยู่ที่วัดสุปัฏน และให้
 พระมหาอม อนุโร ป. ๔ ซึ่งดำรงเดิมอยู่ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็น
 ผู้จัดการคณะการศึกษา และการพระศาสนาช่วยเจ้าคณะจังหวัดอยู่
 ที่วัดหนองจอก ดงหนองจอกจึงเป็นวัดธรรมยุตต์อันเป็นวัดเก่าสำหรับ
 อำเภอศรีสะเกษ จังหวัดสุรินทร์แต่บัดนั้นมา แม้งวัดสุปัฏนาราม
 แขวงเสียมภูมิจังหวัดร้อยเอ็ด ก็ได้เป็นวัดธรรมยุตต์เช่นในครั้งนั้น ด้วย
 ความอุปถัมภ์บำรุงของพระครูพรหมจริยาภิรมย์ (สุปัฏนโฆ พรหม)
 เจ้าอาวาสวัดเกตุการาม จังหวัดสมุทรสงคราม. บัณฑิตาธรรมยุตต์
 ในภาคอีสานโดยมากเนื่องมาจากวัดสุปัฏน หรือสาขาแห่งวัดสุปัฏน
 โดยทางบวช หรือโดยทางเรียน หรือโดยทางกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง
 จึงจัดวัดสุปัฏนเป็นดังเดิม ดังนั้น การแต่งตั้งท่านวัดสุปัฏน จึงได้
 ถวายถึงวัดธรรมยุตต์ และบุคคลผู้เป็นเจ้าอาวาสวัดธรรมยุตต์ในภาค
 อีสานนี้ เพื่ออุปถัมภ์บำรุงจะได้เห็นภาพ.

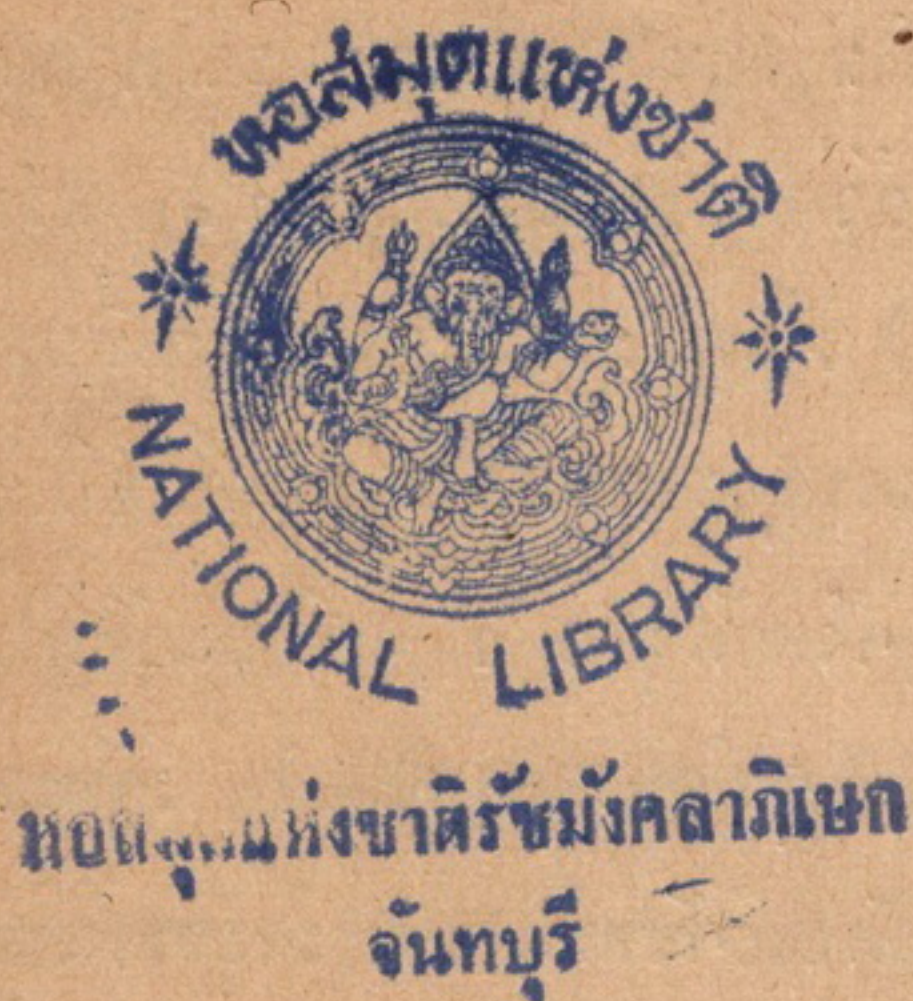
อนึ่ง ผู้ที่เกยวข้องด้วยวัดสุปัฏน หรือสาขาแห่งวัดสุปัฏนด้วย
 ทางบวชหรือทางการเรียน ถวายคือได้ผ่านแล้วจึงได้เข้ามาบวช
 เข้ามาเรียนในพระนครและที่นอก จนปรากฏได้เป็นผู้ดำรงสมณศักดิ์

เป็นกำลังในวันประกอบกิจพระพุทธศาสนามหายานรูป คือพระเทพกวี
 (พนฺธุโด จุม ป. ๓) เจ้าคณะมณฑลอุดรธานี สถิต ณ วัดโพธิ์ร่มเกล้า
 จังหวัดอุดร ฯ ๑ พระราชมนู (นารโท ศรี ป. ๕) สถิต ณ วัดนิเวศน์ธรรม-
 ประเวศ พระอารามหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑ พระคำสอนคดก
 (ชิตเสโน เสน ป. ๔) เจ้าคณะมณฑลร้อยเอ็ดและอุดร ฯ คนเก่า สถิต
 ณ วัดศรีทอง จังหวัดอุบล ฯ ๑ พระธรรมจิตญาณ (นาควโร ดังข-
 ทอง ป. ๕) และพระญาณคดก (ขมุขโร พิมพ์ ป. ๖) รองเจ้า
 คณะมณฑลทั้ง ๒ น สถิต ณ วัดสุทธจินดา พระอารามหลวง จังหวัด
 นครราชสีมา ๑ พระธรรมเสนานี (นุโท เงิน) เจ้าคณะจังหวัด
 ราชบุรี สถิต ณ วัดสันนาถปวิตร จังหวัดราชบุรี ๑ พระปราจีนมนู
 (กิตติงกโร เพ็ง) เจ้าคณะจังหวัดปราจีนบุรี สถิต ณ วัดมะกอก
 จังหวัดปราจีนบุรี ๑ พระศรีธรรมวงศ์จารย์ (เกดโร ทองจันทร์)
 เจ้าคณะจังหวัดอุบล ฯ สถิต ณ วัดสุปัฏน จังหวัดอุบล ฯ ๑ พระ
 อริยคุณาธาร (สุวรรณโน ชุ่น ป. ๖) ผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลอุดร ฯ
 รักษาการคณะจังหวัดขอนแก่น สถิต ณ วัดศรีจันทร์ จังหวัดขอนแก่น
 ๑ พระโพธิญาณมนู (โพธิณาโน คำ ป. ๕) เจ้าคณะจังหวัด
 ร้อยเอ็ด สถิต ณ วัดเหนือ จังหวัดร้อยเอ็ด ๑ พระเมฆาธรรมรส (ไธวัโย
 เตาร ป. ๖) สถิต ณ วัดพิชัยญาติการาม พระอารามหลวง จังหวัด
 ราชบุรี ๑ พระปัญญาพิศาลเถร (จิตปณฺโณ หนู) สถิต ณ วัดปทุม-
 วนาราม พระอารามหลวง จังหวัดพระนคร กรุงเทพฯ ๑ พระญาณ-

รักชิต (ปียชโร หรง ๗.๕) รองเจ้าอาวาสสถิตยวัดบรมนิวาส
 พระอารามหลวง จังหวัดพระนคร กรุงเทพฯ ๑ พระครูदारภาณมุนี
 (เขมโย จันทร) เจ้าคณะจังหวัดนครพนม สถิตยวัดศรีเทพประ-
 ดิษฐ์ จังหวัดนครพนม ๑ พระครูอดิษฐ์คุณาธาร (อารโก คำ)
 เจ้าคณะจังหวัดเลย สถิตยวัดศรีสระอากาศ จังหวัดเลย ๑ พระครู
 พิศาลอรัญญเขตต์ (เขมโย จันทร ๗.๓) เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น
 คนเก่าที่มรณภาพไปแล้ว สถิตยวัดศรีจันทร์ ๑ พระครูสิงหบุราจารย์
 (อินทร) เจ้าคณะจังหวัดสิงห์บุรีคนเก่า ซึ่งมรณภาพไปแล้ว สถิตย
 วัดโบสถ์ จังหวัดสิงห์บุรี ๑ พระครูศรีจันทร์คุณ (กนุดดีโต
 ศรีจันทร์ ๗.๓) สถิตยวัดนรนาถสุนทริการาม พระอารามหลวง
 จังหวัดพระนคร กรุงเทพฯ ๑ พระครูศรีถาวรคุณ (ภทฺธโร อ่ำ)
 สถิตยวัดมณีนชิต จังหวัดลพบุรี ๑ พระครู
 ประจักษ์อุปบดคุณ (ญาณาสโย สู้ย) รองเจ้าคณะจังหวัดอุบล ๑
 สถิตยวัดดู่บ้าน ๑ พระครูคุณदारพินิจ (อดุสดี ดี) รองเจ้าคณะ
 จังหวัดร้อยเอ็ด สถิตยวัดบึงพลาญชัย ๑ พระครูวิจิตรธรรมภาณี
 (อุตุโร บัว) รองเจ้าคณะจังหวัดอุบล ๑ ที่มรณภาพแล้ว สถิตย
 วัดท่าบ่อ ตำบลแจระแม อำเภอเมืองอุบล ๑ พระครูพิทักษ์คณา-
 นุกา (หม่อมทินโน ดี) เจ้าคณะแขวงกุมภวาปี จังหวัดอุดร ๑
 สถิตยวัดจอมศรี ๑ พระครูประสาธคณานุกิจ (เขมจารี จันทร)
 เจ้าคณะแขวงหมากแข้ง จังหวัดอุดร ๑ สถิตยวัดโพธิ์สมภาร ๑

พระครูมานชัยมุนี (ชนิโย แเฮด) เจ้าคณะแขวงมัญชัย จังหวัดหนองคาย ซึ่งมรณภาพไปแล้ว สถิตณวัดศรีเมือง ๑ พระครูจิตติวิไลธนาจารย์ (โศภโณ พุด) เจ้าคณะแขวงยโสธร จังหวัดอุบล ๑ สถิตณวัดร้างไค้ก ๑ พระครูกมตวิสุทธิ (หนู) เจ้าคณะแขวงวารินทรสาราณ จังหวัดอุบล ๑ สถิตณวัดบ้านกตาง ตำบลบ้านธาตุ ๑ พระครูอมรวินสุทธิ (วฑฺฒโน สอน) เจ้าคณะแขวงพำหยาด จังหวัดอุบล ๑ ซึ่งมรณภาพไปแล้ว สถิตณวัดหอก่อง ๑ พระครูโสภาธรรมภาณ (คมภูโร ดำ) เจ้าคณะแขวงซุหุดุคนเก่าที่มรณภาพแล้ว สถิตณวัดสุปัฏน ๑ พระครูสุวรรณวาริณารักษ์ (วิเชียร) เจ้าคณะแขวงสุวรรณวาริ จังหวัดอุบล ๑ สถิตณวัดด่านปากมุด ๑ พระครูอนุโยคธรรมภาณ (จุนโท เหตว ป. ๔) เจ้าคณะแขวงพด จังหวัดขอนแก่น สถิตณวัดสระจันทร์ ๑ พระครูธรรมปเวท (มหาโม เขียว) เจ้าคณะแขวงชนบท จังหวัดขอนแก่น สถิตณวัดศรีบุญเรือง ตำบลชนบท ๑ พระครูพิณตวิหารการ (ภทฺธิโย ขำ) พระครูพิเศษ สถิตณวัดบรมนิเวศ ๑ พระมหารัตน์ ฐฐปาโต ป. ๔ ผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑล สถิตณวัดสุทัศน์ จังหวัดอุบล ๑ ๑ พระมหาทา กิตฺติวณฺโณ ป. ๗ ผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑลคนแรกทมรณภาพแล้ว สถิตณวัดสุปัฏน ๑ พระมหาพดอย ป. ๖ พระคณาจารย์ไทรองเจ้าคณะจังหวัดและช่วยเจ้าคณะมณฑล สถิตณวัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ ๑ เธอทั้งหลายที่ได้กล่าวนามทั้งนี้ ถ้วนได้มานวัด

ตู้บุญ หรือดาชาแห่งวัดบุญมาทางต้น. แมลงเปรี้ยวผู้ที่ได้ผ่านมา
 เช่นนกมจนวนนไม่น้อย ด้วยเหตุผลทั้งปวงนี้ วัดบุญจึงนับว่าเป็น
 ที่ตั้งแห่งแสงสว่างได้คาบตหนึ่ง ด้วยประการดังนี้.



ร.พ.มหามกุฏ ฯ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ฯ
 นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔๕๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร

ถนนพระสุเมรุ จังหวัดพระนคร

นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา

พ.ศ. ๒๔๙๖